

Науково-дослідний економічний інститут

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

**Збірник наукових праць
№7 (182)**

Київ 2016

Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць
Вип. 7 (182) / Наук. ред. І.Г. Манцуров. – К., 2016. – 102 с.

Рекомендовано Вченою радою НДЕІ

Протокол № 2 від 31.03.2016 року

Збірник статей присвячено науковим здобуткам молодих науковців – аспірантів та здобувачів наукових ступенів кандидата та доктора економічних наук. Він охоплює широкий спектр проблем із таких напрямів:

- макроекономічні аспекти сучасної економіки;
- інноваційно-інвестиційна політика;
- економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності;
- розвиток регіональної економіки;
- соціально-трудова проблеми.

Розраховано на науковців і спеціалістів, які займаються питаннями управління економікою та вивчають теорію та практику формування ринкових відносин в Україні.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 №1279 даний збірник віднесено до наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (перелік №1, розділ «Економічні науки»).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАНЦУРОВ І.Г., доктор економічних наук, професор (головний науковий редактор)

СІГАЙОВ А.О., доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)

ХОДЖАЯН А.О., доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)

БАЙЗАКОВ С.Б., доктор економічних наук, професор, науковий керівник АТ «Інститут економічних досліджень», Казахстан

БЕСЕДІН В.Ф., доктор економічних наук, професор

ВАСЕЧКО О.О., доктор економічних наук, професор, Університет Сорбонна, Франція

ДРИГА С.Г., доктор економічних наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет

КОРНЕЄВ В.В., доктор економічних наук, професор

ЛИЧ В.М., доктор економічних наук, професор

ЛОПУШНЯК Г.С., доктор економічних наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

ПОЧЕХА Йозеф, доктор економіки, професор, Краківський університет економіки

РУДЧЕНКО О.Ю., доктор економічних наук, професор

ЧЕРВ'ЯКОВ О.В., к.т.н., доцент, директор Державної наукової установи «Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки Республіки Білорусь»

ЧЕРНИШОВ І.В., доктор економіки, Лондонський університет, МОП

РЕЦЕНЗЕНТИ

Ю.В. ГОНЧАРОВ, доктор економічних наук, професор

Формування ринкових відносин в Україні, 2016. Реєстраційний № KB 5350 від 01.08.2001 року.

© Науково-дослідний економічний інститут, 2016

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Тінізаційний тренд інституційної біполярності національної структури

У статті розглядається феномен суспільної організації вітчизняного соціально-економічного простору, її об'єктивне тяжіння до більшого обсягу тінізаційних форм, аніж у розвинутих структурах, логіка їх сходження до сучасної мегатіньової форми – тіньового парасуспільства.

Ключові слова: параобщина, гібридні процеси, вертикальна корупція, капіталістична модернізація, тіньове парасуспільство.

В.А. ПРЕДБОРСКИЙ,
д.э.н., профессор, Национальная академия внутренних дел

Тенизационный тренд институционной биполярности национальной структуры

В статье рассматривается феномен общественной организации отечественного социально-экономического пространства, объективное тяготение к большему объему тенизационных форм по сравнению с развитыми структурами, логика их восхождения к современной мегатеневой форме – теневое параобщество.

Ключевые слова: параобщина, гибридные процессы, вертикальная коррупция, капиталистическая модернизация, теневое параобщество.

V. PREDBORSKIJ,
doctor of Economics, professor, National Academy of Internal Affairs

Tinizatsiynny trend institutional bipolarity national structure

The article deals with the phenomenon of social organization of national socio-economic area, its objective gravity tinizatsiynnyh to more forms than in the developed structures of logic ascent to modern forms mehatinovoy – parasuspilstva shadow.

Keywords: community, hybrid processes, vertical corruption, capitalist modernization, couple shadow society es.

Постановка проблеми. Наявність відтворення стійкого тренду щодо тінізації суспільних процесів, їх хронічної нестабільності, особливо щодо системи державного управління, викликає гостру потребу дослідження причин такого відтворення, що обумовлює системну деформацію зусиль суспільства щодо проведення широких суспільних реформ. У чому ж причини наявності в системі вітчизняного реформування цієї стійкої тіньової супутниці, їх системного неуспіху, високої адаптивної здатності антиреформістських сил?

Необхідність набуття сучасними суспільними реформами детінізаційного очищення знайшла відображення у ряді важ-

ливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як: Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» (2014), «Про запобігання корупції» (2014), Укази Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003) та «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» (2015), цілий ряд відом-

чих актів з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тіньової економіки відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, Г.С. Буряка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, Я.Я. Дьяченка, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових і кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи.

У той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явищ сучасних тіньових процесів, причини їх виникнення, вплив і розвиток потребують подальшого вивчення, зокрема, сучасні розвинуті тінізаційні форми, які мають потужний потенціал впливу на тіньову деградацію суспільства.

Метою статті є подальший дискурсивний розвиток вивчення причинного комплексу тіньового відтворення, дослідження логіки виникнення сучасних розвинутих тінізаційних форм, таких як тіньове парасуспільство, яке має найпотужніший потенціал впливу на тіньову, корупційну деформацію суспільних процесів.

Виклад основного матеріалу. Модернізація економіки залежних країн, так само як і України, запровадження моделі їх детінізаційного реформування мають спиратися на дослідження особливостей гармонізації соціально-економічної, інституційної архітектоники, виявлення в них внутрішніх протиріч, у тому числі тінізаційного спрямування. Це потребує звернення до існуючого теоретичного досвіду вивчення таких структурних неоднорідностей, особливо з огляду на їх відмінне від домінуючих країн цивілізаційне (общинне) походження. У зв'язку з цим слід звернути увагу на общину як на соціально-економічний феномен, що найсуттєвішим чином обумовлює сучасні тінізаційні тренди.

Община являє собою: всезагальний принцип організації країни селянської організації, який зв'язаний не лише із поземельними відносинами, але й з іншою системою зв'язків, які в сучасності існують в організації влади, суспільства; систему соборних мережевих зв'язків клієнтизму, побудованих на внутрішній солідарній підтримці та допомозі, внутрішньо-мережевому праві, сконцентрованих навколо патрона. Це мережа таких зв'язків, де особиста вірність патрону та інтересам общинної спільноти важить набагато більше, аніж сучасні альтернативи у формі ринкових переваг, статків, демократичні схеми прийняття рішень, а також професіоналізм державних бюрократій. Таким чином, община має гібридний приватно-публічний, тобто тіньовий, нетранспарентний характер організації. Общинні організації ззовні зникають, але залишається як потужна соціальна пам'ять у вигляді матриці інституційних зв'язків, побудованих за принципами общини, протообщинної організації.

В умовах співіснування протообщини з квазіринком тінізаційні тренди цієї організації набувають вибухоподібного розвитку. Особливо небезпечним є тінізація адміністративного ресурсу в общинній організації, яка при системній тінізації перетворюється на систему вертикальної корупції. Лише гармонізація інституційних особливостей національної організації, вибудова генетично адекватних суспільних утворень (а не штучне намагання їх гноблення як архаїчних) дасть

зможу розбудувати гармонійно розвинуті системи організації вітчизняного суспільства, на їх основі забезпечити динамічний поступ національного реформування.

Так, відомий український економіст М.І. Зібер опублікував ряд окремих статей, а також велике дослідження «Нариси первісної економічної культури», в яких він значне місце відвів дослідженню общинних форм. Нагадавши про те, що сучасне його дослідження вивчення різних сторін життя первісних народів має великі успіхи, вчений підкреслив: «Общинні форми господарства в їх різних стадіях становлять універсальні форми економічної діяльності на різних ступенях розвитку» [1, с. 7].

Найвідоміший український економіст М.І. Туган-Барановський опублікував цілу серію ґрунтовних праць, в яких, на відміну від сучасних українських дослідників, велика увага була приділена майбутньому общинних форм, зокрема досвіду влаштування соціалістичних общин в історії людства та аналізу цього досвіду [2]. Найбільш ґрунтовні з них «Общественно-экономические идеалы нашего времени» (СПб., 1913) і «В поисках нового мира. Социалистические общины нашего времени» (СПб., 1913). Характерною рисою цих праць був той органічний зв'язок ідей соціалізму з ідеями общини – кооперації, який виявляв, надзвичайно переконливо доводив та оригінально інтерпретував М. Туган-Барановський, роблячи значний крок як у розвитку ідей майбутнього суспільства, так і в розвитку його теорії організації господарювання.

Остання стала ще одним вагомим аргументом великого вченого на користь необхідності врахування генетичної спадковості суспільної організації. М. Туган-Барановський досліджує різні типи й види кооперації, їх соціальні, організаційні та господарські характеристики, роль і можливості у захисті інтересів різних прошарків трудящих, їх можливості щодо зменшення напруги суспільних протиріч. Предмет особливої уваги науковця – сільськогосподарська кооперація різних видів, з розвитком якої вчений пов'язував надії на піднесення рівня ефективності суспільної організації. Особливе значення він приділяє розвитку кооперативного руху в Україні, вбачаючи в ньому шлях не тільки до піднесення економіки, а й до національного та культурного відродження її народу [3, с. 125–126; 4, с. 13–14].¹

Дослідження особливостей субдакційного розвитку країн «селянської цивілізації», втягнутих у сучасну капіталістичну систему як її периферія, в теорії тіньової економіки проведено, зокрема, у працях Е. де Сото, що дало можливість зробити принципові висновки: вплив домінуючих західних систем господарювання, капіталістичної організації в цих країнах не могли витіснити організаційні форми, побудовані на общинних засадах. І не тільки не могли витіснити і трансформувати економічну структуру на властивих їй засадах, а й мали суттєву потребу у зміцненні альтернативних форм. Інакше кажучи, для проникнення та розвитку в певному секторі економіки країн капіталістичної периферії капіталістичних форм

¹ Акцентуючи увагу на наявності суттєвої общинної традиції в організації української економіки, звичайно, треба пам'ятати про її більш обмежений характер, менш питому вагу в структурі суспільної організації, ніж, скажімо, Росії. Для українця, порівняно із росіянином, більш притаманне тяжіння до хутірського способу господарювання та психологічно притаманна наявність більш індивідуалістичного характеру. Це, до речі, на нашу думку, відбиває більш збалансований, симетрично-двоїстий характер форм організації економіки України – приватно-общинний, перехідний від російських форм організації до західноєвропейських.

інші сектори цієї економіки повинні були «відступити» до за- сад організації, побудованих на общинній пам'яті, перетерпіти свою «архаїзацію» та «примітивізацію», стали більш традиційними за своєю структурою, ніж до цього. Капіталістична модернізація в країнах «селянської цивілізації» призводить до утворення двоїстої гібридної структури суспільної організації, посилення економічного фундаменталізму, общинної соціальної пам'яті у суспільних структурах і одночасного посилення тінізації економічного життя [5, с. 486–487].

Причинами архаїзації, як і наслідками осяжної суспільної тінізації, є будь-який надлишковий модернізаційний тиск домінуючого способу виробництва на соціально-економічні структури традиційного суспільства як у вигляді його прямої експансії в його структуру суб'єктів політичного, державного управління, господарювання, організаційного досвіду, культури, досягнень західного менеджменту, впливу міжнародних організацій, фінансового капіталу чи посередництва такої експансії у вигляді вітчизняних елітних структур, так і навпаки – зайвою закритістю, сприйняттям західного способу виробництва і життя як суто ворожого, активною протидією йому в організації макроекономічних процесів, тобто автарктичною побудовою суспільства – зведенням залізного муру проти Заходу; лише дотримання необхідного балансу, гармонії у взаємному збагаченні цивілізаційними досягненнями в умовах глобалізаційних взаємодій, інтеграції є оптимальною стратегією трансформації суспільства з мінімальним вантажем тінізаційних процесів при цьому.

Дискурс щодо особливостей суспільної організації залежних країн має вже певну історію. Так, прихильники неокласичного напрямку зробили спробу створити на протизвагу неокейнсіанським системам економічного зростання свою концепцію модернізації [6]. Економічне зростання в теоріях кейнсіанців, доводили вони, являє собою зміну лише техніко-економічних параметрів, що не зачіпає всього комплексу соціально-економічних передумов. Як наслідок, кейнсіанські теорії зростання, в центрі уваги яких перебувала проблема співвідношення заощаджень та інвестицій, повинні були поступитися першістю неокласичним теоріям, аналізували рівновагу між нагромадженням капіталу і зростанням населення. Це означало, за справедливим зауваженням неокласиків (У.А. Льюїса, Дж. Фей, Г. Раніса, Д. Йоргенсона, С. Окави та ін.), врахування реального дуалізму слаборозвинутої економіки: двома її компонентами є традиційний сільськогосподарський та сучасний промисловий сектори.

На думку У.А. Льюїса, в основі дуалізму, що існує у слабо-розвинених країнах, лежать різні закони розподілу. В промисловості визначальним чинником є ринок і діє закон граничної продуктивності, який прирівнює реальну заробітну плату до граничного продукту праці. В аграрному секторі визначальним фактором є місцеві інститути, що регулюють постійну інституційну заробітну плату, яка визначається середнім продуктом праці.

У моделі Дж. Фей і Г. Раніса дуалізм розуміється ширше: ця модель акцентує увагу на надзвичайно важливому процесі перекачування трудових ресурсів із сільського господарства в місто, намагається знайти ефективні форми урбанізації населення в «третьому світі». Дійсно, якщо для розвинених країн і Латинської Америки ця проблема в да-

ний час не так актуальна, тому що с населення живе в містах, то в країнах Південної та Східної Азії та Африки ця проблема надзвичайно важлива, оскільки від 66% до 70% проживає в сільській місцевості та зайняті в сільському господарстві.

Безсумнівним достоїнством цієї моделі (на відміну від неокейнсіанських теорій) є пошук внутрішніх джерел модернізації. Ці джерела, однак, зведені лише до товарного надлишку в сільському господарстві. На жаль, Фей і Раніс, так само як і Льюїс, абсолютизують ринковий механізм, неправомірно поширюючи його дію не тільки на сучасний, але і на традиційний сектор економіки. При цьому в первинному варіанті моделі викладалися дещо ідеалістичні погляди на зовнішню торгівлю між «Північчю» і «Півднем» як на взаємодоповнюючу один одного, форму.

Під впливом критики дуалістичні теорії модернізації зазнали значних змін. Вдосконалення йшло, з одного боку, шляхом ускладнення моделей і подальшого розвитку їх технічних характеристик, а з іншого – шляхом врахування інших секторів (експортного сектора, сфери послуг тощо) і створення багатосекторних моделей модернізації. Зокрема, були зроблені спроби більш детального аналізу ресурсів у кожному з секторів, а також витрат, пов'язаних з їх переміщенням з одного сектору в інший. У ряді моделей вчені спробували врахувати наслідки технічного прогресу, і насамперед співвідношення між трудо- і капіталоінтенсивними технологіями, а також зв'язок між НТП і накопиченням.

Однак навіть ускладнені моделі модернізації страждали від низки недоліків, притаманних усім концепціям дуалістичної економіки, і були мало пристосовані до вирішення поточних практичних завдань. З'ясувалося, що одних економічних заходів явно недостатньо. Навіть у своїх класичних – західно-європейських – формах процес первісного нагромадження капіталу вимагає застосування широкого арсеналу заходів позаекономічного примусу. У країнах, що розвиваються, подібні заходи необхідні в набагато більшій мірі. Дуалістичні теорії, що обмежуються головним чином академічним аналізом, виявилися нездатними виробити дієву систему політичних рекомендацій для лідерів країн «третього світу». Справа в тому, що сам дуалізм виявився набагато більш складним соціально-економічним явищем. Реально це не тільки дуалізм аграрної сфери та промисловості, міста і села, а й багатьох сторін соціально-економічного життя суспільства, що розвивається. Значним є не лише загальне відставання у розвитку. Винятково важливою є роль держави у формуванні ефективної підтримки адекватних форм реформації на підставі вивчення генетичної особливості соціально-економічної організації окремих країн.

Так, процес модернізації економіки залежних країн, на нашу думку, пов'язаний з проблемою асинхронного розширеного відтворення елементів, що утворюють економіку цих країн, і у зв'язку з цим – утворенням у ній структурних розривів – «порожнеч» на тому місці, де повинно існувати яке-небудь виробництво, необхідне для забезпечення збалансованого розвитку економіки [7, с. 93–100].

На відміну від розвинених країн, де структурні розриви мають внутрішньосекторний характер, а в економічній структурі присутні всі необхідні для синхронного розвитку елементи, у залежних країнах, до яких належать країни селянської,

общинної цивілізації, відсутній ряд блоків економічної структури, необхідних для нормального збалансованого розвитку. Це обумовлено самим характером розвитку залежної економіки, способом модернізації цих країн, яка повинна виконати функцію підтягування до зміни циклічних етапів технологічного способу у розвинених країнах.

Таким чином, одним із базових атрибутів економічної структури країн селянської цивілізації є відсутність в ній ряду блоків, необхідних для синхронного розвитку, а звідси і потреба у періодичній модернізації. Критична маса господарських блоків, необхідних для синхронного розвитку, визначається наявністю такої ситуації, коли всі елементи економічної структури функціонують і підтримують процес розширеного відтворення, не маючи потреби у підтримці ресурсами, що надходять до системи централізованого безеквівалентного перерозподілу. Таку критичну масу господарських блоків С.В. Онищук та М.В. Білоусенко називають цілісною індустріальною структурою (ЦІС). Особливо велике значення в умовах ЦІС має інфраструктура. Якщо за обсягами виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення залежні країни відстають від розвинутих у десятки разів, то щодо рівня інфраструктурної щільності – у сотні та тисячі разів.

Стан економічної структури, при якому відсутність будь-якого блоку економічної структури, необхідного для структурного розвитку, призводить до неможливості для сусідніх блоків функціонувати без перманентного централізованого позагартісного перерозподілу на їх користь суспільних ресурсів, що вилучаються із інших блоків, має назву структурного розламу. Останній є якісно новим явищем, яке має суттєві відмінності за наслідками для розвитку тінізаційних процесів від структурного розриву.

Таким чином, міжсекторний розлам разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад, «гібридизацією» влади, призводить до виникнення потужної тінізації економічних процесів, зокрема явищ бюрократизації, розвитку корупції, функціонування елітної економіки.

Дуалістичний характер побудови вітчизняної економіки, наявність в ній, з одного боку, промислово-фінансового сектору, з іншого – традиційного, неформального, доповнюється поділом першого на елітний та ординарний. Виникає гостра необхідність забезпечення таких комунікаційних зв'язків між ними, які б забезпечили швидкий прогресивний, гармонійний розвиток всієї економічної структури.

Інституційна форма національного суспільства на підставі міжсекторного розламу поділяється на дві групи – елітну та ординарну² та дві підгрупи в кожній – парамодернізаційна та паразитарна, архаїчна. Всі вони виникають і функціонують на базі історичної пам'яті про общинну матрицю суспільної організації (що й обумовлює особливу «чутливість» національного суспільства до кулуарних, кланових системно-корупційних зв'язків і впливів), «модернізованих» налаштованістю паразитарних структур на перетворення адміністративної функції на «бізнес-проект». У даний час, як відмічає О. Пасхавер, паразитарно-елітний (олігархічний) клас є домінуючим [9].

Логічним наслідком розвитку гібридних тіньових структур, побудованих на деформації квазіринкових відносин і прото-

² Аналіз цієї інституційної групи національної структури як системи неформальної організації, розглянуто в статті «Неформальна економіка як передумова девіації сучасної елітної структури» [8].

общинних утворень за сучасних умов, є формування потужної структури тіньового парасуспільства, сила та слабкості кланової організації якого, його надзвичайна закритість та нетранспарентність утворюють внутрішню систему його протиріч.

Так, сучасна панівна, паразитарна, тіньова економіка – це базовий (у межах загального економічного простору) системоутворюючий сектор народногосподарської структури, як правило, за межами реального сектора, який визначає головне спрямування, систему головних інтересів і протиріч економічного розвитку, характер зв'язку між базовим і периферійними секторами. Це синергетична форма утворення та розширення структурного розламу, що покладено на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) вищих ланок влади та великого бізнесу. Дослідження конкретної соціально-економічної форми елітного сектору, його зв'язків з тіньовою державою залежить від відповідних функцій історичного етапу розвитку всієї економічної структури суспільства, в яких відбувається модифікація цієї форми. В умовах кризи державного управління, загострення протиріч модернізації, панування як провідної тіньової функції перерозподілу власності та влади елітний сектор не може не набувати паразитарної форми.

Головним виявом сутності синкретизму «автономної» держави та тіньового, паразитарного (олігархічного) сектору є система протообщинних відносин господарювання для обмеженого кола осіб, забезпечених олігархічними, політичними відносинами, корупційними та родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної та судової влади, правоохоронних органів, відсутністю досконалої економічної, політичної, кадрової конкуренції в поєднанні з необмеженим монополістичним доступом до національних ресурсів країни. Форма існування інституційного симбіозу елітного сектору та «автономної» держави набуває форми тіньового парасуспільства – як мегатіньового квазіобщинного утворення. У цих умовах корупція набуває системного характеру, стає неодмінним атрибутом адміністративної системи, іманентним способом її регуляції. Інституційна спроможність офіційної держави значно знижується. Стрижнем тіньової протообщинної структури «автономної» держави за цих умов стає вертикальна корупція, тіньовий бізнес на адміністративному ресурсі, системній адміністративній корупції. Тіньове парасуспільство – це закрита сфера народного господарства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті отримання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу та паразитарного адміністративного ресурсу. Існуюча як пануюча тіньова структура, тіньове парасуспільство утворює, відповідно до своїх потреб, і тіньову політичну, соціально-економічну інфраструктуру, що зумовлює значне посилення тіньового режиму функціонування рядових суб'єктів господарювання.

Синергетичне поєднання політичної, фінансової, економічної кризи в країні. численні фактори «гібридної війни» активно виконують тіньову протообщинну по суті функцію щодо посилення перерозподілу власності та влади на користь суб'єктів паразитарного, тіньового парасуспільства, розширення меж війни між його кланами.

У той же час за останні 25 років в умовах соціальних і технологічних перетворень виник впливовий та активний клас громадянського суспільства, інтереси якого є запереченням

інтересів паразитарних структур, одночасно вони (інтереси прогресивної складової еліти) неминуче базуються на модернізації протообщинних зв'язків. У цьому й сила даного класу і наявність загроз їх переродження на паразитарну.

Небезпека гальмування соціально-економічного реформування з боку тіньового парасуспільства виявляється, перш за все, у монополізації певними паразитарними владою елітними структурами використання можливостей державної влади у своїх інтересах, перетворення держави на інструмент забезпечення свого олігархічного панування. Сучасний паразитарний елітний сектор є стрижнем такого небезпечного явища, що становить найбільшу небезпеку гальмування модернізації суспільства, як економічна злочинність.

Синергізм факторів гальмування реформування суспільства з боку суб'єктів прискореної тінізації соціально-економічних процесів знаходить концентрований вираз у наступних зростаючих негативних тенденціях:

- здійснюється руйнування здорової частини економіки за рахунок перерозподілу на її плечі загального податкового тягаря, застосування проти неї кримінальних методів впливу, в тому числі із використанням офіційної адміністративної системи, недобросовісної конкуренції;

- існування тіньової економіки, формування її доходів сплачується за рахунок суспільства, тобто є для нього паразитарним утворенням і призводить до зменшення доходів консолідованого бюджету країни;

- розвиток тіньової економіки активно впливає на посилення корупції серед державно-господарського, владно-силового та правоохоронного апарату, якщо стає більш прив'язаним до розквіту злочинного бізнесу;

- існування тіньових економічних процесів обмежує обсяги накопичення капіталу внаслідок існування надлишкового його використання для паразитарного перерозподілу влади, власності, домінуючих фінансових потоків, споживання криміналітету, обмеження його інвестування в країні через кримінальний експорт в інші країни та негативний вплив на залучення іноземного капіталу у зв'язку з формуванням кримінального середовища всередині країни;

- тіньовий економічний сектор активно руйнує систему управління держави, підприємницького сектору, призводить до її переродження, посилення антисоціального спрямування. На наш погляд, це головна загроза гальмування з боку тінізації та економічної злочинності суспільству.

Побудова ефективної системи безпеки економічного розвитку в процесі трансформаційних процесів як засобу протидії тінізації економіки та ліквідації паразитичного елітного сектору спирається насамперед на низку факторів, серед яких базове місце займає форма держави. Сучасна держава має будуватися на основі моделі, якій, з одного боку, відповідають загально-цивілізаційні норми, що тією чи іншою мірою є визнаними у світі, з іншого – вона має враховувати умови, фактори, генетичний код, що визначають існування конкретної держави на основі її політичного, економічного і духовного життя як у минулому, так і сучасному та майбутньому, тобто цивілізаційні особливості.

Реалізація принципів соборності у реформуванні українського суспільства як адекватної його генетичному корінню форми організації державної влади, зокрема з урахуванням досвіду ін-

ших країн селянської цивілізації, має величезне значення для загального підвищення ефективності держави, детнізації економічної структури за рахунок обмеження паразитизму елітного сектора, зниження бюрократичного навантаження на систему державного управління. Застосування цих принципів до проведення політичної реформи дає підстави зробити висновок про те, що парламентсько-президентська форма правління, а ще краще парламентська, ближча, адекватніша організаційній пам'яті вітчизняного суспільства.

Стратегія модернізації економіки України на основі дуалістичної соборної детнізаційної моделі поділяється на кілька головних напрямів:

- по-перше, вітчизняна економіка суспільства для отримання адекватної своєму генетичному коду інституційної структури має набути біполярної форми, що означає організаційне зосередження на одному полюсі сучасних, ефективно великих (елітних за функцією позитивного локомотива перш за все) підприємств, що визначають науково-технічний, технологічний рівень виробництва, на іншому, спираючись на величезний неформальний сектор селянської цивілізації – великої кількості дрібних господарських форм, які повинні бути інтегрованими у розвинуті солідарні кооперативні структури;

- по-друге, формування соборної – солідарної детнізаційної структури – вимагає формування функціональних зв'язків великих підприємств не аграрної сфери, гадано торгових фірм з широкою базою дрібних підприємств-сателітів;

- по-третє, держава повинна докласти надзвичайних зусиль для допомоги ординарному, у тому числі аграрному, сектору, насамперед для гармонізації біполярної інфраструктури, створення розгорнутої мережі її горизонтальних та вертикальних зв'язків, фінансового, інвестиційного, технічного та кадрового забезпечення кооперативного руху; альтернатива цьому – обвальний характер поширення тінізаційних процесів, їх експансія в інші «великі» сучасні сектори економіки, загальна деградація, архаїзація та тінізація аграрної, неформальної сфери.

Висновки

Модернізація економіки залежних країн, так само як і України, запровадження моделі їх детнізаційного реформування мають спиратися на дослідження особливостей гармонізації соціально-економічної, інституційної архітекtonіки, виявлення в них внутрішніх протиріч, у тому числі тінізаційного спрямування. Це потребує звернення до існуючого теоретичного досвіду вивчення таких структурних неоднорідностей, особливо з огляду на їх відмінне від домінуючих країн цивілізаційне (общинне) походження. У зв'язку з цим слід звернути увагу на обшину як на соціально-економічний феномен, що найсуттєвішим чином обумовлює сучасні тінізаційні тренди.

Капіталістична модернізація в країнах «селянської цивілізації» призводить до утворення двоїстої гібридної структури суспільної організації, посилення економічного фундаменталізму, общинної соціальної пам'яті у суспільних структурах і одночасного посилення тінізації економічного життя.

Таким чином, інституційна форма національного суспільства на підставі міжсекторного розламу поділяється на дві групи – елітну та ординарну та дві підгрупи в кожній – парамодернізаційну та паразитарну, архаїчну. Всі вони вини-

кають і функціонують на базі історичної пам'яті про обцину матрицю суспільної організації (що й обумовлює особливу «чутливість» національного суспільства до кулуарних, кланових системно-корупційних зв'язків і впливів), «модернізованих» налаштованістю паразитарних структур на перетворення адміністративної функції на «бізнес-проект». У даний час, як відмічає О. Пасхавер, паразитарно-елітний (олігархічний) клас є домінуючим.

У той же час за останні 25 років в умовах соціальних і технологічних перетворень виник впливовий та активний клас громадянського суспільства, інтереси якого є запереченням інтересів паразитарних структур, одночасно вони (інтереси прогресивної складової еліти) неминуче базуються на модернізації протообщинних зв'язків. У цьому й сила даного класу і наявність загроз їх переродження на паразитарну.

Список використаних джерел

1. Зибер Н. Избранные экономические произведения: в 2 т. / Н. Зибер. – М.: Соцэкгид, 1959. – 694 с. – Т. 2.
2. Туган-Барановский М.И. В поисках нового мира. Социалистические общины нашего времени / М.И. Туган-Барановский. – СПб., 1913. – 100 с.

3. Туган-Барановський М.І. Кооперація. Її природа та мета / М.І. Туган-Барановський. – Львів, 1936. – 143 с.

4. Туган-Барановський М.І. Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри / М.І. Туган-Барановський // Кооперативна зоря. – 1918. – №4. – С. 13–14.

5. Пахомов Ю.М. Глобальні регулятори конкурентності економічних систем / Ю.М. Пахомов // Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 480–520.

6. Lewis A. The Roots of the Development Theory / A. Lewis // Handbook of Development Economics. – Vol. 1. 3rd ed. Amsterdam, 1993. – P. 27–37.

7. Онищук С.В. Исторические типы общественного воспроизводства: политэкономия мирового исторического процесса / С.В. Онищук, М.В. Белоусенко. – 2-е изд. – Донецк: РИАДонГТУ, 1999. – 152 с.

8. Предборський В.А. Неформальна економіка як передумова девіації сучасної елітної структури / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2015. – Вип. 11. – С. 3–7.

9. Пасхавер А. Война миров / А. Пасхавер // Новое время страны. – 2016. – №1. – С. 12.

О.А. ОСАДЧА,

к.е.н., ст. викладач кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет

Формування видатків бюджету на охорону здоров'я в Україні

У статті розглянуто структуру та загальний перелік видатків державного бюджету України. Проаналізовано сучасний стан фінансування охорони здоров'я в Україні та напрями формування видатків бюджету на охорону здоров'я, а також запропоновано шляхи зміни обсягів фінансування. Подано порівняльну оцінку програмно-цільового методу як методу планування і бюджетування складів охорони здоров'я. Обґрунтовано запровадження сучасних механізмів і методів фінансування системи охорони здоров'я України при проведенні системних реформ.

Ключові слова: охорона здоров'я, зведений бюджет, структура видатків бюджету, програмно-цільовий метод.

Е.А. ОСАДЧАЯ,

к.э.н., ст. преподаватель кафедры финансов, Киевский национальный торгово-экономический университет

Формирование расходов бюджета на здравоохранение в Украине

В статье рассмотрены структура и общий перечень расходов государственного бюджета Украины. Проанализированы современное состояние финансирования здравоохранения в Украине и направления формирования расходов бюджета на здравоохранение в Украине, а также предложены пути изменения объемов финансирования. Дана сравнительная оценка программно-целевого метода как метода планирования и бюджетирования учреждений здравоохранения. Обосновано внедрение современных механизмов и методов финансирования системы здравоохранения Украины при проведении системных реформ.

Ключевые слова: здравоохранение, сводный бюджет, структура расходов бюджета, программно-целевой метод.

О.А. OSADCHA,

candidate of economic sciences, senior lecturer in finance Kiev National Trade-Economic University

The article deals with a general list and the structure of state budget expenditures. Analyzed the direction of the budget expenditure on health and current state of health care financing in Ukraine, as well as the ways of funding changes. Reasonably introduction of modern mechanisms and methods of financing the health care system of Ukraine in conducting systemic reforms. A comparative assessment of the program – target method as a method for planning and budgeting of health care institutions

Keywords: healthcare, consolidated budget, budget structure, program – target method.

Постановка проблеми. Охорона здоров'я населення є одним із найважливіших компонентів сучасної соціальної політики усіх країн світу. Від загального стану здоров'я населення залежить рівень економічного розвитку країни. В Україні стан громадського здоров'я та охорона здоров'я населення залишаються незадовільними. Це пов'язано з

екологічною кризою, економічною, політичною та демографічною ситуацією в державі і, як результат, з недостатнім фінансуванням галузі. Формування сукупного бюджету системи охорони здоров'я завжди залишається актуальним питанням як для України, так і для більшості розвинених країн світу.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У сучасній науковій літературі чимало праць вітчизняних дослідників присвячено проблемам фінансового забезпечення української системи охорони здоров'я, зокрема в роботах О.В. Солдатенко зосереджено увагу на основних формах видатків на охорону здоров'я та їх правове регулювання в Україні. Теоретичні й практичні аспекти фінансового забезпечення галузі висвітлені в наукових працях В. Галайди, Д. Карамішева, Н. Карпишин, Н. Лакізи-Савчук, В. Лехан, З. Лободіної, В. Рудого, О. Тулай та багатьох інших.

Мета статті. Обґрунтувати напрями удосконалення механізмів формування видатків бюджету на охорону здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу. Фінансування галузі охорони здоров'я є однією із складових механізмів державного управління, за допомогою якого органи державної влади впливають на діяльність галузі для досягнення поставлених цілей. Управління системою охорони здоров'я в Україні знаходиться у віданні Міністерства охорони здоров'я відповідно до принципів адміністративного і бюджетного підпорядкування та звітності.

В Україні формально медична допомога надається в розрізі трьох рівнів: первинної лікувально-профілактичної допомоги, як основної частини медико-санітарної допомоги, спеціалізованої (вторинної) лікувально-профілактичної допомоги та високоспеціалізованої (третинної) лікувально-профілактичної допомоги, що закріплено статтею 8 «Основ законодавства про охорону здоров'я» [2]. Серед загального переліку видатків державного бюджету України (стаття 87) на охорону здоров'я називають такі:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд;

д) інші заклади охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України [1].

З районних бюджетів, бюджетів міст республіканського та обласного значення до видатків на охорону здоров'я належать витрати на первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу; програми медико-санітарної освіти (стаття 89).

Медичні заклади можуть витратити бюджетні кошти лише на ті позиції, під які вони були виділені, та позбавлені можливості, у разі необхідності, витратити кошти на інші потреби. Усі зміни в кошторисі медичного закладу мають бути розглянуті та схвалені головним розпорядником бюджетних ко-

штів і відповідними фіскальними органами. У разі залишку наприкінці бюджетного року невитрачених коштів, то на цю суму на майбутній плановий період фіскальні органи скорочують асигнування по цьому медичному закладу.

Видатки державного бюджету на охорону здоров'я у 2015 році збільшилися на 16,2%, або на 1224,1 млн. грн., порівняно з 2014 роком найбільша частина бюджетних коштів спрямовувалася на фінансування лікарень та санаторно-курортних закладів – 48,8%; санаторно-профілактичних та протиепідемічних заходів і закладів – 23,3%. Разом із тим видатки на профілактичні та протиепідемічні заходи порівняно з 2014 роком зменшилися на 233,0 млн. грн. Це свідчить про перенесення пріоритетів у фінансуванні саме на лікування хвороб, а не їх профілактику.

Видатки для Міністерства охорони здоров'я України, передбачені держбюджетом–2015 у рамках фінансування сфери охорони здоров'я, становлять 10 085 134,9 тис. грн., у тому числі за загальним фондом – 7 877 024,2 тис. грн., за спеціальним – 2 208 110,7 тис. грн.

Різне зниження питомої ваги видатків на охорону здоров'я по загальному фонду бюджетів у 2013–2015 роках пояснюється значним підвищенням вартості офіційних платних медичних послуг, через що прискореними темпами збільшувалися видатки бюджетів по спеціальному фонду. Офіційне подорожчання медичних препаратів у 2014 році сягало більше 40%. При цьому неофіційні платежі за медичні послуги здорожчали ще більше – на 50% у 2014 році. Таким чином, збільшення видатків на надання медичних послуг було пов'язане швидше з впливом інфляції, ніж з покращенням якісних показників одержання населенням послуг охорони здоров'я.

Що стосується витрат на медичне обслуговування співробітників державних структур, то у 2014 році сумарно пропонується збільшення його фінансування на 5,3%, але для різних статей передбачається різноспрямована динаміка видатків (див. табл.).

Хочемо зазначити, що цього року у держбюджеті відсутні статті, які передбачають видатки на медичне обслуговування працівників та пасажирів залізничного транспорту, а також видатки на медичне обслуговування та сертифікацію льотно-диспетчерського складу працівників авіаційного транспорту та надання первинної медичної допомоги пасажиром. Видатки, пов'язані з медичним обслуговуванням працівників та пасажирів залізничного транспорту, будуть фінансуватися за рахунок медичної субвенції.

Попри зростання, видатки бюджетів на охорону здоров'я залишаються значно меншими від мінімально необхідних для забезпечення її ефективного функціонування. Дефіцит ресурсів галузі, за окремими даними, залишається незмінним, а обсяг бюджетних видатків покриває лише 70% від потреби [8].

У процесі фінансування закладів охорони здоров'я можуть застосовуватись різні методи: програмно-цільовий; кошторисний; за надані медичні послуги.

Кошторисне фінансування – це виділення коштів на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм і реалізацію певних заходів на підставі спеціального фінансового документа – кошторису [9, с. 27]. Це традиційний та найбільш поширений в Україні метод фінансування закла-

Обсяги фінансування витрат за класифікацією видатків, млн. грн.

Найменування	2015	2014	2013	2014/ 2013, %	2015/ 2014
Надання медичних послуг медзакладами	377923,6	392 203	371 239	5,6	-0,7
Медзабезпечення працівників органів ВС	613860,9	582 687	547 632	6,4	13,8
Стадіон. лікування військовослужб. МВС	40 638,8	40 218	39 798	1,1	2,5
Медлікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу ЗСУ	1 09200,9	1 197 059	1 139 922	5,0	0,6
Спеціалізована протезно-ортопедична та медично-реабілітаційна допомога інвалідам	14 053,8	11 585	11 318	2,4	24,0
Сан.-курортне лікування ветеранів війни	93 298,0	109 560	114 033	-3,9	5,6
Комплексне медико-санітарне забезпечення та лікування онкологічних захворювань	60 251,4	46 168	49 895	-7,5	30,5
Медобслуговування та сертифікація льотно-диспетчерського складу	-	10444	10826	-3,5	-
Мед обслуг. працівників та пасажирів залізн. транспорту	-	1071491	993199	7,9	-
Медобслуговування і оздоровлення особового складу	126 847,1	266 837	262 707	1,6	-51,2
Медобслуговування працівників НАНУ	38 611,2	40 895	39 965	2,3	2,7
Всього	2 458385,7	3 769 147	3 580 468	5,3	-1,2

Джерело: складено автором на основі статистичних даних [5, 6].

дів охорони здоров'я. До переваг кошторисного фінансування відноситься можливість достатньо чіткого прогнозування видатків (за відсутності інфляції), контролю за цільовим витрачанням коштів і обмеження їх абсолютного розміру. У тих же випадках, коли потрібно створити дієвий стимулюючий механізм, який би пов'язував обсяги фінансування з досягнутими результатами, переваги цього методу перетворюються на недоліки. Кошторисне фінансування не дозволяє оперативно змінювати розміри коштів, необхідних для виконання певного обсягу робіт у разі його зміни, оперативно маневрувати коштами, перекидаючи їх з однієї статті на іншу.

Для подолання наявних викликів реформи системи фінансування у сфері охорони здоров'я в Україні передбачено використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі для цільового та ефективного використання бюджетних коштів з елементами договірних відносин.

Програмно-цільове фінансування передбачає визначення об'єктів, чітких цілей фінансування і необхідних ресурсів, дозволяє уникнути нецільового використання бюджетних коштів, спрямоване на результативне їх витрачання та передбачає персональну відповідальність керівників закладів охорони здоров'я дітей за досягнення соціальних результатів бюджетних програм. Цінність цільового програмного фінансування полягає в тому, що воно дозволяє підходити до вирішення програми комплексно.

Негативною особливістю програмно-цільового методу фінансування є те, що воно здійснюється за залишковим принципом і при нестачі бюджетних коштів призупиняється в першу чергу фінансування цільових програм.

Якщо порівнювати використання програмно-цільового методу бюджетування і кошторисного методу здійснення бюджетних видатків, то якщо програмно-цільовий метод є спеціально розробленим механізмом управління фінансовими ресурсами для досягнення соціально значущих цілей або вирішення пріоритетних проблем за обмежений період часу, то другий являє собою стандартизовані процедури здійснення видатків на функцію охорони здоров'я [9, с. 30].

Використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі сприятиме цільовому та ефективному використанню бюджетних коштів системи охорони здоров'я.

Питання переходу закладів охорони здоров'я від кошторисного фінансування до діяльності, орієнтованої на результат, викликало досить багато дискусій серед управлінців та науковців. Адже процедури закупівлі медичних послуг у закладів охорони здоров'я можуть суттєво впливати на якість їх надання і ефективність використання фінансових ресурсів, для їх покриття.

Для фінансування закладів, які надають вторинну та третинну медичну допомогу, а також центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф доцільно застосовувати метод глобального бюджету, який являє собою план формування та використання фінансових коштів для забезпечення надання цих видів медичної допомоги на бюджетний період, що розраховується з урахуванням обсягів, структури та якості послуг, визначених договором про надання медичної допомоги [7, с. 29].

Очевидно, що фінансове забезпечення охорони здоров'я має на меті не лише визначення джерел, форм і методів фінансування. Метою фінансового забезпечення є також здобуття певних результатів, досягнення визначених цілей економічного та соціального ефекту функціонування галузі. Тому, на нашу думку, в системі охорони здоров'я особливе значення мають фінансові відносини закладів охорони здоров'я з бюджетами різних рівнів, зі страховими компаніями, суб'єктами господарювання – тобто з різними рівнями фінансування та отримання ефекту від діяльності.

Якщо проаналізувати темпи зростання витрат на систему охорони здоров'я в Україні протягом останніх років, то вони випереджають темпи ВВП. Тому очевидно, що пріоритетною сферою реформування системи фінансування охорони здоров'я є перегляд існуючого механізму розподілу ресурсів залежно від наданих послуг і результатів лікування, так як існуюча система постатейного фінансування не дозволяє прив'язати фінансові потоки до якості та кількості наданих послуг, а така прив'язка є необхідним елементом сучас-

них підходів до ефективного управління системою надання медичних послуг. Ситуація загострюється й тим, що рівень зношеності основних фондів охорони здоров'я перевищив 60% бар'єр, при цьому в лікувально-профілактичних закладах обсяги заміни морально застарілої медичної техніки та обладнання не перевищують 1,5% на рік. В економічно розвинутих країнах цей показник для активної частини основних фондів охорони здоров'я складає 10–12% на рік. Розміри бюджетного фінансування не відповідають ресурсним потребам галузі [3, с. 28].

Для об'єктивної оцінки слід зазначити, що стосується використання фінансових ресурсів охорони здоров'я, то з роками ситуація практично не змінюється, тобто змінюються обсяги фінансування, розподіл видатків розписується за окремими статтями, коливання з року в рік складають 2–3%.

Велика частина, як і раніше, поглинається заробітною платою медичних працівників та оплатою комунальних послуг (понад 70% усіх видатків спрямовується на фінансування діяльності лікувально-профілактичних закладів).

Бюджетні видатки на охорону здоров'я розподіляються відповідно до елементів затрат, головними з яких є лікарняні ліжка. Витрати на оплату праці та комунальні платежі складають дві третини видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, тоді як на закупівлю товарів, матеріалів та послуг витрачається лише одна п'ята, а на капітальні видатки – одна десята сукупних видатків.

На нашу думку, всі країни стикаються з необхідністю скорочення та стримування зростання витрат на охорону здоров'я за допомогою перерозподілу фінансових ресурсів за рахунок інших статей бюджету, підвищення податків та внесків у рамках системи соціального страхування, регулювання попиту на медичні послуги, регулювання пропозицій медичних послуг. Але при цьому бідні країни шукають на це кошти, тому що не вистачає на найнеобхідніше медичне обслуговування, а багаті витрачають їх на впровадження нових медичних технологій, довготривале лікування хронічних інфекційних хвороб і медико-соціальну допомогу [8].

Висновки

Бюджетне фінансування наразі є вкрай неефективним і базується на ресурсному підході, який не враховує дійсні потреби населення, а також не залежить від кількості й якості послуг, які надаються громадянам. Велику проблему у відстеженні процесів розподілу коштів становить той факт, що профільне міністерство (МОЗ України) не веде загальний облік видатків від сукупного обсягу коштів, що були виділені з бюджету на потреби охорони здоров'я, а лише стосовно тих асигнувань, які були надані в розпорядження МОЗ України. У свою чергу, Міністерство фінансів України здійснює облік витрат на охорону здоров'я лише в розрізі видатків, що здійснюються органами місцевої влади та іншими міністерствами.

Використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі сприятиме цільовому та ефективному використанню бюджетних коштів системи охорони здоров'я. Переваги програмно-цільового фінансування полягають у тому, що:

- фінансується не мережа закладів охорони здоров'я, а сукупність заходів, що перетворюють витрачені кошти в суспільно значущі результати;

- з'являється можливість багаторічного бюджетування і, як наслідок, забезпечення ресурсами не тільки поточних потреб, але й капітальних витрат;

- гнучкий перерозподіл коштів між різними елементами надання медичної допомоги та концентрація їх на найважливіших ділянках забезпечує більш ефективне витрачання бюджетних ресурсів.

Також, доцільно застосовувати метод глобального бюджету, який являє собою план формування та використання фінансових коштів для забезпечення надання цих видів медичної допомоги на бюджетний період, що розраховується з урахуванням обсягів, структури та якості послуг.

У системі охорони здоров'я особливе значення мають фінансові відносини закладів охорони здоров'я з бюджетами різних рівнів, зі страховими компаніями, суб'єктами господарювання – тобто з різними рівнями фінансування та отримання ефекту від діяльності.

Сучасний стан фінансування системи охорони здоров'я в Україні за рахунок бюджету є вкрай недостатнім і не створює передумов для забезпечення якісної медичної допомоги в необхідних обсягах. Найбільш доцільними механізмами формування сукупного бюджету на охорону здоров'я в Україні, окрім зазначених, є розвиток загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та добровільного медичного страхування.

Можна відмітити, що попри суттєве збільшення обсягу фінансових ресурсів, які спрямовуються на потреби галузі, вони поки не здатні забезпечити її належне функціонування і залишаються нижчими за мінімальні згідно з рекомендаціями науковців, міжнародних організацій і практики зарубіжних країн.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України [Електрон. ресурс] від 08.07.2010 №2456-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.92 №2801-XII// (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, №4, ст. 19).
3. Виноградов О.В. Стан та проблеми фінансових ресурсів охорони здоров'я України / О.В. Виноградов // Економіка та держава. – 2015. – №12. – С. 25–29.
4. Солдатенко О.В. Видатки на охорону здоров'я у бюджетній системі України [Електрон. ресурс] / О.В. Солдатенко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/pravo/2014_4/files/-LA409_19.pdf
5. Висновок щодо виконання Державного бюджету України 2013 р. [Електрон. ресурс] // Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742473/Bul_6_mis_2013.pdf
6. Висновок щодо виконання Державного бюджету України 2014 р. – [Електрон. ресурс] / <http://www.zoda.gov.ua/article/2106/pro-derzhavniy-bjuzhhet-ukrajini-na-2014-rik.html>
7. Рудень В.В. Фінансування медичного забезпечення в Україні: проблеми та шляхи розв'язання / В.В. Рудень, О.М. Сидорчук // Фінанси України. – 2014. – №8. – С. 25–34.
8. Сайт Державного казначейства України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua
9. Крупка М. Програмно-цільовий метод бюджетування в Україні / М. Крупка // Вісник Львівського університету. Серія економіка. – 2009. – №41. – С. 16–34.

Економічне мислення: адекватність новим вимогам

У контексті налагодження різноякісних процесів осучаснення культури економічного мислення як передумови підйому рівня господарської практики викладаються результати дослідження соціально-економічних трансформацій організаційно-управлінських відносин. Здійснюється рефлексія найважливіших феноменів нового економічного мислення, існуючих проблем і діапазону можливого вибору ефективних рішень. З позиції підвищення якості стратегічної, тактичної і оперативної культури економічного мислення пропонуються шляхи подальшого вдосконалення реформ.

Ключові слова: економічне мислення, розумне суспільство, нова економіка, стратегія господарювання, стратегія проведення трансформацій.

Экономическое мышление: адекватность новым требованиям

В контексте налаживания разнокачественных процессов осовременивания культуры экономического мышления как предпосылки подъема уровня хозяйственной практики излагаются результаты исследования социально-экономических трансформаций организационно-управленческих отношений. Проводится рефлексия важнейших феноменов нового экономического мышления, существующих проблем и диапазона возможного выбора эффективных решений. С позиции повышения качества стратегической, тактической и оперативной культуры экономического мышления предлагаются пути дальнейшего совершенствования трансформаций.

Ключевые слова: экономическое мышление, умное общество, новая экономика, стратегия хозяйствования, стратегия проведения трансформаций.

Economic thinking: the adequacy to the new requirements

In the context of the establishment of different quality processes, modernizing of culture of economic thinking as a prerequisite for raising the level of business practice the results of research on the socio-economic transformation of organizational and managerial relations are presented. Reflection of phenomena of the new economic thinking, the existing problems and the range of possible choice of effective solutions are realized. From the standpoint of improving the quality of the strategic, tactical and operational culture of economic thinking ways to further improve the transformation are suggested.

Keywords: economic thinking, intelligent society, the new economy, economic strategy, the strategy of transformations.

Постановка проблеми. Для успіху проведення рефлексивної модернізації економіки, своєчасного реагування на загрози та переваги умов як формування анклавів «розумного суспільства», так і структурування ним постглобальних міжнародних відносин вкрай важливим є підвищення загальної культури господарювання, оволодіння сукупністю кращих світових практик аналізу, прогнозування та внесення конструктивних змін в суспільно важливі процеси, зокрема – вдосконалення соціально відповідального ставлення до життєдіяльності, розвитку державно-приватного партнерства та виробничої демократії тощо. Власне, найбільш поширені в минулому моделі трансформацій, що спиралися на «економію на змінному капіталі», закономірно перестали працювати при посиленні тенденцій побудови постглобального «розумного суспільства». З одного боку, найбільш ефективні в цих умовах групи: обдарована молодь, здатні на створення соціально значущих інновацій та висококваліфіковані працівники (перш за все, розумової праці), орієнтуючись на якість життя й умови діяльності легко мігрують по світу або виконують зовнішні замовлення при збереженні проживання. З іншого боку, легко контрольовані процеси формальної участі в виробничому процесі самі по собі перестають бути продуктивними, перетворюючись на функції машин й автоматів. Більше того, участь у тиражуванні речей стає прикметою відставання. Водночас за обсягом споживання, відходами виробництва та життєдіяльності, техноген-

ним навантаженням тощо якість життя та модель соціально-економічного устрою найбільш привілейованих регіонів заздалегідь не можуть бути розповсюджені на все людство, але саме стан цих анклавів консюмеризму в постглобальному світі інколи намагаються вважати прикладом для інших.

Актуальність проблеми пов'язана з необхідністю підвищення якості соціокультурної основи господарювання для забезпечення сталого економічного росту. Наприклад, достатність рівню соціального капіталу суспільства є як передумовою економічних досягнень, так і суттєвим фактором визначення господарської ніші та дієвих механізмів регулювання. У «розумному суспільстві» примус прямо розцінюється як несправедлива і в кінцевому підсумку неефективна дія, що значимо відбивається на характері суспільних трансформацій і є важливим для вибору стратегії перетворень.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Відомими науковими школами – Л. Абалкіна, А. Агга, Л. Буєвої, Д. Валового, І. Вітанї, Г. Волкова, Д. Гвішиані, Р. Гібадулли-на, А. Котова, В. Кузнецова, Я. Кузьмінова, Ю. Латова, Г. Лопаткіна, В. Медведева, Ю. Осіпова, В. Павлова, А. Печчеї, А. Покритана, Ю. Помпеева, В. Попова, К. Поппера, Ю. Тихомирова, О. Філонової, Ф. Хайєка, В. Черковця, Н. Черніної, В. Чичканова та ін. – закладено основи підходів осмислення значення економічної культури в суспільстві та серед його окремих груп: підприємців, менеджерів, персоналу тощо. Визначені сутність та структура, механізми та напрями роз-

виту. Продемонстровані шляхи досягнення її відповідності викликам часу. Втім якість економічного мислення залишається фактором, який гнучко віддзеркалює логіку історії та має розвиватися разом із нею.

Постановка завдання. Реактуалізація питань визначення наріжних каменів та поширення рекомендації у сфері осучаснення економічного мислення, підйому господарської культури базується на особливостях кардинальних змін, до яких підійшла не тільки Україна, а й увесь світ. Зокрема, поширюються ознаки парадигмальних трансформацій як економічної науки, так і практики господарювання, що торкаються умов «нової економіки» та електронного ринку, мережевих систем економічної інформації, організації діяльності когнітаріату, необхідності елементів мерітократії, можливостей дій прекаріату в так званому «розумному суспільстві» тощо. Зовсім не тільки Україна, а й увесь світ в черговий раз гостро переживає переломну ситуацію, коли колишня звична модель успіху вичерпана і заново визначаються перспективи кожного і світу як цілісного. Свої варіанти відповіді на запити часу шукаються представниками різних політичних сил та громадських рухів. Причому раніше «межі зростання» були проблемою кулуарних дискусій і наукових міркувань – сьогодні вони міцно входять до порядку денного кожного: від людини до трансдержавних утворень. Світ задихається в застарілих громадських конструкціях, вибухаючи серією екологічних, техніко-технологічних, соціально-економічних, так уже і політичних катастроф. Серед історичних викликів нашого часу – необхідність відбору серед існуючих систем відносин і напруженого соціально-економічного пошуку підстав для нового внутрішнього і міжнародного порядку. Запити такого рівня формуються історією нечасто і кожен раз вимагають спеціального рішення.

Безумовно, нові реалії потребують регулярного оновлення знань, забезпечення якісних характеристик інформаційних потоків, підвищення значення наукового обслуговування виробничого процесу. У цій ситуації є небезпечною недооцінка труднощів і довготривалості перебудови, до якої вступила Україна. Потрібне усвідомлення того, що перед країною стоїть не завдання звичайної стабілізації, а проблема всеохоплюючих системних інституціональних і соціокультурних перетворень. Але не тільки необхідно адекватним чином трансформувати відношення акторів у процесі господарювання, потрібно забезпечити активну зацікавлену участь работодавців у осучасненні освіти персоналу та реалізації творчого потенціалу кожного.

Мета статті – викладання результатів дослідження іманентних характеристик постсучасного економічного мислення, адекватного умовам створення «розумного суспільства».

Виклад основного матеріалу. Характер рішень і дій, господарської поведінки у цілому тісно зв'язаний з культурою економічної рефлексії. Економічне мислення характеризує сукупність економічних знань, ідей, поглядів, суджень, інтересів, настроїв, відображаючи рівні як повсякденного сприйняття, так і світоглядних цінностей, стан як господарської практики, так і його випереджаючого відображення в площинах індивідуального і суспільного, психології та ідеології. Усвідомленість учасниками соціально-економічних процесів свого історичного місця і корінних інтересів, формування

розуміння своєї місії і ролі в Надпроекті культурно-цивілізаційного світу дозволяє створити стійку позитивну мотивацію і звільнити творчу енергію багатьох. Взаєморезонування господарської практики та економічної теорії, емпіричного і теоретичного осмислення того, що відбувається робить підвищення культури як прийняття / реалізації економічних рішень, так і господарської поведінки невід'ємним фактором проведення успішних макро- і мікротрансформацій.

У той же час привілейовані частини ойкумени вже відішли від абсолютної домінанти тиску матеріальних параметрів та простої праці на економічну свідомість. Життєдіяльність культурно-цивілізаційних світів при цьому інтегрує образне сприйняття соціокультурної постісторії (де можна використовувати і реактуалізувати образи з найрізноманітніших епох) і передісторії (коли нічого не вирішено, можуть перемогти найсуперечливіші форми). Одночасно в постглобальному світі логіка подій народжується у взаємодії (партнерство і конкуренції) різномірних над-, між- і внутрішньодержавних утворень. Разом із тим найважливіші процеси в кожному з регіонів істотно залежать від вектора і динаміки домінуючих в ойкумені тенденцій. Посилення тенденцій, пов'язаних зі збільшенням частки інтелектуальної діяльності в суспільно необхідній праці, і супутніх змінах, фіксується як «розумне», «інформаційне» суспільство «знань» та відповідна структура і механізми «нової економіки» [1–4]. Разом із тим на сьогодні, з одного боку, сукупні витрати на створення і підтримання її анклавів не завжди і не цілком окупаються, але з іншого – стійка самостійність (можливість у своїх інтересах приймати та здійснити суспільно важливі рішення) держави без відображення цих передових процесів неможлива. Отже, нині входження народів у постсучасні моделі розвитку (перш за все, включаючи постмодерн культури та постіндустріальний лад суспільства) здійснюється в глобальному масштабі. З одного боку, це означає формування і акцентування відповідних початків усього соціально-економічного життя незалежно від суб'єктивних бажань і усвідомлення того, що відбувається, з іншого ж – розуміння сутності процесів і меж ефективного впливу на них дозволяє перетворюватися в колективного суб'єкта стратегічних перетворень.

Таким чином, явна ресурсно-методологічна плюральність постсучасності (від постмодерної культури дій і виробництва до постіндустріальних відносин, включаючи духовне виробництво) передбачає подолання обов'язковості канонів і штампів, появу і реалізацію справжньої свободи вибору для кожного. Потрібні осучаснення, модернізація, але вони аж ніяк не приречені слідувати моделі вестернізації, тим більше – в «наздоганяючих» варіаціях трансформацій. При тому з кожного класу моделей (традиційних, модерних, постмодерних) життєустрою і розвитку конкретний культурно-цивілізаційний світ може створити свою стимулюючу довгострокове стійке і безпечне розв'язання конкретики. Саме відкриті системи всіх рівнів, що базуються на ціннісно-сміслових комплексах і формують традиції суспільств, – носії загальної еволюції, які забезпечують придбання все новіших динамічних режимів складності за рахунок поєднання рис контурів самоврядування та зовнішньої координації, процесів циклічних та незворотних [5–7]. Втім, сам механізм цих змін стає все більш химерним, складним. Причиною й умовою само-

розвитку структурованих цілісності виступає наростання їх нестійкості на рівнях вищої організації і компенсація цього через прискорення функціонування і розвитку. Отже, механізм саморозвитку соціально-економічних процесів дає можливість підходити до усвідомлення циклу як до певної інваріанти ступенів (у тому числі – ступенів невпорядкованості) соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті і саме поняття розвитку потребує оновлення: крім стабільного і збалансованого зростання, воно повинно забезпечувати інноваційними формами традиційно вироблені механізми суспільного буття і орієнтуватися на такі максими економічної свідомості як солідарність, свобода вибору, переконань і слова, терпимість, затребуємо адекватної гнучкості управління (flexible management). Моделі прийняття і здійснення рішень при цьому можуть бути різними – в будь-якому випадку успіх перетворень виражається в стійкому збільшенні духовної і матеріальної культури, а також якості та тривалості життя людини. Те й інше прямо пов'язано з характером складаються повсякденних соціально-економічних відносин. Отже, господарські умови можуть створювати ефективні шляхи інтегрування людини в суспільство шляхом обміну здібностями та взаєморозвитку особистостей. Разом із тим загострюється протистояння основних форм і моделей як індивідуалізації, так і соціалізації / аккультурації людини, зокрема державних і корпоративних (останні породжують як свій інструмент олігархат).

Місце трудових відносин у світогляді і суспільному житті (зокрема, його економічному вимірі) рухоме. У міру зміни суспільних умов життєдіяльності склад трудового потенціалу та ефективні напрямки його активізації настільки істотно трансформуються, що модель «людини економічної» на практиці демонструє свою обмежену істинність, змінюючись підходами на основі сприйняття «людини творчої». Як відчужена праця народжує «людину економічну», так вільна самодіяльна творчість відтворює «людину творчу», радикально змінює стереотипи соціальної поведінки та механізми її детермінації, посилює особливе співвідношення макро- і мікрофакторів розвитку трудових відносин, підвищує вимоги до свободи та відповідальності людей на підставі народних традицій, історичного досвіду та соціальної спадщини [8, с. 17, 18]. Так, з одного боку, трудовий вимір життя все активніше доповнюється іншими, для багатьох зростає роль гри і знань, оновлення яких відтепер супроводжує все життя людини, з іншого ж – тим активніше навички дифузують із трудової сфери в інші, роблять свій вплив на якість політичного та соціокультурного ладу. Посилюється і зустрічний рух: держава «опускається в основу» суспільних відносин, не тільки формуючи умови (у тому числі і в економіці), а й виступаючи великим власником, покупцем і продавцем (а то і взагалі монополістом).

Одночасно транзитний стан суспільства виводить до точки біфуркації, підвищує рівень невизначеності, доводячи його до стратегічної площини [9–11]. Причому форсування перетворення збирає множинність альтернатив в тугий вузол вибору в історично короткий момент. Раніше людина народжувалася, як правило, будучи приреченою на досить строго зумовлений культурний шар. Нині ж кожен може вибирати в навколишньому: актуальному і озвучують попередніх століть і приходять епох те, що внутрішньо близьке йому. Перехід до

гнучких логік постсучасних умов формування «розумного суспільства», до логік свободи є відмовою від єдиності будь-якого базису розвитку, можливістю з'єднання окремих рис незбіжних світів в нову цілісність. При цьому мозаїка укладів виробничих відносин на територіях України та конфігурація повсякденних моделей трудової та господарської поведінки часто визначається рефлексією взаємодій складних процесів розвитку постіндустріальних і постфордистських тенденцій в глобальних масштабах, а також пострадянськими динаміками і посиленням проявів ментальності.

Зокрема, зростання значущості освіти, науки і культури серед ціннісних ієрархій тягне за собою прискорення суспільного розвитку, а підйом суспільства, в свою чергу, призводить до підвищення цінності науки та освіти, трансформації вимог до умов господарювання (насамперед, характеру трудових відносин). Відповідно особливе значення для прогресивних зрушень в соціокультурному капіталі набувають процеси формування груп людей (від менеджерів до висококваліфікованих фахівців, техніків і робітників), що працюють за допомогою знань (що отримує наукове обґрунтування в різних концепціях т.зв. когнітаріат, нового інтелектуального класу, knowledge workers тощо), що не тільки здатне трансформувати базу розвитку як економіки, так і всього суспільства, а й ставить нові завдання в сфері мотивації. У той же час тенденції постмодернізації суспільства створюють основи для зміцнення в суспільних відносинах позицій представників нового інтелектуального класу, які, як правило, мають інші ієрархії цінностей, широкий кругозір, велику вимогливість до умов праці, їм присутні життєві і службові орієнтації, пов'язані з самоповагою, творчістю, самореалізацією, зростанням професіоналізму тощо. При цьому самостійність інтегрованих в технологічний ланцюжок господарських суб'єктів відносна; вони підпорядковані технологічній дисципліні, а також вимогам стандартів, термінів поставки і ін. Причому кадри високої кваліфікації, як правило, схильні до мобільності в напрямку поліпшення свого становища і зростання «поля можливостей». Вони мігрують, переходять у більш прибутковій сфері. Більше того, глобалізація інформаційного простору полегшує як прямий відтік обдарованих, освічених і активних членів суспільства, так і обслуговування ними зовнішніх інтересів при збереженні місця проживання. Когнітаріат становить істотну частину прекаріату. Тим часом трансформації соціокультурного клімату як раз і покликані забезпечити підвищення якості та активізацію продуктивних сил суспільства.

Водночас саме стан науково-інтелектуального капіталу суспільства сьогодні визначальним чином характеризує як можливості для стійкої конкурентоспроможності, так і коридор свободи прийняття і здійснення рішень. При цьому постсучасність взагалі і постнекласичної науки зокрема істотно розширюють діапазон інформаційного забезпечення та прийняття управлінських рішень, і розвитку соціальних комунікацій. Разом із тим посилюється небезпека і можливості заподіяння шкоди від методологічних недоліків і залучення відомостей з «сірої» інформаційної зони, де через нестачу інформації просто неможливо зробити остаточний висновок про їх достовірності. Так, розмиваються межі навіть реального знання як єдино вірної зброї проти будь-якої ідеології.

Відповідно серед організаційних форм участі когнітаріат (працівників знання) на рівні стратегічної взаємодії закріплюються науково-освітньо-виробничі кластери. У вдосконаленні управління на основі інноваційно-синергетичних підходів і підйому ролі стимулювання бажаних трансформацій зростає діапазон різноманітності управлінських композицій. Механізми вдосконалення соціального партнерства при прогресивному векторі структурних трансформацій стають ресурсом адекватних економіці знань постіндустріальних змін суспільних відносин. Становлення ж умов стабільного сучасного і постсучасного розвитку передбачає створення «критичної маси» прогресивних змін в сфері праці, що поєднують відповідь на сьогоднішні вимоги і ймовірні виклики майбутнього і пов'язаних, перш за все, з удосконаленням системи соціального партнерства.

Для успішного ж проведення чергової модернізації та ефективного використання механізмів стимулювання бажаних трансформацій при мережевої організації постглобального суспільства, необхідно культивувати механізми не «зобов'язувати», «змушувати», «адмініструвати», а «заохплювати», «зацікавлювати», «мотивувати». Іншими словами, забезпечення стратегічної керованості суспільними процесами вимагає акцентування технологій стимулювання бажаних змін як форм управління. Причому сьогодні завдяки своїм діапазоном наслідків використання стимулюючих механізмів соціального партнерства, збагачення діяльності, виробничої демократії, груповий організації праці, гнучкого робочого часу, корпоративної культури, проектно-матричного управління і створення на їх основі управлінських композицій в змозі дати комплексний інноваційно-синергетичний кумулятивний ефект соціетального рівня, забезпечуючи керованість як індивідуальним поведінкою, так і суспільними процесами. Особливості постмодерних моделей організації розвитку і управління сприяють підвищенню ефективності технологій (зокрема, характеризуються як прояви м'якої сили, гнучкою влади, непрямих дій, etc.), пов'язаних із стимулюванням бажаних трансформацій як індивідуальних поведінкових характеристик, так і соціально-економічних процесів. Для підготовки і проведення змін при цьому на перший план виходить робота на рівні сутнісних сил, перш за все, потреб, інтересів, смислів, цілей і цінностей. Стало бути, на рівнях стратегії, тактики і оперативки (оперативного мистецтва) актуалізуються відповідні управлінські практики.

Причому в момент зрушень парадигмального рівня, при наближенні до стану інституційної невизначеності доводиться не стільки керуватися звичними регулятивними правилами, скільки орієнтуватися, з одного боку, на ціннісно-сміслові комплекси свого культурно-цивілізаційного світу (які, реалізуючись в формах традицій, звичаїв, укладів і забезпечують відтворення і розвиток економіки і суспільства в цілому), з іншого ж – на логіку історичного процесу і конкретні особливості: свої і свого становища – в постсучасному світі [12–16].

Зрозуміло, питання забезпечення стимулювання участі в повсякденному суспільному житті знову виявляється визначальним. Такі процеси, як усвідомлення своїх інтересів мерітократією, мотиваційна вимогливість працівників інтелектуальної праці, розвиток трудової та господарської рефлексії їх ціннісних ієрархій (зокрема, посилення значущості факторів самопова-

ги, самореалізації тощо), – виносять відповідні трансформації економічного мислення на передній план турбот суспільства як такого. Відповідно, вибір сьогоdnішнього дня: забезпечення державою повноти реалізації егоїстичних, вузькокорисливе інтересів деяких – або ж рішення набагато більш широких завдань, спираючись, в тому числі і на приватну зацікавленість, і на індивідуальну творчу ініціативу. Забезпечення ж відповідності якості управління рівнем керованої реальності для досягнення мотивованості, безпеки і розвитку, духовності та соборності вимагає і впливу на контури самоврядування та координатії, і враховування своєрідності об'єктів керованих, самокерованих та некерованих. Усвідомлення необхідності проведення відповідних змін на рівні організаційно-управлінських відносин необхідно і неминуче. Проведення рефлексивної постмодернізації із задіянням потенціалу культури економічного мислення суспільства потребує зсуву у всій системі контролю за людською діяльністю, революції в галузі управління, адже революція контролю є комплексом швидких змін в технологічних і економічних структурах підприємств, де інформація збирається, зберігається, провадиться, обмінюється і через які формальні і програмні рішення можуть впливати на соціальний контроль [17–20].

Відповідно, гармонійне здійснення різнорівневих інтересів може бути розглянуто в реалізації всезагального – загального – особливого (специфічного) як взаєморезонірування і взаємоукреплення інтересів всього суспільства, окремого колективу (групи) і особистих (персональних, індивідуальних) без придушення будь-якої зі складових. При цьому суспільний інтерес має, як правило, і вираз через корпоративні інтереси колективу (групи) і особисті (персональні, індивідуальні), і самостійні особливі втілення, що вимагає підбору форм їх гармонійного поєднання. У той же час особистий інтерес – це не тільки форма реалізації громадського і корпоративного (колективно-групового): він має і самостійну сутність, і відокремлений існування. Як самостійний вид інтересів особистий інтерес акумулюється в сукупному інтересі особистості, що представляє собою особистісний зріз всіх наявних інтересів (громадських, корпоративних, особистих), суб'єктом яких є індивід в єдності його задатків і здібностей. Максимум при цьому залишаються напрацювання культури і людина, його власний вибір, неможливий поза етичних оцінок і дотримання правових норм, стимулювання творчої життєдіяльності – в формах як створення відповідної господарсько-економічного середовища і соціального клімату, так і «точки прориву», «кластери економіки знань».

Реалізація принципів консолідації громадських, колективних та приватних інтересів, єдності суспільного телебачення і приватного права в публічно-приватному партнерстві на основі врахування (а зовсім не придушення) відповідних інтересів забезпечує довгострокове формування продуктивної середовища розвитку і відкриває при цьому можливості спільного зацікавленої участі в створенні і реалізації суспільно значущих проектів і поєднання для цього матеріальних та нематеріальних ресурсних баз і поділу ризиків між суспільством (державним сектором і неурядовими організаціями) та приватним сектором. Державні, приватні та неурядові (неприбуткові) структури можуть використовувати і розвивати свої сильні сторони і можливості кожної зі сторін, зни-

жуючи собівартість високоякісних соціальних послуг. При цьому, з одного боку, система державно-приватного партнерства тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, але з іншого – зовсім не тотожна становленню «змішаної економіки» (далеко не будь-яка взаємодія бізнесу і держави в змішаній економіці може характеризуватися як елемент системи державно-приватного партнерства). Цій взаємодії є найбільш помітним як по лінії організацій та інститутів громадянського суспільства з виразним політичним виміром (підприємницьких об'єднань, профспілок), так і в напрямках дифузії самої корпоративної культури.

Тобто соціалізація / аккультурація проявляється не тільки в стандартизації, а й в індивідуалізації відтворювальних процесів. Організація механізмів державно-приватного партнерства як раз і забезпечує довгострокове формування продуктивної середовища розвитку країни, відкриваючи можливості спільного зацікавленої участі в створенні і реалізації суспільно-значущих проектів, поєднання для цього матеріальних та нематеріальних ресурсних баз і поділу ризиків між суспільством (державним сектором і неурядовими організаціями) і приватним сектором. При цьому урядові, приватні та неурядові (неприбуткові) організації використовують можливості кожного, що знижує вартість високоякісних соціальних послуг.

Проблеми ж, що стосуються, перш за все, застосування механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення дії принципів публічно-приватного співробітництва та соціальної відповідальності бізнесу, зачіпають соціальні, екологічні, економічні, управлінські питання – і мають виражений галузевий розріз і регіональний аспект. Це взаємодія найбільш помітно як по лінії організацій та інститутів громадянського суспільства, що мають помітне політичний вимір, (підприємницьких об'єднань, профспілок), так і в напрямках дифузії самої корпоративної культури суспільства. Корпоративна зовнішня і внутрішня соціальна відповідальність сьогодні характеризує ту різноманітність форм, методів і напрямків реалізації взаємних зобов'язань, які добровільно для досягнення спільної вигоди приймаються на себе корпорацією як безпосередньо в рамках бізнес-спільноти, так і за його межами, – на різних (від муніципального та регіонального до національного і міжнародного) рівнях своєї діяльності. Як комплекс суспільних відносин соціальна відповідальність включає дії бізнесу в галузі благодійництва, збереження моральності, підтримки екологічної безпеки, забезпечення якості продукції, соціального захисту працівників, створення робочих місць і підтримки гідного рівня заробітної плати, взаємодії з місцевою громадою і владою тощо.

Ця взаємодія здатна створити інноваційно-синергетичний ефект і виникнення якісно нового взаємовигідного співробітництва сторін при вирішенні значущих соціально-економічних проблем. Фінансово-ресурсну ж основу здійснення державно-приватного партнерства складають як кошти державного бюджету, так і приватні інвестиції. Крім того, в межах інструментарію державно-приватного партнерства держава переводить на бізнес частину витрат, відмовляється від неефективних важелів і елементів (наприклад, у муніципальних утвореннях), пом'якшує гостроту соціально-економічних проблем. Одночасно бізнес: отримує в довгостроковому володінні державні активи, інколи – на пільгових умовах,

а при стратегічному характері партнерства – можливість гарантованого збуту. Таким чином, забезпечення якості життя і умов творчості виходить на передній план управління, відповідним чином трансформуючи актуальні ресурсно-методологічні основи і перенацілюючи їх на зростання діапазону застосування глибоко індивідуального поєднання сутнісних сил кожного. Зокрема, для персоналу корпорацій, як правило, надаються відповідна середньоєвропейським стандартам оплата праці, розширений соціальний пакет (включаючи можливості підтримки працездатної форми за рахунок сертифіката на відвідування басейну / спортивного залу, медичну страховку для членів сім'ї, санаторно-курортне оздоровлення тощо).

Забезпечення балансу стратегії і тактики перетворень вимагає пріоритетної уваги до форм всебічного забезпечення учасників виробничого процесу (зокрема, подолання небезпеки конвертації господарської влади в політико-ідеологічну площину). Відповідальність всіх національних акторів перед суспільством, в першу чергу, стосується балансу обов'язків і прав, з одного боку, держави, з іншого – приватних підприємців, спирається як на публічне і приватне право, так і на підвалини і традиції конкретного культурно-цивілізаційного світу, скріплені властивими йому стрижневими ціннісно-смісловими комплексами. Найважливіше місце в продуктивному об'єднанні продуктивних сил і забезпеченні соціального партнерства навколо завдань безпеки та розвитку економіки та суспільства як цілісності займає виробнича демократія, вдосконалення механізмів якої сьогодні – це теж аж ніяк не тільки додатковий організаційний ресурс, але і найважливіший спосіб досягнення суспільної злагоди, підтримки продуктивної ефективної соціально-політичного середовища. Отже, вдосконалення виробничої демократії – не тільки пряма вигода як суспільства, так і самих безпосередніх учасників партнерських відносин, а й необхідний етап формування і підтримки соціально відповідальної поведінки в суспільстві [21–23].

Політико-управлінське забезпечення цих процесів пов'язано з доповненням форм практичного вирішення дихотомії демократії / автократії мерітократією і виходом на передній план організаційних моделей, пов'язаних зі стимулюванням діяльності «людину творчу» і культивуванням постринкових цінностей в середовищі базових ціннісно-сміслових комплексів культурно-цивілізаційних світів. Результат участі в конкуренції часто зумовлюються самодисципліною, готовністю працювати на своєму місці з граничною самовіддачею, на межі і за межею можливого, а також командний злагоженістю, узгодженістю, когерентністю. При цьому, зрозуміло, чим вище суспільне становище людини, тим жорсткіше вимоги до нього. Тим самим посилюються підстави для розширення як економіко-політичної, так і кримінально-юридичної відповідальності топ-менеджерів і власників. Умови кризи накладають додаткову соціальну і ділову відповідальність на топ-менеджерів і власників, від якості рішень яких залежить доля далеко не тільки безпосередньо зайнятих. У той же час заклики лідерів культурно-цивілізаційного світу є дієвими виключно в разі високого рівня їх самодисципліни: вимоги до всіх повинні спиратися на вимогливість до себе. Втім, вимоги до еліти і народу починають розходитися в такій мірі, що змушують згадати класичне розмежування «двох націй». Разом із тим серйозною суспільною про-

блемою стає підміна «політикоутворюючих шарів», суб'єктів трансформацій як окремого напрямку в здійсненні «замалу невидимими засобами». І в першу чергу це стосується представників «станового хребта» суспільства – його середнього класу, а також управлінських (в політиці: владних і опозиційних, елітних і контрелітних) – пластів. Маргіналізація ж суспільства, розмивання прийме середнього (і «нового середнього») класу і еліти стають загрозливими розвитку тенденціями. зокрема, поняття еліти пов'язано не стільки з «перебувають при владі» або «тими, хто бореться за владу», скільки з «кращими представниками народу», його найбільш гідними членами. Криза середнього класу також здійснюється сьогодні в світовому масштабі. В ньому поряд з «інтелектуальними трударів» все помітніше вплив «інтелектуальних споживачів». Звичайно, і офісні працівники, і рантє воліють самоназва «креативного класу», проте часто тяжіють до вибору консьюмтаріату, споживачів благ (втім, не тільки матеріальних, але і духовних). Навпаки, науково-інтелектуальний потенціал суспільства формується, розвивається і реалізується навколо стрижня ціннісно-сміслових комплексів творчості. Сходження помилкових соціальних утворень, властиве розвинутій формі суспільного устрою потурає різноманітності квазіявищ і псевдоявищ, перехід суб'єктності до яких може непоправно змінити вектор руху.

Причому в міру зміни суспільних умов життєдіяльності революційний потенціал пролетаріату зникає (разом із самим пролетаріатом як класом). Середній же клас різко розходиться за своїми орієнтаціями на осі «споживацтво – творчість», відповідно «готовність до сприйняття шаблонів – життя поза ними», – і також зазнає колосальних змін, які суттєво впливають на його соціально-політичні функції і поведінку. З часу хрестоматійних французьких молодіжних бунтів кінця 60-х років 20-го ст. і аж до подій «арабської весни» і повсюдних у глобальному масштабі протестних дій помітний пошук себе і готовність відстоювати свої інтереси вже не стільки «людини економічної», скільки «людини творчої». Але соціально-психологічні характеристики прекаріату, з одного боку, ріднять його з поведінковими особливостями *self-made man*, з іншого ж – якщо середній клас виконує функції своєрідного «соціального клею» суспільства, то прекаріат може постачати людей з психологією «чужий серед своїх», підходом маргіналів і зіграти роль «вільного радикала» суспільного організму, каталізатора змін як в напрямку використання творчого потенціалу постмодерну, так і зриву в контрмодерн. Так що критично важливою стає суб'єктність змін і те, яка зі складових стане визначальною [24, 25].

Висновки

Отже, спроби реалізації модерністських проектів змін у сфері праці з орієнтацією на модель «людини економічної» і зведення інструментарія соціального управління головним чином до неадаптованих західних шаблонів та економічної організації господарських відносин можуть нести загрозу посилення тенденцій дезінтеграції суспільства і протистояння соціальних груп. Навпаки, використання на основі розвитку економічних рефлексії та культури у практиці соціального управління потенціалу соціокультурної організації економічних відносин відповідно до постмодерністських тенденцій

дозволяє застосовувати наявні резерви розвитку вільної самодіяльної творчості у трудовій поведінці людини [8, с. 26].

Вдосконалення виробничих відносин, зокрема, на основі постфордистської моделі взаємодії учасників виробничих відносин та створення умов розвитку економічного мислення – це шлях не тільки до наповнення конкретним змістом перодових юридичних форм (перш за все, з європейської соціальної хартії, документів Міжнародної організації праці, Трудового кодексу України), а й умова забезпечення продуктивного соціально-політичного устрою країни, переходу в громадянської активності від домінування форм протестних до творчих.

Причому якість господарської культури визначається не стільки деклараціями лідерів, скільки повсякденністю людей. Відповідні новим трансформацій суспільних відносин організаційно-управлінські форми вимагають не тільки змін в тактиці перетворень, а й ведуть до вдосконалення стратегічного дизайну суспільства. Між тим ідея особистого збагачення «за будь-яку ціну» не здатна бути єдиною опорою сильної держави як механізму панування загальних цілей над приватними інтересами. Вихід за межі колишнього «коридору свободи» може обернутися не тільки проривом до потенціалу постіндустріальних перспектив, а й відкотом до соціального канібалізму і дикості, рухом в соціально-економічному устрої назад від «сили права» до «праву сили». Навпаки, народи, що мають міцний інстинкт державотворення та розвитку суспільства, під час трансформаційних процесів отримують додатковий бонус. При цьому соціально відповідальним є той бізнес, який, ефективно вирішуючи свої комерційні завдання, поєднує економічний успіх з рухом до соціального благополуччя та екологічної безпеки. Для перетворення ж різноманітності соціально-економічних умов в продуктивний фактор взаємозацікавленості і розвитку необхідна дієва система виробничої демократії, соціального партнерства і взаємної відповідальності держави, бізнесу і сектора негосударственных неприбуткових організацій. Вона передбачає ретельний облік і багаторівневу реалізацію балансу різновекторних інтересів в суспільстві без їх уніфікації, а також широке використання прогресивних форм базових вітчизняних ціннісно-сміслових комплексів, закріплених в соціальному спадщині та історичній пам'яті народу. Причому нині через більший діапазон наслідків використання ідей і принципів соціального партнерства, виробничої демократії, збагачення діяльності, гнучкого робочого часу, корпоративної культури, проектно-матричного управління і створення на їх основі управлінських композицій в змозі дати соціетальний ефект, забезпечуючи якісну зміну соціокультурного простору.

Разом із тим, вочевидь, повинні бути виключені стратегії соціально-економічного оздоровлення, що несуть ризики погіршення якості життя широких верств або демографічних показників. Існують два потужних пріоритету суспільного розвитку і підстави для показників прогресу. По-перше, життя людини, її якість і тривалість (що фіксується, перш за все, кошником соціально-економічних, політичних та ін. Прав людини, його впевненістю в завтрашньому дні, можливостями самореалізації тощо). По-друге, досягнення цивілізації, культурна спадщина. При цьому в процесі соціогенезу відбувається не тільки трансформація ролі елементів і цілісності ціннісно-сміслових комплексів, а й їхнє взаємозбагачення. Так, невідкладна вимога усвідомлення необхідності розгортання початків свободи

і плюральності, властивих постсучасності, входить у число надбань усього людства та є неминучою складовою становлення «розумного суспільства» та розвитку державності.

Найбільш перспективними напрямками подальших наукових пошуків у цій сфері можуть стати пов'язані з конкретизацією найбільш актуальних моментів взаєморезонування в постсучасному світі економічної свідомості та господарської практики.

Список використаних джерел

1. Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution or a History of the Future / T. Sakaiya. – Tokyo; N. Y.: Kodansha America, 1991. – 379 p.
2. Зуев А. Электронный рынок и «новая экономика» / А. Зуев, Л. Мясникова // Вопросы экономики. – 2004. – №2. – С. 55–71.
3. Ольсевич Ю.Я. Когнитивно-психологический сдвиг в аксиоматике экономической теории (Альтернативные гипотезы) / Ю.Я. Ольсевич. – СПб.: Алетейя, 2012. – 224 с.
4. Дрожжинов В.И. Информационное общество 4.0: умное общество, умный город, умное правительство / В.И. Дрожжинов. [Электрон. ресурс] // Режим доступа: <http://www.el-government.ru/download/programme.pdf>.
5. Hayek F.A. The Fatal Conceit. The Errors of Socialism / Friedrich A. Hayek [ed. by W.W. Bartley III], 1988. – 194 p.
6. Аузан А. Социокультурная формула экономической модернизации / А. Аузан, К. Келимбетов // Вопросы экономики. – 2012. – №5. – С. 37–44.
7. Шедяков В.Е. Социокультурные основания устойчивого экономического развития / В.Е. Шедяков // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. – Сер. Економічні науки. – 2014. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 13–19.
8. Шедяков В.Е. Постмодернізація трудових відносин як об'єкт соціального управління / В.Е. Шедяков: автореф. дис. ... доктора соціол. наук. – Харків, 1996. – 32 с.
9. Володимир Шедяков: Система світогосподарських зв'язків переживає стан, близький до інституціональної невизначеності / В. Шедяков // Економіст. – 2015. – №9. – С. 1–3. [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/6476-socialne-rozsharuvannya-staye-rezultatom-ne-tilki-korupcyi-a-yvdsutnost-dyevih-socialnih-lft.html>
10. Шедяков В.Е. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации / В.Е. Шедяков // ВУЗ. XXI век. – 2012. – №2. – С. 50–73.
11. Шедяков В.Е. Досягнення й утримання конкурентоспроможності в умовах посилення ролі економіки знань / В.Е. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. – №4 (167). – С. 22–29.
12. Шедяков В.Е. Стратегічний організаційно-управлінський ди-зайн соціально-економічних точок розвитку суспільства / В.Е. Шедяков // Економіст. – 2015. – №12. – С. 13–18.
13. Шедяков В.Е. Управління суспільними процесами: методологічні можливості й обмеження / В.Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2013. – №55. – С. 157–165.
14. Шедяков В.Е. Якість соціального управління як чинник національної безпеки / В.Е. Шедяков // Стратегічна панорама. – 2009. – №1. – С. 39–43.
15. Шедяков В.Е. Стратегічне управління модернізацією соціальних відносин / В.Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2009. – №1 (33). – С. 85–92.
16. Шедяков В.Е. Стратегічне управління модернізацією країни: межі, можливості, оптимізація впливів / В.Е. Шедяков // Політичний менеджмент. – 2011. – №2 (47). – С. 44–53.
17. Шедяков В.Е. Держава: майбутнє економічного ідеалу / В.Е. Шедяков [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/3627-derzhava-maybutnye-ekonomichnogo-dealu.html>
18. Шедяков В.Е. Воплощение идей социального государства: утопия или необходимость, позади или впереди? / В.Е. Шедяков // Первый независимый научный вестник. – 2015. – №1. – Ч. 2. – С. 44–48. [Электрон. ресурс] // Режим доступа: <http://www.firjournal.com.ua>
19. Шедяков В.Е. Место социальной ответственности в обеспечении продуктивной основы реализации общественных интересов / В.Е. Шедяков // Соціальна відповідальність влади, бізнесу і громадян: у 2-х т. / Заг. ред. Г.Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д.: НГУ, 2014. – Т. 1. – С. 282–290.
20. Шедяков В.Е. Социально ответственное поведение бизнеса в контексте задач модернизации / В.Е. Шедяков // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. – Сер. Економічні науки. – 2014. – Вип. 8. – Частина 2. – С. 203–209.
21. Шедяков В. Развитие социального партнерства в контексті постіндустріальних трансформацій трудових відносин / В. Шедяков // Економіка України. – 2012. – №10. – С. 80–91.
22. Шедяков В.Е. Совершенствование социального партнерства в системе стратегической конкуренции в условиях усиления тенденций к структурированию мирового разделения труда экономикой знаний / В.Е. Шедяков // Крымский экономический вестник. – 2014. – №6 (13), грудень. – С. 153–158.
23. Шедяков В.Е. Экономическое мифотворчество: предпосылки и роль / В.Е. Шедяков // Перспективи розвитку національної економіки: Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Запоріжжя, 2016. – Ч. I. – С. 82–86.
24. Шедяков В.Е. Стратегічна культура проведення трансформації: можливості та загрози / В.Е. Шедяков // Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів / Заг. ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. – Д.: НГУ, 2015. – С. 30–41.
25. Шедяков В.Е. Значення формування та активізації науково-інтелектуального капіталу суспільства в реалізації господарської стратегії, адекватної глобальним тенденціям розвитку економіки знання / В.Е. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. – №1. – С. 146–152.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

УДК 339.923

С.Г. МІКАЕЛЯН,
к.е.н., доцент, докторант кафедри міжнародного обліку і аудиту,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Структурні трансформації глобальної інноваційної архітектури

У статті проаналізовано напрями інноваційного розвитку економік країн світу. Розкрито зміст поняття інноваційності. Виявлено ряд детермінант інноваційного розвитку економіки та напрямів, що їх охоплюють. Досліджено основні ознаки економіки з багаторівневою технологічною структурою при наявності сильно вираженої орієнтації на переваги потужного потенціалу первинних ресурсів.

Ключові слова: інноваційний розвиток, науковий потенціал, інноваційність, процес технологічних перетворень.

С.Г. МИКАЕЛЯН,
к.э.н., доцент, докторант кафедры международного учета и аудита,
Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана

Структурные трансформации глобальной инновационной архитектуры

В статье проанализированы направления инновационного развития экономик стран мира. Раскрыто понятие инновационности. Определен ряд детерминант инновационного развития экономики и направления, которые их охватывают. Исследованы основные признаки экономики с многоуровневой технологической структурой при наличии сильно выраженной ориентации на преимущества существенного потенциала первичных ресурсов.

Ключевые слова: инновационное развитие, научный потенциал, инновационность, процесс технологических преобразований.

S. MIKAELIAN,
PhD in economics, associate professor, doctoral student of International accounting and auditing,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

The structural transformation of the global innovation architecture

The directions of innovative development of the world economies were determined in the article. The content of the concept of innovation were expanded. The number of innovation development determinants of economy and areas that they cover were revealed. The basic features of the economy with multi-technological structure in the presence of strongly expressed strong focus on potential benefits of primary resources were discovered.

Key words: innovative development, research capabilities, innovation, technological transformation process.

Постановка проблеми. Вектор сучасного розвитку глобальної економіки все більше зміщується в напрямі інноваційної моделі функціонування господарства, заснованої на використанні стрімко зростаючих інтелектуальних ресурсів. Сукупність накопичених наукових знань, технологій, інституційних умов будь-якої економічної системи являє со-

бою технологічний простір. Це багаторівнева система, яка включає глобальний, регіональний (світові та регіональні центри, регіональні союзи), національний і локальний (територіальний) технологічний простір. Глобальний технологічний простір відрізняється від ринку технологій та сфери досліджень і розробок. По суті, технологічний простір ви-

ступає своєрідним середовищем життєдіяльності людини техногенної цивілізації.

Ринок технологій навіть у глобальному вимірі є явищем менш емним, як і сфера НДДКР, хоча вони обидва мають вирішальний вплив на динаміку технологічного простору. Технології виступають на світовому ринку у вигляді якогось комплексу науково–технічних знань про прийоми та методи виробництва, а також у формах його організації та управління. Світовий ринок технологій розвивається динамічно, незважаючи на економічні потрясіння.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні дослідження, присвячені виявленню закономірностей зародження і розвитку високотехнологічних галузей, розглядається в багатьох зарубіжних і вітчизняних наукових публікаціях. Дослідження з проблем зародження інноваційних систем у світі проводили M. Castels *Technopoles of the World* (1994), Freeman. *The Economics of industrial Innovation* (1993), A. Saxenian *Regional Networks and the Resurgence of Silicon Valley* (1990). Дослідження галузевої спрямованості інновацій, що поєднують теорії розміщення і динаміку інноваційних систем, – M. Feldman *The Locational dynamics of the US Biotech Industry* (2002), P. Cooke *Biotechnology Clusters as Regional, Sectoral Innovation Systems* (2002), P. Cooke, M. Uranga, G. Etzebarria *Regional systems of innovation: An evolutionary perspective* (1998).

Метою статті є обґрунтування тенденцій становлення інформаційно–технологічної парадигми економічного розвитку, що полягає в інтеграційній взаємодії бізнесу, науки, освіти і влади.

Виклад основного матеріалу. Науковий потенціал характеризується розміром витрат на НДДКР і наявністю кадрового потенціалу, як основного джерела і носія наукових знань, традицій, технологічних навичок. З урахуванням цих параметрів наукового потенціалу очевидний величезний розрив у науковому потенціалі країн і в структурі глобального технологічного простору.

Показники наукового потенціалу визначають масштаби і ступінь розвитку високотехнологічних галузей, темпи зростання яких в глобальній економіці в середньому в чотири рази перевищують темпи зростання інших виробництв. Продукція високотехнологічних галузей має високий ступінь інноваційності, сприяє задоволенню нових більш складних купівельних потреб, що значно розширює горизонти реалізації, свідчить про більшу їх конкурентоспроможності. Ця продукція втілює в собі більший обсяг доданої вартості (прибутку) і одночасно більш високий рівень заробітної плати.

Показники інноваційного потенціалу не дають повної картини його стану і тенденцій подальшого розвитку, насамперед, в силу неадекватності застосовуваних критеріїв до реально існуючих процесів, сутність яких вуалюється в традиційних показниках, відповідних індустріальній стадії розвитку. Значення має і неповнота статистичних даних, приховуваних корпораціями з міркувань комерційної таємниці. Для оцінки тенденцій глобального розвитку важливо виявлення залежності процесів глобалізації від глибинних, якісних зрушень в механізмах функціонування національної інноваційної системи, особливо його підприємницького сектору.

Інноваційність характеризує середовище, сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що дозволяють генерувати нові

знання та отримувати вигоду з їх комерціалізації. Високий рівень інноваційності економічної системи дозволяє продукувати нові знання, концепції та підходи, що дають можливість отримати матеріальну і нематеріальну вигоду.

Отже, інноваційність – це властивість економічної системи, що формується із системних взаємодій організаційно–економічних відносин інноваційного розвитку. У цьому сенсі поняття «інноваційність» – категорія, близька за значенням поняттю «інноваційний розвиток».

Водночас інноваційність пов'язана з вимірюванням результатів інноваційної діяльності (інноваційного розвитку) певної економічної системи, з одного боку, і сприйнятливостю зазначеної економічної системи до інновацій – з іншого. Інноваційність проявляється у здатності економічної системи мега–, макро–, мезо– або мікрорівня або сприяти, або перешкоджати створенню, впровадженню і розвитку інновацій. Рівень інноваційності відображає ефективність протікання інноваційних процесів на всіх стадіях інноваційного циклу.

Зміст інноваційності носить іманентно системний характер, а інноваційний розвиток – поступальний, і, в нашому випадку, відповідне поняття вводиться, щоб кількісно визначити рівень інноваційності економічної системи через систему детермінант її розвитку.

У рамках світової економіки перебіг інноваційних процесів залежить від циклічних коливань глобальної економічної системи, що виражається у періодичності загальносвітових криз, характеру міжнародної конкуренції, діяльності загальносвітових організацій, нагромадження і перетіканні капіталу між країнами, регіонами світу, континентами.

Інноваційність на сьогодні стає національною ідеєю, джерелом збалансованого соціально–економічного розвитку країни та її територій. На макрорівні функціонування інноваційного механізму залежить від характеру державного регулювання ринкових відносин, наявності відповідного правового поля для здійснення інноваційної діяльності, обраної пріоритетної моделі розвитку національної економіки, наявності і рівня інтенсивності міжгалузевої конкуренції. Управління інноваційним розвитком країни, регіону, галузі, кластера вимагає комплексної оцінки їх соціально–економічного становища в цілому, визначення рівня інноваційності за всіма видами діяльності, виявлення детермінант, що впливають на розвиток і становлення інноваційних процесів. На мезорівні рівні ключовими моментами для формування інноваційного механізму розвитку є характер галузевої конкуренції, створення інноваційної інфраструктури та використання кластерних структур для підвищення інтенсивності і якості інноваційної діяльності галузевих підприємств.

На рівні окремого суб'єкта господарювання – мікрорівні – інноваційний механізм розвитку спрямований на конкретизацію процедур і процесів, що забезпечують інноваційний розвиток компанії з урахуванням можливостей зовнішнього середовища за рахунок використання наявних ресурсів з метою досягнення цілей розвитку.

На підставі узагальнення виявлено ряд детермінант інноваційного розвитку економіки, що охоплюють такі напрями:

- людський капітал;
- наукові дослідження і розробки;
- використання нових знань і технологій;

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

- результати інноваційної діяльності;
- інноваційна інфраструктура;
- інвестиційна детермінанта;
- технологічний обмін;
- соціальна детермінанта;
- екологічна детермінанта.

Вивчення рівня інноваційності економіки вимагає не тільки визначення основних детермінант, а й виділення ряду взаємопов'язаних показників за кожним з них, здатних чітко охарактеризувати детермінанти і дати їм узагальнену оцінку. Теоретично детермінанти передбачають постійну величину, що виключає непередбаченість і форс-мажорні обставини. Показник детермінанти є узагальненою характеристикою об'єкта, процесу або його результату, поняття або їх властивість зазвичай, вираженої в числовому вимірі. Отже, показники, на відміну від детермінант, можна виміряти. Головним критерієм відбору показників можна вважати найбільшу інформативність, тобто їх здатність максимально охарактеризувати відповідну детермінанту.

Ідентифікація інноваційної економіки найчастіше пов'язана з економікою постіндустріального технологічного укладу, в якій ключовими факторами виробництва стають інтелектуальні ресурси або знання. У свою чергу, технологічний уклад характеризується єдиним технічним рівнем виробництва, що пов'язані потоками якісно неоднорідних ресурсів та спираються на спільні ресурси кваліфікованої робочої сили, загальний науково-технічний потенціал тощо. Життєвий цикл технологічного укладу має три фази розвитку: перша фаза являє собою його зародження й становлення в економіці попереднього технологічного укладу, друга пов'язана зі структурною перебудовою економіки на базі нової технології виробництва, третя фаза домінування технологічного укладу характеризується найбільшим сплеском його розвитку, старіння і «відмирання».

Сучасний процес технологічних перетворень розвивається експоненціально завдяки взаємозв'язкам між «технологічними полями», які забезпечуються системами створення інформації, її зберігання, обробки, передачі й сприяють генеруванню знань. Фундаментом інноваційної економіки є інформаційно-технологічна парадигма, що визначає принципи й механізми управління соціально-економічними системами [1]. Багато дослідників [2–4], не заперечуючи значимість економіки й політики, при вивченні закономірностей розвитку соціально-економічних систем розглядають інформацію як основний і універсальний соціальний регулятор.

У сучасних високорозвинених економічних системах розвиток технології йшов одночасно за двома напрямками. Перше з них – це розвиток відносно передових технологій, орієнтованих на найбільш важливі цілі соціально-економічного розвитку; друге – це розвиток технологій нижнього і середнього рівня технологічної структури промислового виробництва, призначення яких – в максимальній мобілізації всього наявного ресурсного потенціалу, включаючи людські та природні ресурси, соціальні передумови управління та організації виробництва.

Відмінності трудового потенціалу, природних умов, соціальних передумов організації виробництва зумовлюють істотне різноманітність в технологічній адаптації на середніх і нижніх рівнях технологічної структури промислового виробництва. Це в свою чергу виражається в значній національ-

ної специфіці окремих технологій та технологічної структури в цілому в різних країнах.

Специфіка середніх і нижніх технологічних рівнів вітчизняної економіки полягає насамперед у тому, що тривалий час технології на цих рівнях орієнтувалися на відносний надлишок первинних ресурсів: робочої сили, земельних масивів, можливості великомасштабного виробництва енергії, сировини і матеріалів.

Стратегія розгортання технологій нижніх і проміжних рівнів технологічної структури промисловості складалася в прискореному нарощуванні виробничого потенціалу за допомогою найбільш доступних технічних засобів, ціною підвищених витрат первинних ресурсів – праці, матеріалів, енергії. В результаті технологічна основа нижнього і середнього рівнів створювали виробничий фундамент для розвитку технологій більш високих порядків.

Взаємозалежність технологій, отримали розвиток на верхніх і нижніх рівнях технологічної структури промислового виробництва, полягала в наступному.

Чим більш прості технології застосовувалися на нижніх рівнях – у видобувних галузях, сільському господарстві, легкій і харчовій промисловості, будівництві, тим у більших масштабах обмежені технічні ресурси вищих порядків могли бути зосереджені на верхніх поверхах національної економіки. Виникав феномен економічно обумовленої поляризації умов технологічного розвитку.

Слід підкреслити, що причини такого роду поляризації лежать в економіці, в необхідності концентрації обмежених ресурсів. Темпи розвитку технологій верхніх рівнів в значній мірі зумовлені потужністю первинного ресурсного потенціалу, відсутністю необхідності перерозподіляти обмежені технічні ресурси на користь нижчих технологій.

Основні ознаки економіки з багаторівневою технологічною структурою при наявності сильно вираженої орієнтації на переваги потужного потенціалу первинних ресурсів наступні:

- розвиток масового виробництва конструкційних матеріалів, насамперед чорних металів;
- масове виробництво простого універсального металообробного обладнання, використання якого передбачає великий витрата праці та чорних металів;
- великомасштабне виробництво палива та енергії, що породжується потребами матеріаломісткого виробництва;
- розвиток магістрального транспорту, що обслуговує переміщення великих мас матеріалів, сировини і палива;
- щодо значних масштабів витрат експлуатації і ремонту за рахунок зменшення на стадії виробництва тих витрат, які забезпечують високу якість, довговічність і надійність виробів;
- складна структура промислових підприємств, діяльність яких орієнтована не тільки на випуск продукції, але і в значних масштабах на підтримку працездатності виробничого апарату, укомплектованого технікою з відносно невисокими якісними характеристиками (такого роду підприємства іноді включають в себе додаткові механічні, ремонтні, допоміжні та інші цехи, часто не мають відношення до основним профілем виробництва);
- якісна багаторівневості національної промисловості, яка призводить до створення особливого типу багатопрофільного підприємства. Якщо відсутня якісна спряженість техно-

логії окремих галузей і виробництв, то в межах даного підприємства створюється виробництво, що забезпечує його потрібною продукцією, тобто процес інтерналізації. У результаті структура підприємства ускладнюється, однак досягається якісна спряженість технологій; ускладнена структура всіх більших установчо-господарських підрозділів. У їх рамках створюються підприємства й цілі субгалузі, близькі за властивостями технології та якості продукції, що випускається, вимогам, які пред'являє основне виробництво.

Процес економічного зростання в системі багаторівневої технології відбувається як шляхом нарощування нових, все більш високих технологічних рівнів, так і шляхом поступової якісної трансформації технології нижніх технологічних структур виробництва. Спонукальними мотивами до перебудови технології на нижніх господарських рівнях служать: а) вичерпання найбільш доступних первинних ресурсів, необхідність більш раціонального їх використання; б) виникнення занадто великих якісних розривів між технологіями верхніх і нижніх рівнів: через систему проміжних ланок занадто низький рівень технології на нижніх поверхах господарської піраміди може стримувати якісне зростання в її верхній частині.

Трансформація технологій нижніх порядків відбувається шляхом зменшення концентрації обмежених ресурсів на верхніх технологічних рівнях національної промисловості і часткового переміщення їх на нижні рівні.

Розпаданню технологій на окремі рівні підтримується системою соціально-економічних пріоритетів, а перегляд останніх повинен передувати перебудові технологій. Постійна зміна системи пріоритетів – об'єктивна вимога зростання економіки і вдосконалення технології. Затримка в зміні соціально-економічних пріоритетів порушує закономірну перебудову технологій і може викликати економічні диспропорції.

Технологічні зміни в багаторівневій технологічній структурі національної промисловості підтримують динамічну рівновагу між основними її складовими. У процесі появи і руху технологічних нововведень у такій економічній системі орієнтовно можна виділити кілька напрямів.

1. НДДКР, що розширюють коло авангардних технологій. Перехід до використання новітніх технологій робить позитивний вплив на соціальний і економічний розвиток економіки з вираженими ознаками багаторівневої структури лише в тому випадку, якщо існують гарантії досягнення в осяжному майбутньому якісної спряженості цих технологій з існуючої технологічної середовищем. В іншому випадку витрати на створення штучної технологічного середовища можуть як відволікти істотні ресурси, необхідні для реалізації цілей виробництва, що знаходяться на верхніх горизонтах економіки, так і, що особливо важливо, зменшити обмежені технічні ресурси, призначені для послідовної технічної перебудови галузей, що знаходяться на нижніх рівнях технологічної структури промисловості. У цьому випадку нові технології можуть послужити бар'єром на шляху чергового перегляду соціально-економічних пріоритетів, затримати закономірні зрушення в технологічній і виробничій структурі економіки.

Якщо навіть нові технології набули поширення в деяких сферах, то в багатосферній економіці це аж ніяк не означає збереження набраної швидкості впровадження в майбутньому. Розповсюдження інновацій в кожній галузі при роз-

глянутих вище передумовах – функція від темпів її якісного дозрівання. Якщо виходити з того, що галузь може надавати собою досить гетерогенну сукупність виробництв, що знаходяться на різних рівнях технологічної структури промисловості, то впровадження певних технічних нововведень може бути результатом поступового вертикального переміщення цих виробництв в рамках сформованої системи господарської та технологічної ієрархії. В економіці, орієнтованій на максимальну концентрацію обмежених технічних ресурсів на її верхніх рівнях, з великими якісними розривами між окремими групами галузей, з відносно великими за своїми масштабами підрозділами, які використовують просту і середню технологію, процес впровадження, розпочавшись досить швидко, може сильно сповільнитися або взагалі зупинитися. Виниклий попит на нові технічні засоби може досить різко впасти. Підтримання його пов'язане зі створенням умов, що знижують бар'єри на шляху міжгалузевого, міжуровневого переливу якісних ресурсів.

2. Зміни, що припускають розвиток передових технологій, які орієнтовані на потреби виробництв і технологій не вищих, а середніх і нижчих порядків. Результатом розвитку цих нових технологій є підтримання рівноваги в технологічній структурі національної промисловості, її певна консервація. Наприклад, ядерна енергетика, яка вирішує проблему енергозабезпечення виробництва за рахунок збільшення обсягу ресурсів, а не за рахунок зміни способів їх використання. Технічний прогрес буде орієнтуватися в цьому випадку на екстенсивний розвиток. Відносна зміна такого роду навантаження на науково-технічний потенціал відбудеться при зміні сформованого механізму відтворення, способів розподілу ресурсів.

3. Інновації, пов'язані з перебудовою технологій щодо низьких порядків. Прикладом такого роду інновацій можуть бути зміни у технології будівництва, якому можуть відбутися досить серйозні зміни, проте а корінних змін в економічному становищі галузі може не відбутися. В результаті галузь може не потрапити в число підрозділів, оснащених найсучаснішою технікою і розвиваються на основі сучасної технології.

Висновки

Таким чином, структура потоку науково-технічних змін зумовлена специфікою ресурсної та технологічної структури промисловості. Технологічні розробки можуть бути ефективно впроваджені тільки за наявності певного якісного відповідності існуючої технології та пропонованих змін. Інновації в рамках окремої галузі або технологічного процесу мають свою специфіку, оскільки вони орієнтовані на той якісний зріз, на якому знаходиться дана галузь або група виробництв.

У кожній національній економіці та чи інша група виробництв має свою інноваційну ємність, яка пояснює, чому можуть впроваджуватися НДДКР, що припускають одну міру технічної трансформації, і відхилитися – при інших її масштабах. Це ж є причиною того, що імпорту технології може призводити до втрат ресурсів. Якщо імпортована технологія володіє надлишковими властивостями, то вона експлуатується лише в межах її адаптаційних можливостей.

Розглянемо зміну техніко-економічної парадигми в національній системі відтворення на прикладі процесу заміщення обмежених запасів масових ресурсів у міру їх вичерпання

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

ресурсами і технологіями більш високого технічного рівня як основи її наукомісткої складової. Іншими словами, в економіці виникають стійкі заміщають потоки, які призводять до переміщення всій виробничій системі вгору за рівнями технологічного розвитку. В результаті формується сам механізм підтримки технологічної рівноваги в реальному секторі економіки.

Зміна принципів розподілу якісних ресурсів, перегляд системи пріоритетів – основне джерело внутрішнього розвитку багаторівневої господарської системи, пов'язаний з головним фактором сучасного розвитку – інноваційним потенціалом, який безпосередньо пов'язаний з наявністю якісних ресурсів в промислових структурах і на різних рівнях відтворювальної системи. У міру збільшення частки якісних ресурсів, що спрямовуються в нижні рівні, деякі замикають ланки системи відмирають. Одночасно виникають підрозділи все більш високих якісних рангів. Переміщення господарських підрозділів з одного якісного рівня на інший залежить від зміни у співвідношенні цільових установок економіки, появи нових технічних можливостей і інших причин. У кожному разі припущення про ієрархічної послідовності в положенні окремих виробничих підрозділів означає також дотримання цієї послідовності в пересуванні їх з одного господарського рівня на інший як власне їх інноваційного потенціалу.

З позицій сьогодення дослідження важливе значення набувають дослідження Г. Менша, які також пов'язані з вивченням

економічної динаміки. На основі великого емпіричного матеріалу з технологічних інновацій індустріальної стадії розвитку суспільства, Г. Меншем була встановлена нерівномірність циклічності інноваційного процесу, який завершується створенням найпотужніших кластерів базисних інновацій в період депресії, тобто в період найбільшої сприйнятливості економіки інноваціями, тобто самі кластери запускають черговий великий цикл економічної кон'юнктури, а депресія стимулює пошук можливостей виживання, тоді як інноваційний процес може їх надати (так званий «критичний ефект» депресії).

Список використаних джерел

1. Тоффлер Э. Шок будущего / пер. с англ. М.: АСТ, 2002. – 557 с.
2. Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. – С. 432–447.
3. Титова В.А., Лямзин О.Л. Об основах взаимодействия участников многоотраслевых интегрированных структур на базе развития инноваций // Региональная экономика: теория и практика. 2007. – №16. – С. 74–82.
4. Эдвинссон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях. М.: Инфра-М, 2005. – 248 с.
5. Mensch G. Stalemate in Technology. – Cambridge, MA: Ballinger Publishing Company, 1979.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А.М. ШТАНГРЕТ,
д.е.н., професор, Українська академія друкарства,
М.М. КАРАЇМ,
к.е.н., Українська академія друкарства

Методичні аспекти використання внутрішньогосподарського контролю в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства

У складних умовах господарювання забезпечення економічної безпеки кожного вітчизняного підприємства є пріоритетним завданням, виконання якого вимагає удосконалення відповідного методичного забезпечення, що спирається на фактичний досвід роботи та результати наукового пошуку. З'ясовано, що для виявлення, ідентифікації та контролю за процесом розвитку внутрішніх загроз, що є одним із завдань комплексної системи економічної безпеки підприємства, доцільно використовувати інформацію, отриману за результатами проведення внутрішньогосподарського контролю. Також внутрішній контроль уможливує здійснення протидії внутрішнім загрозам шляхом формування інформаційного базису розроблення та реалізації управлінських рішень, пошук резервів ефективного застосування наявних ресурсів та використання ринкових можливостей для забезпечення безпечних умов розвитку підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, внутрішньогосподарський контроль, загроза, безпека, суб'єкт, процес управління.

А.М. ШТАНГРЕТ,
д.э.н., профессор, Украинская академия печати,
М.М. КАРАИМ,
к.э.н., Украинская академия печати

Методические аспекты использования внутреннего контроля в процессе обеспечения экономической безопасности предприятия

В сложных условиях хозяйствования обеспечение экономической безопасности каждого отечественного предприятия является приоритетной задачей, решение которой требует усовершенствования соответствующего методического обеспечения, которое опирается на фактический опыт работы и результаты научного поиска. Выяснено, что для обнаружения, идентификации и контроля за процессом развития внутренних угроз, что является одной из задач комплексной системы экономической безопасности предприятия, целесообразно использовать информацию, полученную по результатам проведения внутреннего контроля. Также внутренний контроль позволяет осуществлять противодействие внутренним угрозам путем формирования информационного базиса разработки и реализации управленческих решений, поиска резервов эффективного применения имеющихся ресурсов и использования рыночных возможностей для обеспечения безопасных условий развития предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, внутрихозяйственный контроль, угроза, безопасность, субъект, процесс управления.

Methodological aspects of internal control in the process of providing economic security

In difficult economic conditions economic security of every domestic enterprises is a priority, performance improvement required by the relevant methodological support, based on actual experience and results of scientific research. It was found that for detection, identification and monitoring of the process of internal threats, which is one of the objectives of the integrated system of economic security, it is advisable to use the information obtained from the results of internal control. Also internal control enables implementation of counter internal threats, by forming an information base development and implementation of management decisions, search for reserves effective use of available resources and use market opportunities to ensure safe conditions for enterprise development.

Keywords: economic security, internal control, danger, security, subject, process management.

Постановка проблеми. В умовах адміністративно-командної системи господарювання внутрішньогосподарський контроль здійснювався незалежними групами народного контролю, які, захищаючи інтереси держави, перевіряли використання підприємствами наданих їм державних фондів ресурсів, виявляли факти безгосподарності, крадіжок державних та суспільних засобів, розробляли заходи щодо компенсації завданих збитків.

У ринкових умовах зацікавленими особами в організації та здійсненні внутрішнього контролю повинні стати власники та керівники підприємницьких структур, адже саме внутрішньогосподарський контроль є одним із найважливіших елементів управління і забезпечує інформацією всі рівні керівництва. Поруч із цим вирішення проблеми збереження бізнесу шляхом використання інформаційного базису, який може бути сформований за результатами проведення внутрішнього контролю та використаний суб'єктами економічної безпеки, стає все актуальнішим.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Розробці питань щодо підтримки достатнього рівня економічної безпеки підприємства багато уваги приділяють вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Л. Абалкін, В. Абрамов, О. Ареф'єва, В. Андрійчук, О. Білорус, І. Бінько, Н. Вавдіук, З. Варналій, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, З. Герасимчук, В. Горбулін, В. Духов, М. Ермошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, В. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Е. Олейніков, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, Н. Реверчук, О. Терещенко, М. Швец, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, В. Ярочкін та інші. Теоретичні та практичні основи здійснення внутрішнього контролю розглянуті в наукових працях І. Белобжецького, Ф. Бутинця, Б. Валуєва, Н. Виговської, Є. Калюги, Є. Кочеріна, В. Максимової, В. Митрофанова, В. Мурашка, Л. Нападівської, В. Пантелєєва, Г. Соловйова, Л. Сотнікової, В. Суйца, В. Шевчука, А. Шпіга та інших. Віддаючи належне науковій і практичній значущості праць провідних учених, слід зазначити, що у сучасній науковій літературі та практиці господарювання підприємств недостатньо приділено увагу формуванню теоретико-методичної бази виявлення, розпізнавання та протидії внутрішнім загрозам, зокрема шляхом внутрішньогосподарського контролю.

Метою статті є формування методичних засад використання внутрішньогосподарського контролю в системі економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Внутрішній контроль як інструмент управління підприємством, як зазначалося вище, відомий уже давно, проте сьогодні керівництво підприємств різних форм власності у переважній більшості не використовує і не приділяє достатньої уваги йому в процесі прийняття управлінських рішень.

Якщо вдається до теоретичних основи внутрішнього контролю, то саме поняття «контроль» походить від латинського *contra rotulus*, що означає зіставлення, протистояння, яке в подальшому набуло поширення у французькому терміні *controle*, тобто спостереження з метою перевірки або реєстр, список [2].

У тлумачному словнику української мови термін «контроль» подається як: 1) перевірка відповідності контролюваного об'єкта встановленим вимогам; 2) перевірка, обліку діяльності, нагляд; 3) установа чи організація, що здійснює нагляд, або перевірку; 4) особи, що здійснюють перевірку [4; 8].

На нашу думку, з численних варіантів визначення терміну «внутрішній контроль» доцільно виділити перш за все точку зору Ф. Бутинця, який його трактує як постійну, щоденну роботу персоналу підприємства, яка унеможливує будь-які зловживання та відхилення від діючих внутрішніх правил і надає можливість ефективно й економічно використовувати ресурси підприємства, а також захищати інтереси працюючих. Без внутрішнього контролю не може ефективно діяти будь-яка господарська одиниця в суспільстві [3].

У відповідності до поданого трактування С. Михайлевич визначає перелік основних цілей організації системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві [7, с. 468]:

- здійснення упорядкованої і ефективної діяльності підприємств;
- забезпечення своєчасного усунення відхилень та внесення коригувань з боку керівника;
- забезпечення ефективності дотримання розподілу відповідальності і повноважень кожного працівника підприємства;
- забезпечення належних умов зберігання майна підприємства;
- збір, передача, обробка інформації про стан об'єкта та інші.

З нашої точки зору, в контексті зростання важливості забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств до цього переліку завдань доцільно додати ще одне: формування інформаційного базису забезпечення економічної безпеки підприємства. Саме інформаційне забезпечення, яке має формуватися за рахунок внутрішньогосподарського контролю, є основою для визначення та ідентифікації внутрішніх загроз.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для обґрунтування сутності цієї тези перш за все зазначимо, що у нашому трактуванні економічна безпека підприємства – це складна багатофакторної категорії, спрямована на ефективне використання наявних ресурсів та ринкових можливостей, гарантування стійкості та захисту від негативних чинників, реалізацію інтересів за умов сталого соціального та економічного розвитку.

Більшість підприємців та й науковців дотримуються думки, що негативний вплив на економічну безпеку підприємства здійснюється ззовні. На нашу думку, це не зовсім вірний підхід в сьогоденні умовах або ж намагання зняти з себе відповідальність за дії чи бездіяльність, які мали негативні наслідки для функціонування підприємства. Відтак у даному дослідженні пропонуємо сконцентрувати увагу лише на внутрішніх загрозах.

За результатами проведеного аналітичного дослідження було визначено сукупність пріоритетних внутрішніх загроз для вітчизняних промислових підприємств: низький рівень виробничого менеджменту; відсутність або недосконалість маркетингової стратегії; технічне і технологічне відставання; залежність від імпорту матеріалів і устаткування; низька інвестиційна активність; висока плінність висококваліфікованих кадрів; незадовільний фінансовий стан та наявність ознак банкрутства; низька конкурентоспроможність продукції; низький рівень використання ресурсів; незадовільний рівень силової безпеки [6, с. 165].

В умовах кризи світової й вітчизняної економік, коли підприємствам доводиться зіштовхуватись з перманентними загрозами й ризиками, які суттєво знижують поточний рівень їх економічної безпеки, проблема створення системи захисту, тобто комплексної системи економічної безпеки (КСЕБП) стала першочерговою.

Перед КСЕБП у сьогоденні умовах ставиться ціла низка завдань, досягнення яких можливе в тому числі й шляхом здійснення внутрішнього контролю (див. рис.).

На нашу думку, доцільно підкреслити, що внутрішній контроль дозволяє отримувати бухгалтерську інформацію, що відзначається достовірністю, детальністю та доступністю, що є дуже важливим при прийнятті рішень в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Спираючись на твердження Ф. Бутинця, що «контроль – це спостереження з метою перевірки для протидії небажаному: виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-кого» [1, с. 8], можна стверджувати, що суб'єкти безпеки завдяки інформаційному базису, що формується за результатами проведення внутрішнього контролю, можуть розпізнавати момент виникнення та відстежувати процес розвитку внутрішніх загроз, розробляти та контролювати процес реалізації управлінських рішень щодо нейтралізації, гальмування чи уникнення негативної дії певної загрози.

На нашу думку, внутрішньогосподарський контроль в КСЕБП, повинен виконувати наступні завдання: формувати інформаційний базис щодо процесів, які відбуваються на підприємстві; бути основою в процесі прийняття оптимальних рішень в сфері економічної безпеки; надавати інформаційний супровід щодо правильності прийнятих рішень, своєчасності і результативності їх виконання; сприяти виявленню й усуненню тих умов і чинників, які не сприяють забезпеченню безпечних умов розвитку; уможливлувати коригування дій внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки; координувати дії персоналу підприємства в сфері забезпечення економічної безпеки підприємства в загальному та в розрізі окремих функціональних сфер.

На сьогодні організація внутрішньогосподарського контролю здійснюється згідно із Законом України «Про бухгалтер-

Досягнення завдань КСЕБП шляхом використання внутрішньогосподарського контролю

ський облік і фінансову звітність в Україні» покладена на керівника підприємства. На підставі затвердженого плану та відповідно до посадових інструкцій працівники, зайняті управлінням, здійснюють систематичний поточний та оперативний контроль за діяльністю підрозділів суб'єкта господарювання. За результатами контрольних перевірок керівництво підприємства приймає рішення щодо усунення причин, які негативно впливають на діяльність суб'єкта господарювання.

Н. Виговська пропонує кілька підходів до організації внутрішнього контролю на підприємствах різних форм власності. Вона зазначає, що «...самостійну систему внутрішнього контролю доцільно створювати на середніх та великих підприємствах зі складною внутрішньою організаційною структурою. На невеликих підприємствах контроль здійснюють за допомогою інтегрованої системи обліку, при цьому спеціальної служби й посади контролера не передбачають, а його функції може виконувати головний бухгалтер або спеціально уповноважений працівник підприємства...» [5, с. 362].

Загалом погоджуючись з точкою зору Н. Виговської, вважаємо, що на середніх та великих підприємствах підрозділ внутрішнього контролю повинен мати подвійне підпорядкування, тобто виконувати функції й щодо моніторингу внутрішнього середовища в межах КСЕБП. На малих підприємствах первинну інформацію мусить готувати головний бухгалтер чи його заступник, але вона має бути структуризованою, з чіткою періодичністю подання та прив'язана до показників, які дозволяють ідентифікувати появу внутрішньої загрози на ранніх етапах розвитку. Відповідно до цього персонал підрозділу чи особа, яка здійснює внутрішній контроль, є напівспеціалізованим суб'єктом економічної безпеки підприємства.

З нашої точки зору, важливим є й той момент, що внутрішній контроль дає змогу виявити не тільки недоліки в діяльності підприємств як основу для виявлення моменту появи внутрішніх загроз, а й невикористані резерви для підвищення ефективності діяльності, тобто досягнення економічних інтересів, що є також одним із завдань КСЕБП.

Висновки

У відповідності до основних завдань, які передбачають надання керівникові повної та правдивої інформації щодо фінансово-господарського стану підприємства, внутрішньо-господарський контроль є складовою КСЕБП, оскільки дана інформація є основою для визначення, ідентифікації, а в подальшому розроблення захисних заходів та контролю за їхньою реалізацією стосовно внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства.

Подальшого дослідження потребують методичні засади ідентифікації внутрішніх загроз, зокрема в частині визначення індикаторів, які лежать в основі інформації, яку отримують за результатами проведення внутрішньогосподарського контролю.

Список використаних джерел

1. Аудит і ревізія підприємницької діяльності. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / Ф.Ф. Бутинець та ін.; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 416 с.
2. Большой экономический словарь [Текст] / ред. А.Н. Азрилиян. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Контроль внутрішньогосподарський чи внутрішній? [Електрон. ресурс] / Ф. Ф. Бутинець. – Режим доступу до статті: http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/wzbirnik/econom/2_14/1.pdf.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: моногр. / Н.Г. Виговська – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
6. Економічна безпека підприємства: підруч. / А.М. Штангрет, М.М. Караїм, О.В. Халіна, Х.О. Мандзіновська; за заг. ред. А.М. Штангрета. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2016. – 284 с.
7. Михалевич С. Сутність внутрішньогосподарського контролю та його організація на швейних підприємствах / С. Михалевич // Економічний аналіз. 2010. – Випуск 6. – С. 467–469.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-е вид., випр. – К.: Аконті, 2007. – (Серія «Нові словники»). Т. 1: А – К. – 926 с.
9. Подоляничук О.А. Внутрішньогосподарський контроль у діяльності сільськогосподарських підприємств / О.А. Подоляничук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 109–112.

УДК 336.51:031.11

Т.І. ЄВЕНКО,

к.е.н, ст. викладач кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Оцінка ефективності фінансової державної підтримки сільськогосподарських підприємств України

У статті проведено аналіз стану та динаміки державної підтримки в Україні, в тому числі оцінка фінансової державної підтримки сільськогосподарських виробників у міжнародному порівнянні. Визначено основні шляхи та перспективи розвитку фінансової державної підтримки сільськогосподарських підприємств в Україні.

Ключові слова: державна фінансова підтримка, підтримка виробників сільськогосподарської продукції, сільськогосподарські підприємства, дотації, доплати, компенсації.

Т.И. ЕВЕНКО,

к.е.н, ст. преподаватель кафедры финансов, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Оценка эффективности государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных предприятий Украины

В статье проведен анализ состояния и динамики государственной поддержки в Украине, в том числе оценка финансовой государственной поддержки сельскохозяйственных производителей в международном сравнении. Определены основные пути и перспективы развития государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных предприятий в Украине.

Ключевые слова: государственная финансовая поддержка, поддержка производителей сельскохозяйственной продукции, сельскохозяйственные предприятия, дотации, доплаты, компенсации.

T. EVENKO,
candidate of economic sciences, senior teacher of department of finances,
National University of Life and Environmental sciences of Ukraine

Evaluation of the effectiveness of the state financial support of agricultural enterprises of Ukraine

The article analyzes the state and dynamics of state support in Ukraine, including the assessment of the financial state support to agricultural producers in international comparison. Identified the main directions and prospects of development of state financial support of agricultural enterprises in Ukraine.

Keywords: government financial support, support of agricultural producers, agricultural enterprises, subsidies, allowances, compensation.

Постановка проблеми. Державна підтримка є фінансово-економічним важелем державного регулювання сільського господарства шляхом цілеспрямованого впливу за окремими напрямками діяльності сільськогосподарських виробників з метою забезпечення досягнення суспільно значимого результату. Як економічна категорія фінансова державна підтримка відображає відносини між державою та господарськими структурами з приводу надання й одержання коштів держави та інших форм допомоги.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблемам державної підтримки аграрного сектору присвятили свої праці зарубіжні та вітчизняні вчені: М. Аткинсон, Д. Вінсент, Т. Джослінг, К. Зулауф, Дж. Кейнс, Ж. Кірклатрік, У. Кьостер, У. Мойер, С. Робінсон, Л. Стокель, Л. Твітен, М. Трейсі, Л. Штріве, Н. Борхунов, Р. Качуков, Є. Серова, І. Ушачов, В. Хужин, О. Шик, П. Гайдучський, М. Гладій, М. Дем'яненко, С. Дем'яненко, А. Діброва, С. Зоря, І. Кобута, М. Кропивко, П. Лайко, П. Стецюк, В. Онегіна, Т. Осташко, П. Саблук.

Актуальними є проблеми обґрунтування доцільності запровадження нових бюджетних програм, а також розбудови економічної, інформаційної, організаційної та нормативно-правової складових механізму підтримки аграрного сектору. Необхідними є узагальнення існуючого досвіду, оцінка сучасного стану фінансової державної підтримки аграрного сектору та окреслення перспектив його подальшого розвитку.

Мета статті полягає у проведенні аналізу фінансової державної підтримки сільгосподарських підприємств України і розробці практичних рекомендацій щодо перспектив та основних напрямів її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Показники, застосовувані у світовій практиці, використовуються переважно для проведення міжнародних порівнянь, а також для кількісної оцінки заходів, здійснюваних державою з метою регулювання аграрного сектору. Проте за оцінками науковців ці показники не відображають ступінь досягнення цілей та завдань аграрної політики, оскільки вважаються показниками процесу підтримки [4]. Метою аграрної політики країни не може бути встановлення певного рівня цін і доходів. Аграрна політика повинна здійснюватися для досягнення продовольчої безпеки та визначених і законодавчо закріплених умов розвитку аграрного сектору країни. Саме тому для оцінки впливу дер-

жавного регулювання на аграрний сектор в Україні варто використовувати не лише показники процесу, а також загальноприйняті показники оцінки виконання бюджетних програм, які вважаються показниками результату. Такі показники можна поділити на дві групи:

1. Показники витрат. Визначають обсяги та структуру матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, що забезпечують виконання бюджетної програми. До показників витрат відносять коефіцієнти індивідуальних витрат ресурсів, внутрішніх витрат ресурсів.

2. Показники результативності.

2.1. Показники продукту. Використовуються для оцінки досягнення поставлених цілей, указують на обсяг виробленої продукції, наданих послуг внаслідок виконання програми. До таких показників можна віднести показники продовольчої безпеки: достатності, доступності, стабільності продуктів харчування.

2.2. Показники економічності та ефективності. Ефективність відображає співвідношення між отриманими результатами від виконання бюджетної програми та витратами ресурсів, які зумовили досягнення цього результату. Економічну ефективність бюджетних програм визначають за формулами, поданими в табл. 1.

Показники, наведені у табл. 1, призначені для розрахунку ефективності бюджетних програм у випадках, коли можна визначити конкретні фінансові результати від їх застосування. Однак значна кількість бюджетних програм, що мають сприяти розвитку аграрного сектору, має соціальне значення. Це програми, спрямовані на покращення рівня освіти та медичного обслуговування жителів села. Для оцінки ефективності запровадження цих програм пропонуємо використовувати такі показники.

Показник витрат на одиницю результату:

$$Vor_i = \frac{B_i}{E_i} \quad (1)$$

де Vor_i – показник витрат бюджетних коштів на одиницю результату від запровадження програми;

B_i – загальний обсяг витрат на виконання i -ї програми;

E_i – ефект від запровадження i -ї програми.

Ефективність запровадження програми вимірюється конкретними наслідками. Наприклад, результатом цільової програми надання житла працівникам медицини та освіти

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Таблиця 1. Показники економічної ефективності бюджетних програм

Показник	Формула	Умовні позначення
Економічна ефективність цільової бюджетної програми (характеризує рівень рентабельності за програмою)	$Eef = \frac{Di - Bi}{Bi}$	<i>Eef</i> – економічна ефективність цільової програми; <i>Di</i> – доходи від реалізації програми; <i>Bi</i> – витрати на реалізацію цільової програми
Економічна ефективність використання бюджетних коштів (через відношення валової продукції)	$Ebf = \frac{Vn : \Phi_1}{Vc : \Phi_0}$	<i>Ebf</i> – ефективність бюджетного фінансування; <i>Vn</i> – оціночна вартість за порівняльними цінами отриманої за програмою продукції; Φ_1 – фізичний програмний обсяг виробництва (площа посіву, поголів'я худоби); <i>Vc</i> – оціночна вартість програмної продукції за порівняльними цінами (за попередні три роки); Φ_0 – фізичний обсяг виробництва програмної продукції (середній за попередні три роки)
Економічна ефективність використання бюджетних коштів (через зіставлення отриманого прибутку)	$Ebf = \frac{\Pi_1 : \Phi_1}{\Pi_0 : \Phi_0}$	Π_1 – прибуток, визначений за показниками цільової програми; Π_0 – прибуток програмних видів продукції (середній за три попередніх роки)
Показник приросту продуктивності	$ППбф = (Y_1 - Y_0)K$	<i>ППбф</i> – приріст продуктивності за рахунок бюджетного фінансування; $(Y_1 - Y_0)$ – приріст продуктивності за рахунок реалізації цільової програми; <i>K</i> – коеф. бюджетного фінансування програми
Коефіцієнт бюджетного фінансування програми	$K = \frac{\Phi_b}{\Phi_m}$	Φ_b – бюджетне фінансування на придбання ресурсів програми; Φ_m – повне технологічне забезпечення програми відповідними ресурсами з усіх джерел
Показник приросту дохідності	$ПДбф = (D_1 - D_0)K$	$(D_1 - D_0)$ – приріст валового доходу при реалізації програми
Показник приросту прибутковості	$ППрбф = (\Pi_1 - \Pi_0)K$	$(\Pi_1 - \Pi_0)$ – приріст прибутку при реалізації програми

Джерело [1, 5].

у сільській місцевості буде кількість молодих спеціалістів зазначених спеціальностей, що після закінчення ВНЗ прибули сюди на роботу. Запропонований показник дозволить розрахувати державні витрати на поселення у сільській місцевості одного спеціаліста.

Показник ефективності витрат:

$$Ee_i = \frac{B_i}{E\phi_i} \quad (2)$$

де Ee_i – показник ефективності витрат бюджетних коштів;
 B_i – загальний обсяг витрат на виконання i -ї програми;
 $E\phi_i$ – ефективність від впровадження i -ї програми.

Прикладами показників ефективності впровадження бюджетних соціальних програм у сільській місцевості є рівень успішності учнів шкіл; питома вага випускників сільських шкіл, що вступили до вищих навчальних закладів; кількість лікарів на одного сільського жителя; кількість населених пунктів, у яких є школи, дитячі садки, вельдшерсько-акушерські пункти.

Показник економічної ефективності програми:

$$Ee\phi_i = \frac{\Delta Vor_i}{\Delta E\phi_i} \quad (3)$$

де $Ee\phi_i$ – показник економічної ефективності програми;
 ΔVor_i – приріст витрат на одиницю результату виконання i -ї програми;

$\Delta E\phi_i$ – приріст ефективності від впровадження i -ї програми.

Прикладами приросту ефективності від впровадження програми є зниження захворюваності та смертності, покращення рівня успішності школярів, збільшення кількості вчителів та лікарів (загальної або в розрахунку на одну особу чи одного учня).

Наведені показники мають розраховуватись не лише на державному рівні. За їх допомогою може бути проведено

порівняльний аналіз ефективності впровадження програм у різних регіонах. Також виправданим використання цих показників може бути в період впровадження програм у якості експерименту в деяких регіонах з метою визначення подальшої необхідності поширення програм на Україну загалом.

Показники економічної ефективності бюджетних програм мають перевагу в тому випадку, якщо постає необхідність оцінити конкретні економічні результати впровадження бюджетних програм. Така оцінка дозволяє виявити ефективність проведення конкретних заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства. Однак розрахунок зазначених показників за сучасних умов здійснення бюджетної підтримки аграрного сектору значно ускладнений нестачею статистичної інформації. Визначити дохід чи прибуток від впровадження більшості програм на сьогодні неможливо, так само, як і коефіцієнт фінансування програми. Для того щоб мати можливість розрахувати ці показники, необхідна розробка конкретних бюджетних програм, в яких мають вказуватись: загальні витрати та джерела фінансування програми, а також конкретні очікувані результати. Суттєвим недоліком зазначених показників є складність їх використання для оцінки впливу державного регулювання аграрного сектору на досягнення основних цілей аграрної політики: досягнення продовольчої безпеки та конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світових ринках.

2.3. Показники якості та конкурентоспроможності. Ступінь задоволення ринку визначають не розмірами виробленої, а обсягами фактично реалізованої (проданої) продукції за умови її якості і конкурентоспроможності.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Якість визначають як сукупність властивостей продукції (товарів, послуг), які зумовили її здатність задовольняти певні потреби. Для оцінки державної підтримки сільського господарства варто використовувати показник продовольчої безпеки – показник якості сільськогосподарської продукції. Показники якості визнаються найскладнішими з усіх показників результативності, однак вони є дуже корисними, оскільки дозволяють оцінити кінцеву мету більшості запроваджених бюджетних програм.

Вплив державного регулювання на конкурентоспроможність аграрного сектору можна визначити, розрахувавши забезпеченість власних потреб країни у продовольстві, темпи зростання експорту сільськогосподарської продукції; частку експорту сільськогосподарської продукції у внутрішньому виробництві, у світовому експорті (табл. 2).

Дані табл. 2 дозволяють стверджувати, що конкурентоспроможною на світових ринках є українська продукція рослинництва. За період 1996–2009 років значно зросла частка експорту пшениці та фуражного зерна у внутрішньому виробництві та у світовому експорті. Негативну динаміку мають показники експорту олійних культур, однак це є позитивним фактом, оскільки значно зросли показники динаміки експорту рослинної олії: у 2009 році 86,96% виробленої олії експортовано, частка України у світовому експорті становить 3,58%. Позитивної динаміки конкурентоспроможності серед усіх видів м'яса поки що не простежується. Однак досягнуті рівні є досить низьким і дозволяють стверджувати про наявність значного резерву зростання. Те ж стосується експортного потенціалу масла, твердих сирів та молока.

Вважаємо, що прогнозні показники 2016 року, які були розраховані з використанням прогнозів ОЕСР, є занадто низькими (передбачається зпадання частки України у світовому експорті практично всієї продукції). Прогнозні показники виробництва, споживання та експорту сільськогосподарської продукції мають ураховуватись при розробці аграрної політики країни. Корисними світові дані можуть бути також при наданні сільськогосподарським виробникам консультаційних послуг. Зокрема, Україна має можливість у зростанні експортного потенціалу пшениці, фуражного зерна, масла та твердих сирів, але необхідно

мати на увазі, що у 2016 році найбільшими імпортерами стають:

- пшениця: Єгипет (6,87% світового імпорту), Бразилія (5,9%), Індія (4,49%), Індонезія (4,14%), Японія (4,12%);
- фуражне зерно: Японія (16,31%), Республіка Корея (8,26%), Мексика (6,8%), Саудівська Аравія (6,33%), Китай (6,03%), Єгипет (4,33%), Канада (3,88%);
- масло: Алжир (9,92%), Республіка Корея (5,4%), США (4,22%);
- тверді сири: Японія (13,83%), США (13,35%), Мексика (7,61%).

Забезпечення виробників–експортерів інформацією стосовно прогнозів на світових ринках сільськогосподарської продукції дозволить їм вчасно зорієнтуватись у необхідності укріплення торгівельних зв'язків з існуючими покупцями (у випадку, якщо прогнозується позитивна динаміка імпорту відповідної продукції країною–імпортером) чи пошуку нових покупців (якщо передбачається зменшення обсягів імпорту). Це дозволить більш повно використати експортний потенціал як окремих виробників–експортерів, так і країни загалом. Крім того, необхідно врахувати той факт, що прогнозні показники виробництва пшениці та фуражного зерна ОЕСР розраховала з використанням досить низьких показників урожайності: пшениці – 30,7 ц з гектара, фуражних зернових – 27,1 ц з гектара, що нижче, ніж прогнозні показники урожайності у світі. Враховуючи те, що у 1990 році урожайність пшениці становила 40,2 ц з гектара, а ячменю – 37,2 ц з гектара, вважаємо, що існує значний потенціал виробництва та експорту пшениці та фуражного зерна. На думку вчених, при розробці напрямків державної фінансової підтримки сектору необхідно запровадити заходи, спрямовані саме на зростання врожайності зернових та м'яса, а також на збільшення виробництва молока, як сировини для конкурентоспроможних масла та твердих сирів.

Вважаємо, що оцінити забезпечення внутрішніх потреб країни продуктами харчування та експортну конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції можна з урахуванням світових порівнянь. Оцінювати ступінь забезпечення внутрішніх потреб країни у продовольстві пропонуємо шляхом розрахунку коефіцієнтів внутрішньої

Таблиця 2. Показники конкурентоспроможності аграрного сектору України

Продукція	Частка експорту у виробництві сільськогосподарської продукції України, %				Частка України у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %				Частка України у світовому експорті сільськогосподарської продукції, %			
	1996	2006	2009	2016	1996	2006	2009	2016	1996	2006	2009	2016
Пшениця	6,84	22,15	40,48	38,13	3,25	2,33	3,12	2,59	1,23	2,87	7,04	5,26
Фуражне зерно	5,06	31,21	46,26	39,81	1,14	2,07	2,04	1,95	0,54	5,66	9,02	7,43
Олійні культури	49,75	17,32	24,00	16,42	1,16	2,12	2,22	2,28	2,70	1,44	2,31	1,51
Рослинна олія	49,59	78,26	86,96	76,39	0,66	1,62	1,69	1,70	0,81	2,88	3,58	2,89
Яловичина і телятина	21,25	0,45	4,14	0,45	1,85	0,76	0,64	0,93	3,42	0,03	0,19	0,03
Свинина	2,24	0,74	0,00	0,74	1,02	0,63	0,47	0,35	0,62	0,09	0,00	0,05
М'ясо птиці	0,44	2,60	1,18	2,60	0,37	0,70	0,90	0,80	0,02	0,19	0,10	0,20
Масло	19,99	17,14	8,80	30,70	1,49	1,21	0,91	1,22	1,21	2,21	1,02	5,17
Тверді сири	9,09	21,93	26,32	24,89	0,42	1,22	1,46	1,41	0,49	3,37	4,05	4,04
Молоко сухе	24,63	52,73	31,59	47,72	4,89	2,19	2,67	1,89	2,95	3,01	2,49	2,27

Розраховано за даними ОЕСР [7].

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

забезпеченості для окремих видів продукції (PDC_i) та загального по країні (PDC):

$$PDC_i = \frac{SWP_i}{SWC_i} \quad (4)$$

де PDC_i (Provide Domestic Coefficient) – коефіцієнт внутрішньої забезпеченості;

SWP_i (Share of world production) – частка країни у світовому виробництві i -го виду сільськогосподарської продукції;

SWC_i (Share of world consumer) – частка країни у світовому споживанні i -го виду сільськогосподарської продукції.

Оскільки

$$SWP_i = \frac{P_i^C}{P_i^W} \quad (5)$$

$$SWC_i = \frac{C_i^C}{C_i^W} \quad (6)$$

де P_i^C – виробництво країною i -го виду сільськогосподарської продукції;

P_i^W – світовий обсяг виробництва i -го виду сільськогосподарської продукції;

C_i^C – споживання країною i -го виду сільськогосподарської продукції;

C_i^W – світовий обсяг споживання i -го виду сільськогосподарської продукції

Маємо

$$PDC_i = \frac{\frac{P_i^C}{P_i^W}}{\frac{C_i^C}{C_i^W}} = \frac{P_i^C C_i^W}{P_i^W C_i^C} \quad (7)$$

Звідки

$$PDC = \frac{\sum P_i^C C_i^W}{\sum P_i^W C_i^C} \quad (8)$$

У випадку, якщо розраховані PDC_i та PDC є більшими за 1, внутрішні потреби країни у сільгосппродукції задовольняються власним виробництвом, і навпаки.

Для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в динаміці пропонуємо розраховувати коефіцієнти експортної конкурентоспроможності для окремих видів продукції (CEC_i) та загальний по країні (CEC):

$$CEC_i = \frac{SWE_i}{SWP_i} \quad (9)$$

де CEC_i (Competitiveness Export Coefficient) – коефіцієнт експортної конкурентоспроможності;

SWE_i (Share of world export) – частка країни у світовому експорті i -го виду сільськогосподарської продукції;

SWP_i (Share of world production) – частка країни у світовому виробництві i -го виду сільськогосподарської продукції.

Оскільки

$$SWE_i = \frac{E_i^C}{E_i^W} \quad (10)$$

$$SWP_i = \frac{P_i^C}{P_i^W} \quad (11)$$

де E_i^C – експорт країною i -го виду сільськогосподарської продукції;

E_i^W – світовий обсяг експорту i -го виду сільськогосподарської продукції;

P_i^C – виробництво країною i -го виду сільськогосподарської продукції.

P_i^W – світовий обсяг виробництва i -го виду сільськогосподарської продукції

Маємо

$$CEC_i = \frac{\frac{E_i^C}{E_i^W}}{\frac{P_i^C}{P_i^W}} = \frac{E_i^C P_i^W}{E_i^W P_i^C} \quad (12)$$

Звідки

$$CEC = \frac{\sum E_i^C P_i^W}{\sum E_i^W P_i^C} \quad (13)$$

Якщо розраховані CEC_i та CEC більше за 1, то обсяги виробництва перевищують внутрішні потреби і дозволяють країні експортувати сільськогосподарську продукцію.

Запропоновані коефіцієнти варто досліджувати в динаміці та у порівнянні один з одним. Динаміку коефіцієнтів внутрішньої забезпеченості та експортної конкурентоспроможності представлено в табл. 3. Представлені розрахунки дозволяють стверджувати, що загальні показники внутрішньої забезпеченості та експортної конкурентоспроможності в Україні за представлені роки мають позитивну динаміку, при цьому експортна конкурентоспроможність сільгосппродукції перевищує внутрішню забезпеченість. Коефіцієнти, розраховані за окремими продуктами, доводять позитивні зміни в динаміці щодо продукції рослинництва, м'яса птиці, масла, твердих сирів. Негативна динаміка виробництва, споживання та експорту м'яса всіх видів підтверджується негативними показниками динаміки внутрішньої забезпеченості, що впливає на експортну конкурентоспроможність.

За наявності позитивної динаміки внутрішньої забезпеченості м'ясом птиці показник є меншим 1, що говорить про недостатню забезпеченість країни цим видом продукції, як і іншими видами м'яса.

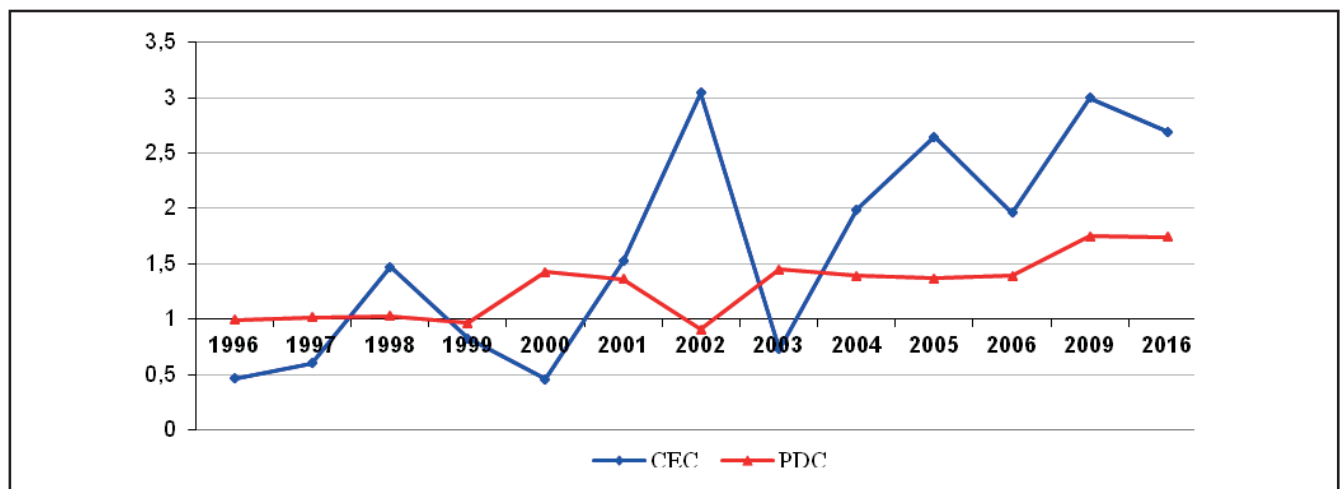
На рисунку представлено порівняння динаміки загальних показників внутрішньої забезпеченості та експортної конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

З рисунку бачимо, що за період 1996–2009 років показник внутрішньої забезпеченості характеризується позитивною динамікою: він є більш стабільним, окрім цього, забезпечити внутрішні потреби країни у сільгосппродукції не вдалося впродовж трьох років (1996, 1999, 2002). Показник експортної конкурентоспроможності за представлений період зазнавав значних коливань. Країні не вдалося використати експортний потенціал у 1996, 1997, 1999, 2000, 2003 роках. Звертає на себе увагу той факт, що частка країни у світовому експорті у 2002 році втричі перевищувала частку України у світовому виробництві, разом з тим саме цього року не вдалося забезпечити внутрішні потреби країни у сільгосппродукції (нагадаємо, саме 2002 року внутрішні ціни були значно нижчими за світові, що поряд з неефективністю їх державного регулювання й спричинило таку ситуацію). Вважаємо, що державне регулювання аграрного сектору має спрямовуватись на уникнення подібних ситуацій, оскільки покращувати експортну конкурентоспроможність за рахунок внутрішнього споживання неприпустимо. В 2016 році

Таблиця 3. Коефіцієнти внутрішньої забезпеченості (PDC) та експортної конкурентоспроможності (СЕС) для України

Показник	PDC _i				СЕС _i			
	1996	2006	2009	2016	1996	2006	2009	2016
Пшениця	1,12	1,21	1,69	1,61	0,38	1,23	2,25	2,03
Фуражне зерно	0,87	1,51	1,88	1,63	0,47	2,73	4,41	3,81
Олійні культури	1,94	1,21	1,27	1,20	2,33	0,68	1,04	0,66
Рослинна олія	1,56	2,62	3,72	2,69	1,23	1,78	2,12	1,70
Яловичина і телятина	1,31	0,90	0,94	0,96	1,85	0,04	0,31	0,03
Свинина	1,00	0,93	0,76	0,92	0,61	0,14	0,00	0,14
М'ясо птиці	0,73	0,87	0,84	0,92	0,05	0,27	0,11	0,25
Масло	0,81	1,20	1,09	1,46	0,81	1,83	1,11	4,24
Тверді сири	1,00	1,23	1,27	1,27	1,17	2,76	2,77	2,87
Молоко сухе	2,91	1,50	1,40	1,89	0,60	1,37	0,93	1,20
PDC	0,99	1,39	1,75	1,74	–	–	–	–
СЕС	–	–	–	–	0,47	1,96	3,00	2,69

Розраховано за даними ОЕСР [7].

Динаміка загальних показників внутрішньої забезпеченості та експортної конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції

ОЕСР спрогнозувало стабільність коефіцієнту внутрішньої забезпеченості в порівнянні з 2009 роком і незначний спад експортної конкурентоспроможності.

Висновки

Отже, вважаємо, що показники результативності мають використовуватись для оцінки конкретних програм з чітко визначеною метою. Якщо показники, що використовуються у світовій практиці, дозволяють оцінити обсяги підтримки виробників, споживачів та аграрного сектору загалом порівняно з міжнародними, то запропоновані показники результативності PDC та СЕС дають змогу дослідити в динаміці досягнення двох основних цілей аграрної політики: забезпечення продовольчої безпеки та конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції на світових ринках.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко С.І. Менеджмент аграрних підприємств: [навч. посіб.] / Дем'яненко С.І. – К.: КНЕУ, 2005. – 348 с.

2. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / Діброва А.Д. – К.: Форум, 2008. – 488 с.

3. Діброва А.Д. Система показників ефективності державного регулювання сільського господарства / А.Д. Діброва // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2007. – Вип. 110, Ч. 1. – С. 155–158.

4. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: монографія / В.М. Онегіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.

5. Павлюк К.В. Оцінка виконання бюджетних програм: результативні показники / К.В. Павлюк // Фінанси України. – 2005. – №2. – С. 70–77.

6. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляди в майбутнє / Саблук П. Т. II. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К., 2001. – 482 с.

7. Режим – http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON20113_1

8. Режим доступу – <http://www.minagro.gov.ua>

9. Режим доступу – <http://www.ukrstat.gov.ua>

А.В. КОЛОДИЙЧУК,
к.е.н., доцент, Ужгородський торговельно–економічний інститут
Київського національного торговельно–економічного університету

Класифікаційний підхід як передумова ефективного управління сільським зеленим туризмом

Наведені фактори, що визначають характеристику галузі сільського туризму, природні ресурси, процеси розвитку та управління, соціально–економічні засади (залучення широких кіл громадськості до проблем туризму, відновлення та охорона пам'яток історії, культури та природи, сприяння розвитку особистості, вплив туристичної галузі на інші сектори економіки). Розглянута класифікація кожного виду сільського зеленого туризму (вид активності, тривалість відпочинку, спосіб надання послуг, категорія учасників, тематичний вид, принцип організації). Визначена роль класифікації в сільському зеленому туризмі для вирішення прикладних задач.

Ключові слова: класифікація, сільський зелений туризм, фактори, рекреаційні ресурси, екологія, матеріально–технічна база, економічний розвиток, туристичні послуги.

А.В. КОЛОДИЙЧУК,
к.э.н., доцент, Ужгородский торгово–экономический институт
Киевского национального торгово–экономического университета

Классификационный подход как предпосылка эффективного управления сельским зеленым туризмом

Указаны факторы, определяющие характеристику отрасли сельского туризма, природные ресурсы, процессы развития и управления, социально–экономические основы (привлечение широких кругов общественности к проблемам туризма, восстановление и охрана памятников истории, культуры и природы, содействие развитию личности, влияние туристической отрасли на другие сектора экономики). Рассмотрена классификация каждого вида сельского зеленого туризма (вид активности, продолжительность отдыха, способ предоставления услуг, категория участников, тематический вид, принцип организации). Определена роль классификации в сельском зеленом туризме для решения прикладных задач.

Ключевые слова: классификация, сельский зеленый туризм, факторы, рекреационные ресурсы, экология, материально–техническая база, экономическое развитие, туристические услуги.

A. KOLODIYCHUK
PhD, associate professor of Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University

Classification approach as the precondition of effective management of rural green tourism

Factors that determine the characteristics of the agricultural tourism sector, natural resources, processes of development and management, socio–economic principles (involvement of the general public to the problems of tourism, restoration and protection of monuments of history, culture and nature, promoting personal development, impact of the tourism industry on other sectors of the economy) are determined. Classification of each type of rural green tourism (type of activity, duration of rest, way of service, category of participants, thematic view, principle of the organization) is considered. The role of classification in rural green tourism for solving of applied problems is defined.

Keywords: classification, rural green tourism, factors, recreational resources, ecology, material–technical base, economic development, tourism services.

Постановка проблеми. Розвиток сільського зеленого туризму України сьогодні має низку невирішених проблем, головними з яких є відсутність у потенційних учасників такого виду діяльності знань як основи ринкової економіки, засад бізнесової діяльності, можливості здійснення реклами, нерозвиненість інформаційної мережі, недосконалість відповідної законодавчої бази. Досі не вирішено, до якого виду діяльності, в яких випадках відносити сільський зелений туризм: до виду підприємництва, чи до особистого селянського господарства, а від цього значною мірою залежить режим та ефективність функціонування суб'єкта агротуристичної діяльності, адже система оподаткування в кожному з цих випадків є різною.

Виникає нагальна потреба в розвитку сільського зеленого туризму і покращення добробуту населення на сільських територіях, звертається більше уваги на культуру та розвиток селян, подолання їхньої соціальної незахищеності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Різні проблемні аспекти процесів формування і розвитку сіль-

ського зеленого туризму в Україні та світі знаходилися в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких В. Биркович, П. Горішевський, В. Євдокименко, Н. Кудла, Ю. Лебединський, Ю. Лужанська, Я. Маєвський, С. Махлинець, С. Мельниченко, О. Сідун, Л. Тебляшкіна та багато інших.

Проте значна частина проблем, що пов'язані з розвитком сільського зеленого туризму, залишаються нез'ясованими. Різні науковці у своїх працях розглядають переважно загальні проблеми сільського зеленого туризму, не торкаючись організаційно–економічних аспектів його розвитку, що неодмінно повинні бути предметом подальших досліджень.

Мета статті – обґрунтувати ефективність застосування класифікаційного підходу в сільському зеленому туризмі.

Виклад основного матеріалу. Сільський зелений туризм є популярним видом туризму на території України. Він цікавий як подорожуючим з великими доходами, так і людям, достаток яких скромніший.

Сільський зелений туризм у загальній класифікації туристичних видів відпочинку займає важливе місце. Досліджуючи класифікацію видів туризму за метою подорожі, територіальними ознаками, часовими характеристиками та фінансовими можливостями, український вчений В.Ф. Кифяк бере за основу мету туризму та виділяє такі його основні види [1]:

- за метою: навчальний, військовий, розважальний, екс-тремальний, агротуризм та інші;
- за територіальними ознаками. Найголовніші – це між-народний, внутрішньодержавний, внутрішньорегіональний, приміський;
- за часовими характеристиками – сезонний, прив'язаний до конкретної події, часовий (який має в розпорядженні тур-рист);
- за фінансовими можливостями клієнта. За цією ознакою можна виділити інші види туризму: 1) індивідуальний за від-працьованими маршрутами; 2) груповий за відпрацьовани-ми маршрутами (найдешевша форма туризму); 3) груповий за індивідуальними замовленнями.

Класифікацією в сільському зеленому туризмі можна вва-жати виділення кожної форми та виду відпочинку залежно від основного напрямку відпочинку чи розваг.

Структура туристичних послуг дозволяє формувати пев-ні аспекти соціально-економічної політики: залучення най-ширших верств населення до туризму, відновлення та охо-рона пам'яток історії, культури та природи, формування системи потреб гармонійно розвинутої особистості, вплив туристичної галузі на різні сектори економіки (торгівлю, транспорт, зв'язок тощо) [6].

Для розробки класифікації сільського зеленого туризму необхідно врахувати всі фактори, що визначають характе-ристику досліджуваної галузі сільського туризму, соціально-економічні аспекти, процеси розвитку та управління, при-родні ресурси. Існує ряд факторів, які характеризують галузь сільського туризму:

1. Рекреаційні ресурси.
2. Матеріально-технічна база (наявність відповідної ту-ристичної інфраструктури).
3. Стан економічного розвитку (стан виробництва, добро-бут населення).
4. Науково-технічний прогрес (забезпеченість населення новими технологіями, запровадження їх у процес сільського господарства).
5. Населення (здоров'я населення, спосіб життя, соціальні, етнічні, релігійні та інші структури).
6. Екологічна ситуація.
7. Вид організації та методи управління.

Сільський зелений туризм можна класифікувати за таки-ми видами:

- 1) вид активності;
- 2) тривалість відпочинку;
- 3) спосіб надання послуг;
- 4) категорія учасників;
- 5) тематичний;
- 6) принцип організації.

Розглянемо кожен вид детальніше. Отже, вид активнос-ті можна розділити на активний відпочинок, який включає в себе довготривалі прогулянки, ночівлю під відкритим небом

чи в наметі, види відпочинку в горах, лісі. Цей вид відпочин-ку можна запропонувати молоді. Людям ж похилого віку та, сім'ям з маленькими дітьми слід в першу чергу запропону-вати пасивний відпочинок – такий, що не потребує великих фізичних і моральних зусиль, відпочинок на пляжі чи в садку, риболовля, катання на човнах, короткі прогулянки верхи на конях (іпотерапія).

За тривалістю відпочинку можна виділити:

- тур вихідного дня (3–4 дні);
- короткостроковий відпочинок (5–7 днів);
- довгостроковий відпочинок (14–20 і більше днів).

Нині тур вихідного дня є досить популярним. Дуже зручно на вихідні чи свята виїздити з великих міст на відпочинок до сіль-ської місцевості для відновлення фізичних та моральних сил.

Спосіб надання послуг можна розглядати як контактний вид надання послуги та безконтактний. Контактний вид – ту-рист постійно перебуває поряд з господарем, а той у свою чергу може запропонувати туристу низку послуг. Безконтак-тний вид – надання туристичних послуг, коли турист відпочи-ває в агрогосподарстві самостійно без втручання господаря або за частковим втручанням останнього).

За категорією учасників можна виділити цільові аудиторії сільського зеленого туризму: шкільна; дитяча; сімейна; мо-лодіжна; відпочинок для людей похилого віку; корпоративна.

Важливим для розвитку агротуристичного підприємства є розробка власником агрооселі, що надає туристичні послуги різним верствам населення, коротких програм чи планів відпочинку для кожної з груп, які передбачатимуть особли-вість кожної, наприклад таким категоріям, як школярі чи діти. Якщо відпочинок цих категорій відпочиваючих збігається за часом, господар має розподілити їх графіки відпочинку так, щоб вони були максимально зручними для обох категорій.

Тематичний вид можна розділити на такі: екскурсійний; оздоровчий (спортивний); мисливсько-рибальський.

Щодо організаційно-економічної класифікації сільського зеленого туризму можна сказати, що вона залежить від ор-ганізації продажу туристичної послуги споживачеві, способу надання, ціни та якості послуги і поділяється на:

- елітні тури, призначені для забезпечених верств насе-лення. Цей вид передбачає високий стандарт обслуговуван-ня та сприяння відпочинку клієнта. Ці тури в основних своїх випадках індивідуальні;
- соціальні – це тури, які повністю чи частково оплачують-ся державними чи соціальними організаціями. Ці тури орга-нізовують спеціально для малозабезпечених осіб;
- комерційні – це тури, які здійснюються туристичними підприємствами на комерційних засадах, зазвичай вони є індивідуально-груповими.

Спостерігається залежність туру від конкретної організації відпочинку, що пропонується туристам. Розпланований прин-цип відпочинку – це коли турист доручає господарю розпла-нувати свій відпочинок, він може включати всі запропоновані ним послуги. Не розпланований – вид відпочинку який пропо-нує сам турист і може змінюватись упродовж туру.

Нині набирає все більшої популярності такий вид відпочин-ку, як тур вихідного дня. Це відпочинок впродовж 3–4 днів, що дозволяє відпочиваючим змінити обстановку, на кілька днів виїхати з міста в екологічно чисту місцевість, в село.

У вивченні організаційно-економічної класифікації досить важливою є система відпочинку «тайм-шер», яка виникла у Франції та детально розроблена у США. Timeshare (подільний час) — це придбання котеджу, вілли, будинку у власність на певний час; наприклад 1–2 тижні упродовж року у чергу з іншими тимчасовими власниками. Ця система нині дуже популярна у світі, але в Україні вона майже не практикується чи практикується вкрай рідко.

Класифікація в сільському зеленому туризмі може бути використана для розробки цільових програм розвитку даної галузі як на регіональному, так і на державному рівні з використанням елементів національної культури, застосування традиційних місцевих народних промислів, вирішення проблем з працевлаштування та підвищення життєвого рівня сільського населення, захисту екологічних та культурних цінностей, застосування галузевих економічних нормативів [5, с. 50].

Т.Г. Сокол вважає, що класифікація в туризмі має важливе значення для його практики. Вона дозволяє вирішувати проблеми його територіальної організації, визначити попит і формувати ринок туризму, планувати розвиток матеріальної бази, виробляти та реалізувати туристичний продукт, належним чином організувати обслуговування туристів.

Також слід зауважити, що класифікація сільського зеленого туризму допоможе господарю з визначенням цілей своєї підприємницької діяльності, виду роботи та її сезонності, допоможе визначити, який продукт йому доцільніше виробляти, а також допоможе у плануванні та в складанні бізнес-плану.

Висновки

Узагальнюючи вище сказане, можна стверджувати, що класифікація у сільському зеленому туризмі є необхідною для планування і визначення напрямку підприємницької діяльності в туризмі села. Класифікація дозволяє господарю, який хоче отримувати прибутки від розвитку туристичної діяльності на селі, обрати для себе певний вид туристичної діяльності та агротуристичних послуг.

Аналіз існуючих поглядів на поняття туризму дає змогу визначити туризм як вид відпочинку для тих, хто спожи-

ває туристичні послуги, і як вид підприємницької діяльності або як спосіб заробляти гроші для тих, хто ці послуги надає або організовує їх надання. Характерною особливістю сільського зеленого туризму є те, що учасники такого виду туризму активно (добровільно) беруть участь у технологічних виробничих сільськогосподарських процесах. Причому така діяльність в сільському туризмі є одним із видів відпочинкової активності туристів і має цілком добровільний характер. Сільський зелений туризм відрізняється від всіх видів відпочинку і несе не тільки відпочинкові функції, але й пізнавальні.

Список використаних джерел

1. Кифяк В.Ф. Організація туризму: навчальний посібник / В.Ф. Кифяк. — Чернівці: Книги — XXI, 2001. — 344 с.
2. Котенко Т.М. Розвиток сільського туризму як передумова підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери / Т.М. Котенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Т. 1. — Харків: ХНТУСГ, 2005. — 321 с.
3. Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи: Збірник наукових статей. — К.: ІВЦ «Слов'янський діалог», 2007. — 239 с.
4. Рутинський М.Й. Сільський туризм: Навч. посіб. / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінко — К.: Знання, 2006. — 271 с.
5. Сокол Т.Г. Основи туризмознавства: Навч. посіб. / Т.Г. Сокол — К., 1999. — 78 с.
6. Стеченко Д.М. Організаційно-економічні проблеми розвитку малого підприємництва в туризмі // Туристично-краєзнавчі дослідження. — Вип. 1. — Луцьк: Ін-т туризму ФП України, 1998. — С. 95–99.
7. Ткач І. Розвиток сільського зеленого туризму як важливий чинник подолання бідності в сільській місцевості [Електрон. ресурс] / І. Ткач, К. Ткач. — Режим доступу: http://tourlib.net/stati_ukr/tkach.htm
8. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. — 2-ге вид., випр. та доповн. — К.: Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2009. — 463 с.
9. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие / В.В. Храбовченко. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 208 с.
10. Школа І.М. та ін. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / За ред. проф. І.М. Школи. — Чернівці, 2003. — 596 с.

УДК 336.77–044.332

М.Ю. ПАЛАКУЛИЧ,

к.е.н., доцент Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Механізм сучасного банківського кредитування та його складові

Дано визначення сутності кредитного механізму та його економічної основи. Визначена сутність принципів короткострокового і довгострокового банківського кредитування. Виділено принципи сучасного банківського кредитування: платність, терміновість, забезпеченість, диференційованість; викладено розуміння змісту кожного з них і виділено на їхній основі елементи механізму кредитування. При цьому розгляд принципів побудовано за спадною їхньої значимості в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: кредитний механізм, банки, капітал, кредитор, прибуток, принципи, диференційований підхід, ефективність, позикові кошти.

М.Ю. ПАЛАКУЛИЧ,

к.э.н., доцент Ужгородского торгового-экономического института
Киевского национального торгового-экономического университета

Механизм современного банковского кредитования и его составляющие

Дано определение сути кредитного механизма и его экономической основы. Определены суть принципов краткосрочного и долгосрочного банковского кредитования. Выделены принципы современного банковского кредитования: плат-

ность, срочность, обеспеченность, дифференцированность; изложено понимание содержания каждого из них и выделены на их основе элементы механизма кредитования. При этом рассмотрение принципов построено по убывающей их значимости в современных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: кредитный механизм, банки, капитал, кредитор, прибыль, принципы, дифференцированный подход, эффективность, заемные средства.

M. LALAKULYCH,

Ph.D., Assoc. Prof. of Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University

The mechanism of modern banking lending and its components

The definition of the nature of credit mechanism and its economic base is made. The essence of the principles of short-term and long-term bank lending is defined. Principles of modern bank lending such as serviceability, urgency, provision, differentiation are highlighted; understanding of the meaning of each is stated and on their base elements of the credit mechanism are allocated. This review of principles is built herewith on decreasing their importance in the current economic conditions.

Keywords: credit mechanism, banks, capital, lender, profit, principles, differentiated approach, efficiency, borrowed funds.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення ринкової трансформації і структурної перебудови аграрного сектору економіки України особливого значення набуває подальший розвиток та удосконалення банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Сьогодні, в умовах обмеженості бюджетного фінансування, кредити комерційних банків є фактично єдиним джерелом фінансових ресурсів для сільськогосподарських підприємств, монополізація якого ставить у нерівні умови сільське господарство поряд з іншими галузями вітчизняної економіки.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженню теоретичних і практичних питань банківського кредитування сільськогосподарських підприємств приділяли значну увагу багато вчених: О. Василик, П. Гайдучкий, О. Гудзь, М. Дем'яненко, В. Колесников, Ю. Лупенко, М. Малік, С. Мочерний, М. Пессель, М. Савлук, П. Саблук, В. Уоскін та інші.

Зважаючи на важливість і практичне значення напрацювань у зазначеній сфері, необхідно відмітити, що багато аспектів цієї проблеми вимагають подальших поглиблених досліджень з метою пошуку шляхів підвищення ефективності взаємодії кредиторів і сільськогосподарських підприємств. Одним із ключових завдань у цьому напрямі є необхідність вирішення ряду питань щодо ринкового зниження процентних ставок за кредитами, встановлення гарантій вчасного отримання позичкового капіталу.

Мета статті – визначити зміст принципів сучасного банківського кредитування та їх значення у функціонуванні кредитного механізму.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі кредитний механізм виділяється як самостійний об'єкт дослідження й визначається поряд із механізмом планування, госпрозрахунку, фінансовим механізмом, як окрема ланка господарського механізму в цілому [9, с. 85].

Кредитний механізм є елементом кредитної системи, що забезпечує взаємодію інших її елементів і функціонування системи. Виробничі відносини є змістом кредиту, а кредитний механізм – внутрішньою формою його організації.

Об'єктивною основою кредитного механізму є виробничі відносини, сутність кредиту, як економічної категорії базису, й економічні закони, що діють у кредитній сфері. Економічною основою кредитного механізму є матеріальний процес виробництва й обігу, особливості якого проявляються в кругообігу фондів, їхній структурі, джерелах формування основних і оборотних коштів. Якщо об'єктивна основа розкриває зв'язок

кредитного механізму і його ланок з базисом, то економічна основа визначає особливості прояву цього зв'язку [5].

Дані елементи взаємозалежні. Форми кредиту являють собою найбільш загальний прояв перерозподільної функції, а принципи кредитування – вихідні правила практичного використання певної форми кредиту. Таким чином, форма кредиту визначає суб'єктів кредитних відносин і забезпечує реалізацію вимог закону зворотності коштів. Кожній формі відповідає свій зміст принципів кредитування, що конкретизують умови поворотного, платного руху коштів, спрямованого на задоволення загальних потреб. Принципи кредитування визначають структуру механізму кредитування, зміст і взаємозв'язок його елементів.

Кожній формі кредиту відповідає свій механізм кредитування. Найпоширенішою формою кредиту на сьогодні є банківська форма кредитування. Саме банки найчастіше виступають суб'єктами кредитних відносин, які надають позички суб'єктам. Банківська форма кредитування має певні особливості. Банк, по-перше, оперує не стільки власними коштами, скільки залученими ресурсами: акумулюючи кошти одних учасників загальногосподарського процесу, він надає їх у вигляді позички в тимчасове користування іншим юридичним і фізичним особам. По-друге, банк позичає не просто кошти, а гроші як капітал, тобто позичальник повинен так використати позичку, щоб отримати прибуток і сплатити позичковий відсоток за користування кредитними коштами. Саме тому платність банківської форми кредиту є сьогодні його невід'ємним атрибутом. І, по-третє, банк позичає тимчасово вільні кошти клієнтів, внесені ними на рахунки або сплачені як внески. Поряд із вищевказаними особливостями банківської форми кредитування слід вказати ще одну. У процесі банківського кредитування в позичку передаються винятково кошти.

Під механізмом банківського кредитування розуміється конкретний спосіб організації й використання перерозподільної функції кредиту в частині надання коштів позичальникові в тимчасове користування на основі платності [4].

Механізм кредитування визначається змістом принципів кредитування й забезпечує організацію й застосування їх у практиці організації кредитних відносин.

Принципи кредитування – це головні правила його організації, які визначаються природою, функціями, роллю й тими суспільними умовами, в яких вони проявляються. Зміст принципів може змінюватися залежно від конкретних умов використання кредиту.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Принципи кредитування залежать від форми кредиту. Принципи банківського короткострокового кредитування – цільовий характер кредиту, платність, терміновість, забезпеченість – по-різному гарантують зворотний рух позичених коштів. Цільовий характер кредиту означає, що об'єктом кредитування повинні бути такі запаси товарно-матеріальних цінностей і витрати, які у встановлений строк відшкоднуються надходженнями виручки від реалізації або інших доходів, необхідними для погашення кредиту, й відсотків за користування кредитними коштами.

Сутність принципів довгострокового банківського кредитування близький до принципів короткострокового кредитування, оскільки йдеться про різновид банківського кредиту. Однак довгострокове кредитування застосовується в основному в сфері капітального будівництва. Цільовий характер довгострокового кредитування означає, що банк видає позички на певні заходи, які забезпечують реалізацію плану позичальника по капітальному будівництву й окупляться за певний строк, що гарантує повернення позички. При цьому кошти на капітальні витрати передаються безпосередньо будівництвом і підприємствам-забудовникам, які не можуть розпоряджатися ними на інші цілі, крім будівництва. Терміновість кредиту – це визначення конкретного строку погашення, виходячи з величини того додаткового прибутку, що буде отриманий після введення об'єкта нерухомого майна в експлуатацію. Забезпеченість довгострокових позичок припускає їхню відповідність розмірам реальних витрат, здійснених у процесі будівництва, вартості споруджуваного об'єкта. Це є однією з умов зворотності кредиту відповідно до передбаченої економічної ефективності заходу.

Найбільш правильним є виділення наступних принципів сучасного банківського кредитування: платність, терміновість, забезпеченість, цілеспрямованість, диференційованість. Розглянемо розуміння змісту кожного з них і виділимо на їхній основі елементи механізму кредитування.

Платність являє собою сплату позичальниками відсотка за користування кредитними коштами. Об'єктивну основу платності становить отримання прибутку. Економічна сутність платності відображається в розподілі між позичальником і кредитором додатково отриманого прибутку за рахунок використання кредиту. Економічна самостійність господарюючих суб'єктів спонукає до використання банківських кредитів з найвищою ефективністю для збільшення своїх доходів і зниження до мінімуму плати за кредит. Практичний прояв принцип платності знаходить у процесі формування й визначення величини банківського відсотка, тому платність припускає включення до складу механізму кредитування позичкового відсотка.

Терміновість кредиту нерозривно пов'язана з його зворотністю й цільовим характером. Терміновість кредитування відображає необхідність повернення кредиту в строк, обумовлений сторонами кредитної угоди, а також передбачає можливість дострокового погашення кредиту. Терміновість у сучасних умовах функціонування кредитних відносин припускає включення в загальний строк повернення кредиту не тільки періоду кругообігу фондів позичальника і вивільнення позиченої вартості, а й строку, необхідного для документообігу.

Тому терміновість вимагає включення до складу механізму кредитування строку погашення кредиту, що визнача-

ється швидкістю кругообігу коштів позичальника й періодом документообігу, і передбачає можливість дострокового погашення позички.

Забезпеченість завжди проявлялася в тому, що надана позичка має бути гарантована наявністю матеріальних цінностей, грошових документів або прав вимоги.

У сучасних умовах нестабільності національної економіки питання забезпечення кредиту надзвичайно актуальне. Воно знаходить свій прояв у кредитуванні під заставу, поруку або гарантії третіх осіб, описаних раніше, з наступним контролем з боку банку за зберіганням прийнятого в забезпечення виконання зобов'язань майна позичальника.

Тому принцип забезпеченості кредиту припускає включення до механізму банківського кредитування елементів, що характеризують умови забезпечення для кредитора виконання своїх зобов'язань позичальником і наступний контроль зазначеного забезпечення.

Цілеспрямованість виражає необхідність цільового використання кредитних коштів. Кредитування припускає конкретну мету, на яку видається кредит – це задоволення тимчасової потреби позичальника в додаткових коштах. На практиці цей принцип проявляється шляхом первісного встановлення й закріплення в кредитному договорі мети наданого кредиту або об'єкта кредитування, що відповідає розміру кредиту, і наступному банківському контролю за дотриманням позичальником зазначеної умови кредитної угоди. Тому цілеспрямованість кредитування припускає можливість і необхідність виділення як елементів механізму кредитування: об'єкта кредитування, розміру кредиту й банківського контролю в процесі кредитування за цільовим використанням позички.

Однак оскільки об'єктом банківського контролю є не тільки цільове використання кредиту, а й дотримання всіх інших принципів кредитування та умов конкретного кредитного договору, тому правильніше об'єднати всі види проведеного банками контролю в процесі організації кредитного процесу і виділити як окремий елемент механізму кредитування банківський контроль у процесі кредитування.

Проведення банками загального контролю в процесі кредитування зумовлюється сьогодні не тільки їхньою зацікавленістю у своєчасному виявленні можливих порушень умов кредитного договору, а й відповідними вимогами НБУ. В сучасних умовах стосовно принципу цілеспрямованості доцільно згадати про позичальника у контексті його фінансового стану. Отже, сучасний зміст цілеспрямованості припускає включення до складу механізму кредитування елемента, що характеризує позичальника.

Виділення позичальника, як окремого елемента механізму кредитування, зумовлено ще й принципом диференційованості кредитних відносин банку з позичальником.

У сучасних умовах диференційованість можна розглядати як єдиний процес: з одного боку, це виділення сукупності факторів, на основі аналізу яких банк визначає переважні для себе умови кредитування; з іншого боку, це результат дії та прояв аналізу цих факторів на практиці – формування конкретних передбачуваних умов кредитування. У цілому на основі диференційованості є можливість виділити наступні елементи механізму кредитування: формування методів і умов надання кредиту [2].

З організаційної точки зору метод кредитування визначає тільки частину всієї сукупності характеристик кредитування, а також надання й погашення кредиту і відповідну форму позичкового рахунку. Невід'ємною частиною сучасної організації кредитних відносин є встановлення й узгодження умов кредитування і фіксування досягнутої угоди в кредитному договорі. Необхідність включення деяких з них до складу механізму кредитування впливає також із змісту розглянутих принципів кредитування: терміновості, платності, забезпеченості. Разом із розміром кредиту й банківським контролем вони загальними обов'язковими умовами сучасного банківського кредитування. Передбачити й описати все різноманіття умов кредитування, що закріплюють у кредитному договорі, і виділити в окремі елементи не уявляється можливим. Найпростішим способом їхнього відображення в механізмі кредитування є об'єднання їх на загальній основі – організаційні умови кредитування.

Принцип диференційованості припускає встановлення різних умов кредитування, а основу визначення цих умов становлять результати аналізу та прогнозу основних характеристик потенційних кредитних відносин, тобто характеру позичальника, об'єкта й забезпечення кредиту, розміру і строку кредиту тощо. У кожному конкретному випадку на практиці кількість факторів може бути різною, але їхньою загальною ознакою буде те, що всі вони характеризують ступінь ризику кредитування і в сукупності визначають його величину. Від неї й залежить зміст умов кредитування, спрямованих на зниження цього ризику (встановлення жорстких умов кредитування з метою обмежити волю позичальника і забезпечити можливість своєчасного виявлення проблеми та її подолання) або на компенсацію цього ризику прибутковістю операцій (високий відсоток) з метою підвищення ефективності кредитування.

Таким чином, об'єктивним підґрунтям диференційованого підходу банків до організації кредитування є основна мета кредитних операцій – одержання прибутку. В її досягненні головну роль відіграє визначення ризику надання кредиту, що провадиться на основі сукупності факторів, кожний з яких є чинником кредитного ризику. Це доводить можливість і необхідність виділення цих факторів в окремий елемент механізму кредитування і назвати його саме факторами кредитного ризику та їхньої оцінки.

Висновки

Підсумовуючи аналіз принципів кредитування й елементів його механізму, можна зазначити, що принципи креди-

тування нерозривно пов'язані з усіма стадіями кредитного процесу.

У цілому механізм банківського кредитування містить у собі такі елементи: 1) об'єкти кредитування; 2) позичальник; 3) умови кредитування; 4) метод кредитування; 5) фактори кредитного ризику і їхня оцінка; 6) розмір кредиту; 7) строк погашення кредиту; 8) позичковий відсоток; 9) забезпечення кредиту; 10) контроль у процесі кредитування.

Однак така структура не є цілком вдалою. Тому можна об'єднати розмір кредиту, позичковий відсоток, строк погашення кредиту, забезпечення й контроль як загальні умови кредитування, що використовуються нині всіма банками, в один елемент і назвати його основні умови кредитування. Решта умов кредитування не є основними й можуть змінюватися як за кількістю, так і за змістом. Тому зазначені другорядні правила надання позички відповідають конкретним організаційним умовам кредитування. Два різновиди умов (основні та організаційні) кредитування становлять в сумі сучасні умови надання кредиту, що фіксуються сьогодні в кредитних договорах.

Список використаних джерел

1. Банковское дело: Учебник для вузов / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
2. Внукова Н.Н. Банковские операции: расчетное и кредитное обслуживание предприятий: Учеб. пособие / Н.Н. Внукова. – Харьков: ОАО «Модель Вселенной», 2002. – 512 с.
3. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях: Навч. посібник / Під ред. Б.Л. Луціва. – 2-ге вид., перероб. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 225 с.
4. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
5. Гудзь О.Є. Кредитування і банківське обслуговування підприємств агропромислового виробництва: сучасні тенденції та особливості / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 170 с.
6. Дзюблук О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О.В. Дзюблук. – К.: Інформкнига, 2000. – 512 с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ... С.В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
8. Основи економічної теорії / Під ред. В.О. Білика. – К.: Академпрес, 1994. – 280 с.
9. Рыбин В.И. Кредит как экономическая теория социализма / В.И. Рыбин. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 132 с.

УДК 657.1

О.В. САМБОРСЬКИЙ,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Витрати за економічними елементами в системі управління та контролю за витратами

Для ефективного управління операційними витратами розроблена відповідна класифікація, що використовується при плануванні або бюджетуванні, обліку, аналізі, контролі операційних витрат, яка потребує постійних змін, пов'язаних з модернізацією та вдосконаленням ІТ-технологій. Проте групування за економічними елементами не дає можливості обчислювати собівартість окремих видів продукції, тому її доповнюють групуванням за статтями калькуляції.

Ключові слова: витрати, класифікація, групування витрат, економічні елементи витрат.

А.В. САМБОРСКИЙ,

доцент кафедри бухгалтерського учета, Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана

Затраты по экономическим элементам в системе управления и контроля за затратами

Для эффективного управления операционными затратами разработана соответствующая классификация, используемая при планировании или бюджетировании, учете, анализе, контроле операционных расходов, которая требует постоянных изменений, связанных с модернизацией и совершенствованием ИТ-технологий. Однако группирование по экономическим элементам не позволяет вычислять себестоимость отдельных видов продукции, поэтому ее дополняют группированием по статьям калькуляции.

Ключевые слова: расходы, классификация, группирование расходов, экономические элементы затрат.

О. SAMBORSKYI

Expenses of economic elements in the management system and cost control

To effectively manage operating costs, developed appropriate classification used in the planning or budgeting, accounting, analysis, control operating costs, requiring constant changes connected with the modernization and improvement of IT technologies. However, grouping by economic elements makes it impossible to calculate the cost of certain products, so it is complemented by grouping items costing.

Keywords: costs, classification, grouping costs, the economic cost elements.

Постановка проблеми. Питання обліку та управління витратами є одним з затребуваних напрямів розвитку бухгалтерської науки та безпосередньо управлінського обліку. Це пов'язано з тим, що в сучасних економічних умовах підприємство прийнято оцінювати не стільки за майновим станом, скільки за результатами діяльності. Економічні елементи безпосередньо пов'язані з визначенням прибутку та структурою витрат в собівартості операційної діяльності підприємства. Тому формування достовірної інформації є основним джерелом задоволення потреб в управлінні внутрішніми та зовнішніми користувачами, забезпечення достовірності та цілісності даних [1].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання класифікації витрат у системі управління і контролю операційною діяльністю підприємства розглядають у своїх працях як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Проблема формування системи управління витратами в розрізі її елементів присвячені праці Ф.Ф. Бутинця, Є.Ф. Кашанової, В.Г. Лебедева, Г.В. Савицького, С.В. Онищенко, Н.В. Тарасенка та інших. В.Г. Нашкерська [3, с. 416] вважає, що формування витрат системі обліку для потреб управління здійснюється за окремими об'єктами: видами продукції, робіт, послуг, технологічними процесами та їх частинами тощо. Що стосується західних класифікацій витрат, то характерною їх рисою є термін «елементи витрат», який використовуються в зарубіжній літературі і більш відповідає вітчизняному поняттю «статті калькуляції». Так, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл вважають, що виробничі витрати складаються з трьох частин, а саме: прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, загальновиробничих накладних витрат. На думку Ч.Т. Хорнгрена і Дж. Тостера, є три основних елемента на виробництво: основні матеріали, прямі витрати праці та непрямі витрати [4, с. 18].

Теоретичні напрацювання в радянській економічній літературі тісно пов'язані з собівартістю і не розмежовують витрати як окрему складову. За економічним змістом витрати класифікують на:

– витрати на виробництво та реалізацію продукції;

– витрати на розширення виробництва;
– витрати на розвиток невиробничої сфери.

Після реформування економічних відносин та господарських зв'язків межі діяльності собівартості були збережені, але були добавлені функції з формування фінансових результатів та оподаткування прибутку підприємств. Гармонізація законодавства європейської спільноти держав – членів ЄС у сфері бухгалтерського обліку спрямована на усунення розбіжностей щодо оцінки, подання та розкриття інформації у річних фінансових звітах товариств та консолідованих фінансових звітах. Результатом роботи Європейського парламенту стають нормативні акти та рішення Ради ЄС та глосарій термінів, які в них застосовуються. Згідно з ним витрати – зменшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді вибуття або амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам. Пошук резервів економії зумовлює розробку чітко налагодженого організаційно-методичного забезпечення обліку витрат та їх класифікації з урахуванням особливостей операційної діяльності та різноманітності витрат і організаційно-технологічної структури підприємств.

Мета статті. Метою цієї роботи є обґрунтування методичних положень і розробка практичних рекомендацій із вдосконалення класифікації витрат підприємств за економічними елементами як передумови їх ефективного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Споживання певних матеріальних ресурсів, нематеріальних активів, грошових коштів та людської праці забезпечує функціонування підприємства як цілісного механізму. Водночас споживання може носити продуктивний та непродуктивний характер. Економічна доцільність витрат визначається цілеспрямованістю їхнього використання, що забезпечується принципом групування для контрольних і управлінських цілей та аналізу ефективності підприємства. З цієї позиції визначають існуючі об'єкти господарської діяльності, складові елементи кругообігу ресурсів підприємства, котрі пізнаються суб'єктом

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

управління за допомогою даних бухгалтерського обліку. Під об'єктом обліку витрат розуміють певні матеріальні та інші види витрат, згруповані за різними господарськими процесами для формування показників собівартості та визначення фінансового результату за певний проміжок часу. Дані про витрати за допомогою елементів методу бухгалтерського обліку та облікових процедур групуються та узагальнюються за різними ознаками, які відносяться до виробничої та загальногосподарської діяльності підприємства і є його економічною складовою. Тому групування витрат здійснюється за економічно однорідними по складу, за способом споживання та перенесення, за впливом на створення, за впливом на процес кругообігу та інші ознаки (рис. 1).

Групування витрат за економічними елементами характеризує їх відношення до створення вартості та дозволяють виділити перенесену та створену вартість, та виділити повністю спожиті предмети праці, частину засобів праці, фонд оплати праці та суспільні умови його використання та інші витрати операційної діяльності. Тому дане групування покладено в основу побудови рахунків за восьмим класом, представлено в примітках до фінансової звітності і описано в Положенні бухгалтерського обліку 16 «Витрати» та складається: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, витрати на обов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування, амортизація, інші операційні витрати [2].

МСБО 1 «Подання фінансових звітів» [5] пропонує класифікувати витрати за двома ознаками: за характером витрат і за призначенням витрат (за собівартістю реалізації). За характером витрати можна поділити на групи: амортизація, витрати на придбання матеріалів, транспортні витрати, винагороди працівникам тощо. За призначенням витра-

ти можна поділити на групи: собівартість реалізації, витрати на збут, адміністративні витрати тощо. За подібними ознаками класифікація витрат подана у формі 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупні доходи)».

Групування затрат за економічними елементами не показує цілі та призначення виробничих витрат, їх доцільності, та взаємозв'язок витрат та доходу, не виявляючи особливостей технологічних процесів виробництва, вплив обсягів випуску на структуру витрат та інші фактори, що впливають на собівартість продукції. Побудова структури витрат за даною ознакою відображає матеріаломісткість, енергоємність, трудомісткість, продуктивність праці та інше. Це вимагає перегрупування витрат операційної діяльності для відокремлення їх та виділення: витрат пов'язані з виробництвом продукту і спожиті в технологічному процесі; витрати по обслуговуванню виробничої та загальногосподарської діяльності; витрати пов'язані зі збутом та реалізацією продукту; витрати пов'язані з гарантійним та післягарантійним обслуговуванням життєвого циклу продукту; витрати, що виникають від звичайних ринкових ризиків та витрати пов'язані з надзвичайними подіями. Проте групування за економічними елементами не дає можливості обчислювати собівартість окремих видів продукції, тому її доповнюють групуванням за статтями калькуляції залежно від призначення та місця виникнення. Таке об'єднання в певні статті показує основні напрямки витрат на виробництво та дозволяє виділити технологічну, цехову, виробничу, заводську собівартість. Для ефективного управління операційними витратами розроблена відповідна класифікація, що використовується при плануванні або бюджетуванні, обліку, аналізі, контролі операційних витрат. Утім як в вітчизняній, так і в зарубіжній практиці вагомими залишаються чотири (рис. 1):

Рисунок 1. Схема ієрархії класифікації витрат

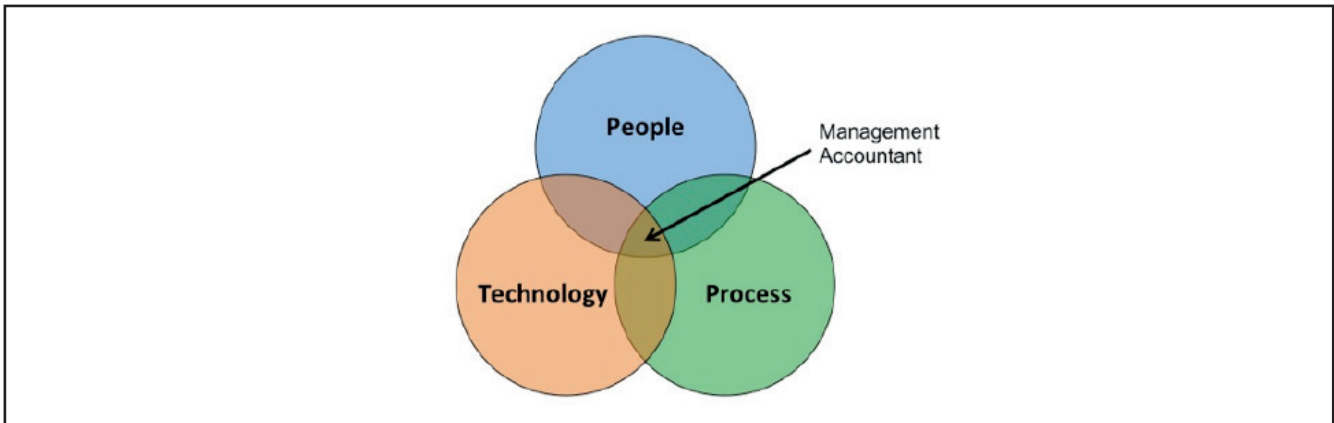

Рисунок 2. Управлінський облік в моделі «Фахівець – Процедури – Технології» [6]

- за місцем виникнення витрат;
- за способом перенесення вартості на продукцію;
- за ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат;
- за видами витрат.

Слід зазначити, що класифікація першого ієрархічного рівня дозволяє досягти лише першої цілі управління витратами – їх економії, а вже групування витрат на наступних рівнях з виділенням прямих, змінних, умовно-змінних, постійних витрат може допомогти в оптимізації діяльності підприємства та його структурних підрозділів. Поняття «управління витратами» включає здійснення обліку витрат в розрізі їхніх видів та місць виникнення, а також здійснення постійного контролю рівня витрат з метою зниження загальної суми витрат виробничої, збутової та іншої операційної діяльності підприємства.

Вирішення цієї задачі передбачає цілісність та надійність інформації які вони будуть використовувати для аналізу, порівняння та прийняття рішень, а потім прийняти подальших дій. Облік знаходиться на стику моделі так як передбачає оцінку, внутрішній контроль, контроль за показниками діяльності, бюджетування, оцінка ризиків, звітність, підтримка ефективного управління даними та їх якістю (рис. 2). В основному організація управлінського обліку заснована на повній інтеграції системи обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції в системі фінансового обліку. Цей варіант виник на етапі становлення промислового обліку і припинив своє існування з виникненням аналітичного управлінського обліку. Слід зазначити, що даний варіант організації обліку витрат і калькулювання собівартості продукції до цих пір діє на вітчизняних підприємствах. З розвитком технологій і процесів управління базами даних, використання інтерактивних «інформаційних панелей» змінила систему внутрішньої управлінської звітності, яка дозволяють менеджерам використовувати агреговані показники які базуються на вихідних елементах, що лежать в основі операцій і подій. Важливо відзначити, що система обліку саме по собі забезпечує логічну систему, щоб перейти від агрегованих сумарних показників, які отримуються до деталей рівня транзакції. Таким чином, система управлінського обліку складається з двох основних елементів: модель (нормативні положення, стандарти, облікова політика) необхідної для підприємства системи управлінського обліку – фактично описаний на папе-

рі набір форм управлінської звітності; технічне рішення, що дає змогу впровадити систему управлінської звітності на конкретному підприємстві. Щодо другого елемента, то на практиці підприємству доводиться обирати: скористатися готовими програмними продуктами або створювати власну інформаційну систему, яка б давала змогу реалізувати можливість впровадження систему управлінської звітності. Разом із тим формування зовнішньої звітності базується на даних фінансового обліку і регламентується стандартами фінансової звітності надаються в форматі що потребує змін, як щодо наповнення так і можливості кореляції з додатковою інформацією що отримується користувачами для прийняття інвестиційних та комерційних рішень. Розуміючи, що внутрішні процеси обліку та звітності можуть бути дуже складними і можуть включати в себе безліч ускладнених обліку і планування ресурсів підприємства (ERP) систем, які розосереджені по всьому світу, а також функціонально. У цих випадках користувачі часто покладаються на систему управління фінансового звіту (FRM), який в змозі зібрати всі дані разом і забезпечують представлення управлінських і податкових звітів. Проте звіти для регулюючих органів і для управління підприємством часто генеруються в окремих базах, а також передбачають використання окремих потоків даних. Оскільки регулюючі органи в усьому світі сьогодні все частіше вимагають від компаній виробляти цифрові зовнішні звіти про відповідність вимогам з використанням глобального стандарту технології під назвою XBRL, CLIA недавно сформували центр якості даних, який розробляє керівні принципи і правила перевірки для XBRL стандарту з метою допомогти компаніям подавати послідовно точні фінансові звіти [7].

Висновок

Підхід органів статистики до формування даних статистичної звітності за власною методикою базованій на системі національних рахунків, істотно впливає на достовірність бухгалтерської інформації. Фінансовий облік як основа фіксації наслідків діяльності конкретного підприємства передбачає вивчення стану його засобів, джерел їх утворення та формування фінансових результатів, що дозволяє органам статистики узагальнювати аналогічні показники на рівні національного господарства, формуючи таким чином інформаційну базу для дослідження розвитку світової економіки

за допомогою системи національних рахунків. Відтак перебудова системи звітності з економічних елементів витрат які несуть невідповідність в облікових даних та оцінках на статті витрат за статтями калькуляції шляхом введення управлінського обліку та посилення контролю за структурними підрозділами дозволить отримати відповідні аналітичні дані. Тільки за цих умов бухгалтерський облік зможе виконати всі покладені на нього функції, формуючи звітну інформацію відповідно до всього кола вимог економічної науки та можливість використання співставної інформації як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами.

Список використаних джерел

1. Скрипник М.І. Облікова регламентація планування та калькулювання собівартості продукції на молокопереробних підприємствах / М.І. Скрипник, І.М. Вигівська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: Міжнародний збірник наукових праць. – 2012. – №1(22). – С. 350–355.

2. Степова Т.Г. Інформаційна модель управління витратами / Т.Г. Степова // Тези доповіді Міжнародної науково-практичної конференції (5–6 червня). – Одеса: Пальміра, 2014. – С. 81–83.

3. Нашкерська В.Г. Фінансовий облік / В.Г. Нашкерська. – К.: Кондор, 2005. – 387 с.

4. Бутинець Ф.Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф.Ф. Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнар. зб. наук.праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2012. – №1(22). – С. 11–18.

5. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_013.

6. Brad J. Monterio., Improving Data Quality: People, Process, Technology [Електронний ресурс] // SF Magazine. – June, 2016. – Режим доступу: <http://sfmagazine.com/topic/technology/>

7. Trevor S. Harris, Suzanne Morsfield. An evaluation of the current state and future of XBRL and interactive data for investors and analysts // CEASA Columbia Business School [Електрон. ресурс] – December, 2012. – 73 p. – Режим доступу: <http://www8.gsb.columbia.edu/>

О.В. КОВАЛЬ,

аспірант, Хмельницький університет управління та права

Індустрія програмної продукції: стан, проблеми, шляхи вирішення

Стаття присвячена дослідженню стану індустрії програмної продукції в Україні та визначенню проблем її розвитку. Проведено статистичний аналіз даних Державного комітету статистики, розраховано показники розвитку, проведено структурний аналіз і виявлено основні тенденції розвитку індустрії програмної продукції в Україні. За результатами зазначеного аналізу визначено бажані напрями її розвитку.

Ключові слова: індустрія програмної продукції, ВВП, доходи, піратство, інтелектуальна власність.

А.В. КОВАЛЬ,

аспірант, Хмельницький університет управління та права

Индустрия программной продукции: состояние, проблемы, пути решения

Статья посвящена исследованию состояния индустрии программной продукции в Украине и определению проблем ее развития. Проведен статистический анализ данных Государственного комитета статистики, рассчитаны показатели развития, проведен структурный анализ и выявлены основные тенденции развития индустрии программной продукции в Украине. По результатам указанного анализа определены желательные направления ее развития.

Ключевые слова: индустрия программной продукции, ВВП, доходы, пиратство, интеллектуальная собственность.

О. KOVAL,

post-graduate student, Khmelnytsky University of management and law

Industry software products: status, problems, solutions

The article explores the status of software industry in Ukraine and defining problems of its development. The statistical analysis of data from the State statistics Committee, calculates indicators of development, conducts a structural analysis and reveals main tendencies of development of software industry in Ukraine. The results of the mentioned analysis are used for determining desirable directions of its development.

Keywords: industry software products, GDP, income, piracy and intellectual property.

Постановка проблеми. Досвід розвинених країн перекоонує, що індустрія програмної продукції є двигуном глобального економічного росту. Зростання даного сектору передбачає прямі переваги для держави та економіки: створення нових робочих місць, збільшення податкових надходжень і її розвиток.

Проте в даний час існує ряд проблемних питань, що стримують розвиток індустрії програмної продукції в Україні, що і зумовило актуальність даної публікації.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У країнах із розвинутою ринковою економікою приділяється вели-

ка увага проблемам розвитку індустрії програмної продукції. Вагомий внесок у дослідження цього питання зробили такі відомі вітчизняні вчені, як Ю.М. Бажал, М.Г. Делягін, Т.В. Єршова, А.Я. Жаліло, В.Л. Іноземцев, Л.Г. Мельник, С.І. Романенко; зарубіжні – Дж. Акерлоф, В. Мунтіян, Х. Каравелі, М. Кларк, Дж. Стігліц та багато інших. Однак в Україні зазначене питання потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження стану, виявлення проблем розвитку індустрії програмної продукції в Україні та надання пропозицій щодо їх вирішення.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Виклад основного матеріалу. Сьогодні індустрія програмної продукції забезпечує роботою близько 9 млн. високооплачуваних кваліфікованих працівників у більше ніж десятки тисяч компаній в усьому світі. Крім того, цей сектор економіки створює зайнятість ще для 21 млн. ІТ-спеціалістів у різноманітних сферах діяльності. Внесок індустрії у світову економіку становить майже \$1 трлн. на рік [1, с. 15].

З метою відображення значущості розвитку індустрії програмної продукції у світі продемонструємо глобальне зростання доходів цієї сфери впродовж останнього десятиріччя (рис. 1).

Дані рис. 1 свідчать, що за період 2005–2014 років доходи сфери індустрії програмної продукції у світі зросли на 62%. Очікується, що у 2016 році індустрія отримає дохід майже в 1,1 трлн. євро. Даний показник відображає стрімке зростання значимості індустрії як для розвитку світового виробництва, так і для подальшого розвитку суспільства в цілому.

Однак обсяг доходів суб'єктів індустрії програмної продукції України не порівняний з показниками, які демонструють країни – лідери у цій галузі (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що валовий дохід суб'єктів індустрії програмної продукції складає всього 12 млрд. грн. і є в 40 разів меншим у порівнянні з аналогічним показником США у 2014 році, в 25 разів – у порівнянні з Японією, в 22 рази – з Китаєм і в 6,5 рази – з Німеччиною.

Якщо ж розглянути внесок суб'єктів індустрії програмної продукції в структуру ВВП, можна зробити висновок, що і у цьому аспекті Україна програє розвинутих країнам світу (табл. 2).

Незважаючи на це, за результатами міжнародних досліджень Україна входить до п'ятірки світових лідерів за обсягами експорту програмних продуктів, поступаючись Індії, Китаю, Росії. Обсяг експорту програмного забезпечення та

ІТ-послуг досяг \$2,3 млрд. у 2014 році, показуючи подвоєння цифр щороку, 80% із даного обсягу припадає на американський ринок [17, с. 15].

В Україні у сфері індустрії програмної продукції станом на 2015 рік функціонує 2470 компаній, в яких працюють 90 тис. осіб. Тільки за період 2011–2015 років кількість працівників зросла в 2,3 раза (рис. 2).

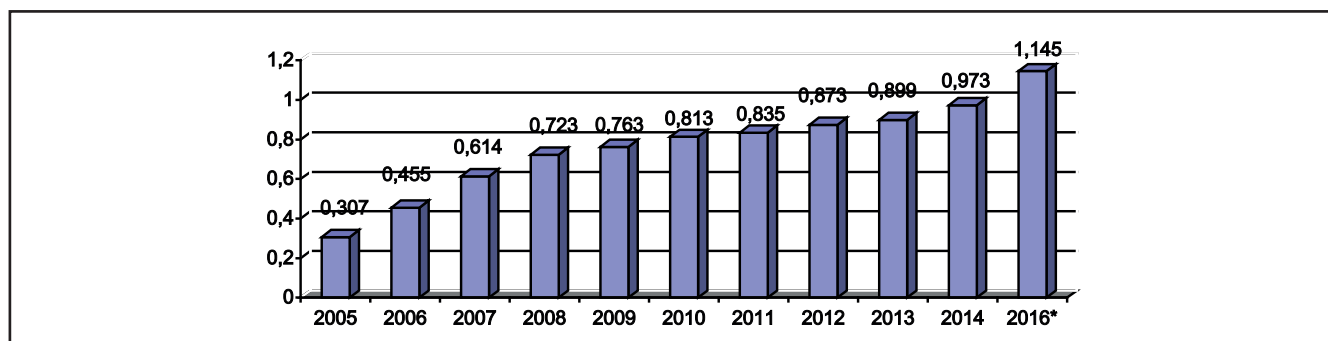
Ця індустрія добре розвинена в Києві, де працевлаштовано більше 46,6% усіх фахівців у сфері розробки програмної індустрії, водночас вона швидко розвивається у Харкові (16,2%), Львові (9,9%), Дніпрі (7,9%), Одесі (5,5%), Вінниці (1,8%), Запоріжжі (1,3%), Миколаєві (1,1%), Івано–Франківську (1,1%), Тернополі й Житомирі (0,8%) та інших містах (0,7%) [18].

Найбільшу частку індустрії програмної продукції займають компанії з кількістю працівників від 10 до 50. На частку компаній до 200 працівників припадає 65,3%.

Українські суб'єкти індустрії програмної продукції пропонують широкий спектр робіт та послуг. До них відносяться практично всі можливі програмні послуги, а саме: розробка програмного забезпечення, веб-розробка, розробка для мобільних технологій, контроль якості та тестування програмних продуктів, аутсорсинг бізнес-процесів, дослідно-розробницька діяльність, ІТ-контрактинг, управління ІТ-безпекою та ін.

Досить часто вони пропонують повний комплекс рішень для окремих галузей промисловості. Малі фірми зазвичай зосереджуються лише на кількох послугах, таких як веб-розробка та дизайн, розробка мобільних додатків і тестування, та працюють у багатьох галузях промисловості [8].

Найбільшу частку виконаних робіт індустрією програмної продукції займає аутсорсинг (передача компанією частини її завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах

* Прогнозний показник.

Рисунок 1. Динаміка доходів сфери індустрії програмної продукції у світі за 2005–2016 роки, трлн. євро
Джерело: [11].

Таблиця 1. Динаміка обсягів доходів суб'єктів індустрії програмної продукції окремих країн, \$ млрд.

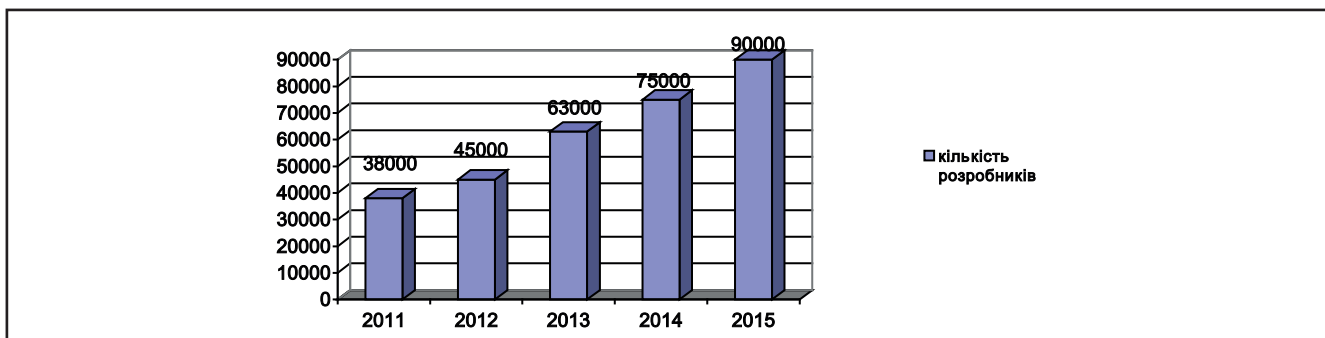
Роки	США	Японія	Китай	Німеччина	Україна
2012	450	268,3	212,4	72,4	20,9
2013	470	290,1	240,2	76,1	22,9
2014	490,5	312,7	270,9	79,5	12,23

Джерело: складено за даними [6, 9].

Таблиця 2. Частка суб'єктів індустрії програмної продукції в структурі ВВП, %

Роки	США	Японія	Китай	Німеччина	Україна
2012	12,4	16,7	9,6	5,4	1,23
2013	13,3	17,1	10,2	7,1	1,24
2014	14,1	16,9	11,2	9,7	1,54

Джерело: складено за даними [3].

Рисунок 2. Динаміка кількості працівників індустрії програмної продукції, тис. ос.

Джерело: [18].

субпідряду, угода, за якою робота виконується людьми із зовнішньої компанії, яка зазвичай є також експертом у цьому виді роботи) [7]. У 2015 році на його часку припадає 58,9%, коли на розробку продуктів – 28,5%.

Так, лише за перші три квартали 2015 року у світі було підписано 624 контракти з ІТ-аутсорсингу на суму \$117,2 млрд. [95, с. 5; 96, с. 5; 97, с. 5]. За останні сім років Україна стала одним із найпривабливіших об'єктів для аутсорсингу в Східній Європі, обсяг якого виріс у 4,3 раза [19, с. 46].

У світовому рейтингу виробників програмної продукції Україна посідає 15-те місце [1]. Високий рівень розвитку індустрії програмної продукції України і зростаючу роль на світовій арені підтверджує клієнтська база її суб'єктів. Україну вибрали як один із дослідницько-розробницьких центрів багато світових гігантів, таких як IBM, DELL, Avery Dennison, HomeAway, Boeing, Ericsson, Huawei, Oracle, Siemens та багато інших.

Ці компанії працюють з інноваційними продуктами в кожній відомій галузі, в тому числі у сфері електронної комерції, програмного забезпечення, хмарних технологій, безпеки, охорони здоров'я, фінансів, транспорту, роздрібно́ї торгівлі, телекомунікацій та ін. [8].

Так, тільки за 2014 рік суб'єктами індустрії програмної продукції освоєно капітальних інвестицій у програмне забезпечення та бази даних на суму 2,1 млрд. грн. (1,5% загального обсягу освоєних капітальних інвестицій за видами активів).

Обсяг капітальних інвестицій за видом економічної діяльності «Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг» становив 387,9 млн. грн. (0,65% від загального обсягу капітальних інвестицій).

Обсяг внесених в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) становив \$1,86 млрд., або 4% від загального обсягу від прямих іноземних інвестицій [5].

Рівень середньої заробітної плати у сфері індустрії програмної продукції становить близько \$2166 (включаючи менеджерів). Заробітна плата київських програмістів стано-

вить у середньому \$2180 на місяць, що на 25% більше їхніх колег з регіонів. Проте, незважаючи на відносно великі зарплати, індустрії не вистачає фахівців.

Така ситуація, на нашу думку, зумовлена економічною та політичною ситуацією в країні. Тільки протягом 2015 року Україну залишили 5% висококваліфікованих працівників.

Загалом сучасні реалії соціально-економічного і політичного розвитку України негативно впливають на розвиток індустрії програмної продукції, яка тільки за 2014 рік скоротилася удвічі – зниження обсягів за різними напрямками оцінюється від 30 до 50% (табл. 3).

Фінансові результати суб'єктів індустрії програмної продукції прийнятні тільки в обробці даних, розміщенні інформації на веб-вузлах і пов'язані з ними діяльності; веб-порталах.

Але рівень рентабельності всієї діяльності (із врахуванням капітальних і фінансових інвестицій) недостатній для формування інвестиційної привабливості підприємств (табл. 4). Тут слід враховувати наслідки податкової оптимізації, яка приховує реальний рівень прибутковості.

Для українських виробників програмної продукції існують й інші негативні чинники, що стримують розвиток індустрії: недостатній рівень проектного та організаційного менеджменту в українських компаніях, юридична неврегульованість відносин суб'єктів індустрії програмної продукції, недостатній рівень володіння англійською мовою серед фахівців. До того ж «експортоорієнтований» характер розвитку сфери не спроможний забезпечити створення повноцінної самодостатньої індустрії програмної продукції, стимулюючи тільки окремі її складові.

Продаж та підтримка програмної продукції здійснюється безпосередньо розробниками. Програмне забезпечення розповсюджується без придбання ліцензій (проблема «піратства»), що призводить до недоотримання доходів розробниками та ненадходження податків до бюджету країни.

В Україні 69% користувачів комп'ютерів використовують програмну продукцію, отриману з нелегальних джерел, з них 16% користувачів завжди отримують програмне за-

Таблиця 3. Порівняння показників індустрії програмної продукції, \$ млн.

Категорія	2013	2014	Зростання
Обладнання	2290	1223	-47%
Програмне забезпечення	305	192	-37%
ІТ-послуги	320	187	-42%
Захист та зберігання інформації	5,8	8,1	+40%
Всього індустрія програмної продукції	2921	1610	-45%

Джерело: складено за даними [6].

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Таблиця 4. Основні показники суб'єктів індустрії програмної продукції

	Роки	Чистий прибуток (збиток)	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств	Рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності підприємств
		млн. грн.	%	%
Видання програмного забезпечення	2010	67,8	9,0	5,4
	2011	80,8	8,0	3,9
	2012	-40,4	-1,0	-3,7
	2013	26,1	4,9	3,2
	2014	-8,1	1,7	-1,2
Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність	2010	33,5	3,9	0,5
	2011	-499,1	3,9	-3,4
	2012	-71,4	4,3	-0,4
	2013	345,9	4,8	2,2
	2014	-77,5	7,2	-0,4
Надання інформаційних послуг	2010	-35,8	2,2	-0,6
	2011	69,4	4,0	1,1
	2012	87,9	0,7	1,0
	2013	87,3	5,5	1,3
	2014	-180,3	0,6	-2,3
Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали	2010	36,3	4,3	1,4
	2011	98,7	5,2	2,6
	2012	83,6	3,5	2,0
	2013	184,9	5,8	4,1
	2014	-85,8	0,8	-1,6
Надання інших інформаційних послуг	2010	-72,1	0,5	-2,1
	2011	-29,3	1,7	-1,3
	2012	4,3	-6,9	0,1
	2013	-97,6	4,8	-4,1
	2014	-94,5	-0,1	-4,1

Джерело: [2].

безпечення із нелегальних джерел (купують піратські диски на ринках або завантажують програми з локальних мереж та Інтернету), а 53% – вчиняють так у більшості випадків. Сьогодні 26% усіх торговельних точок в Україні, які продають програмне забезпечення для комп'ютерів, активно пропонують саме неліцензійне.

За оцінкою Асоціації виробників програмного забезпечення (Business Software Alliance, BSA), рівень піратства в Україні у 2015 році сягнув 82% (у 2014 році він становив 83%, у 2010 році – 86%, у 2008 році – 84%, у 2007 році – 83%) і вивів її на 7-е місце у світі за цим показником. Високий рівень піратства (40% і вище) відзначають експерти в таких містах, як Вінниця, Луганськ, Полтава, Черкаси, Кривий Ріг. (Для порівняння: середній рівень піратства у світі становить 39% й завдає шкоди щорічно більш ніж на \$50 млрд. [12].)

В ЄС ситуація з інтелектуальним піратством врегульована. Це дозволяє підіймати питання введення податку на Інтернет (на клік) для захисту віртуального простору країни (Франція), особливо від Google, Facebook. Це також актуально і для України, оскільки більшість ринку пошукових запитів належить іноземним компаніям (Google, Yandex – 90%), а вітчизняним (Meta.ua, Ukr.net, I.ua) – 3% [10]. Але через значне піратство Україна не може ініціювати таких змін оподаткування, і інтернет-гіганти продовжують збагачення без поповнення бюджетів країн, де заробляють. Так, у 2010 році, коли Google через політику залишила ринок КНР, цим скориста-

лася місцева компанія Baidu, яка тепер контролює 80% ринку інтернет-пошуку в КНР, Google – 15,4% [4].

Ще одна не вирішена проблема у розвитку індустрії – інтелектуальна власність на програмні продукти. Недоліки законодавчої бази, невирішені проблеми з авторами і первинними правовласниками програм для ЕОМ (працівниками) призводять до торгівлі «повітрям», введенням в оману. Сьогодні патентні війни захопили ІТ-корпорації. Протягом 2008–2015 років кількість патентних позовів у сфері індустрії програмної продукції збільшилась на 70%.

Одночасно з цими проблемами існує ще низка інших:

- розповсюджені сірі схеми аутсорсингу (аутстафінгу), коли іноземна компанія без реєстрації юрособи в Україні наймає фахівців, сплачує реєстрацію їх як фізосіб-підприємців (ФОП), сплачує їх податки, бухгалтерію, офіс, Інтернет, комп'ютери і платить їм по-суті зарплату [99];
- система підготовки фахівців для індустрії програмної продукції.

За даними МОН, кадри для індустрії готують у 148 ВНЗ, загальний ліцензований обсяг студентів – 47 тис. осіб, який реалізується ВНЗ на 1/3.

Щорічно ВНЗ України випускають 16 тис. спеціалістів, з яких лише 4–5 тис. офіційно працевлаштовуються за спеціальністю [13].

Така ситуація зумовлена тим, що сучасна академічна освіта не встигає за реаліями у сфері інформаційних техно-

логій та вимогами ринку праці. Молоді спеціалісти не володіють необхідними практичними вміннями і змушені додатково підвищувати свій професійний рівень.

Окрім того, молоді здебільшого люди в умовах солідарної пенсійної системи мають присвятити значну частку життя утриманню пенсіонерів. Нагальним же для них є утримання сім'ї, питання житла, а не пенсія, на яку вони можливо вийдуть через 30–40 років [4];

- потреба у відмові від пропріетарного програмного забезпечення та перехід на ПЗ з відкритим кодом доступу. Аналіз витрат тільки на легалізацію програмного забезпечення органів державної влади показує, що в 63% профінансованих проектів інформатизації на закупівлю ліцензійного програмного забезпечення було витрачено 24,1 млн. грн., на закупівлю OEM-версії (примірники програмного забезпечення, які встановлюються на комп'ютер виробником та постачаються разом з комп'ютером) – близько 65 млн. грн., разом – 89,1 млн. грн., а в 2015 році цей показник становив 76,7 млн. грн. Загальна потреба в легалізації програмного забезпечення органів державної влади складає біля 800 тис. примірників. Витрати бюджету на таку легалізацію можуть скласти від 400 до 1500 млн. грн. При умові що життєвий цикл пропріетарного програмного забезпечення становить 5–6 років);

- підвищення комп'ютерної грамотності населення стало проблемою, котра потребує негайного вирішення з боку всіх зацікавлених сторін – державного сектору, бізнесу та суспільства в цілому [1].

Важливе значення для функціонування будь-якої індустрії має стандартизація.

Сьогодні у світі діє близько 100 міжнародних стандартів у сфері індустрії програмної продукції. В Україні діє близько 20 національних стандартів, з яких тільки 12 (ДСТУ ISO/IEC 11411–2002, ДСТУ ISO/IEC 12119–2003, серія ДСТУ ISO/IEC 15504–2002) відповідають взятим за основу міжнародним стандартам, інші мають мало спільного з міжнародними стандартами, на базі яких вони розроблялися.

Крім того, для 11 національних стандартів (ДСТУ ISO/IEC 12119–2003, серія ДСТУ ISO/IEC 15504–2002) їхні міжнародні аналоги вже замінені на нові. Для міжнародного аналогу національного стандарту для життєвого циклу випущено два доповнення.

Особливе занепокоєння у фахівців із забезпечення якості програмної продукції викликає відсутність національних стандартів у галузі програмної інженерії на модель якості програмних засобів (серія міжнародних стандартів ISO/IEC 9126), на методи і процедури оцінювання програмної продукції (серія міжнародних стандартів ISO/IEC 14598), оцінювання функціонального розміру програмних засобів (серія міжнародних стандартів ISO/IEC 14143), методи виміру функціонального розміру КО/ffіС 19761, КО/ffіС 20926, КО/ffіС 20968, КО/ffіС 24570, документацію користувачів і процеси її створення ISO/IEC 15910, ISO/IEC 18019, на процес менеджменту ризиком та ін.

Таким чином, діючи в Україні стандарти у сфері індустрії програмної продукції за охопленням бізнес-процесів відстають від сучасної міжнародної стандартизації, а процедура прямого введення міжнародних стандартів ISO/IEC в Україні практично не функціонує.

Для впровадження новітніх технологій розроблення програмної індустрії вкрай необхідне введення в дію в Україні серії нових міжнародних стандартів ISO/IEC 15504 для оцінки процесів програмних засобів.

Актуальною також є стандартизація національної термінології у цій сфері. Так, у ДСТУ з термінології існує декілька близьких за значенням термінів з нечітко визначеними характеристиками – програмне забезпечення, програмні засоби, програмний продукт, виріб програмний в автоматизованій системі та ін., що часто призводить до некоректного їх використання [14].

Висновки

Отже, для того, щоб поліпшити нинішню ситуацію в індустрії програмної продукції, що склалася в Україні, необхідним є:

- удосконалення законодавчої бази в сфері індустрії програмної продукції. Зокрема, щодо запровадження державної підтримки розвитку індустрії, стандартизації та впровадження систем якості, запровадження ефективної системи правової охорони програмних продуктів, урегулювання інвестиційної діяльності, особливо в питаннях офшорного програмування;

- створення системи моніторингу індустрії програмної продукції та розробка методики визначення рівня піратської активності у сфері програмного забезпечення;

- запровадження єдиного державного реєстру суб'єктів індустрії програмної продукції, за допомогою якого створюються сприятливі умови для розвитку на основі об'єктивних критеріїв та з урахуванням виконання ними державно важливих завдань;

- створення відкритої онлайн-бази даних вітчизняних виробників програмної продукції та загальнодержавного банку замовлень на її розробку;

- розгляд можливості введення «канікул» для суб'єктів індустрії програмної продукції;

- запровадження пільгового оподаткування для розробників програмної продукції.

З метою підвищення експорту вітчизняної програмної продукції здійснити заходи щодо:

- спрощення процедури відкриття та реєстрації нових підприємств, в тому числі з іноземним капіталом;

- звільнення від експортного мита виробленої продукції та наданих послуг;

- введення пільг за умови придбання засобів виробництва на внутрішньому ринку у частині компенсації ПДВ та звільнення від акцизу.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. Індустрія програмного забезпечення в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / Андрощук Г. // Інтелектуальна власність. – 2012. – №9. – С. 15–21.
2. Діяльність суб'єктів господарювання: Статзбірник, 2011, 2012, 2013, 2014 Держстатистики України – [Е-ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
3. Доля ІТ в ВВП України в прошлом году составила 1,24% [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1318416-chastka-it-u-vvp-ukrayini-torik-sklala-1-24>.
4. Дульська І.В. Нагальні проблеми розвитку сектору інформаційних технологій України та шляхи їх вирішення [Електрон. ресурс]

/ Дульська І.В. – Режим доступу: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/47080/43208>.

5. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2014 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/images/upload/142/5369/r165_dod_2015-03-24.pdf.

6. IT-рынок: итоги 2014 года, прогнозы на 2015 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://itvesti.com.ua/analitica/blesk-inishchetaotechestvennogo-it-rynka-itogi-2014-goda-prognozu-na-2015>.

7. Микало О. Підходи до визначення терміна «аутсорсинг» / О. Микало // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2010. – №7. – С. 111–115.

8. Моцок О.В. Роль індустрії програмної продукції у забезпеченні сталого розвитку України: можливості та перешкоди / Моцок О.В. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016/17-vipusk-9-lyutij-2016/1683-motsok-o-v-rol-industriji-programnoi-produktsiji-v-zabezpechenni-stalogo-rozvitku-ukrajini-mozhlivosti-ta-pereshkodi>.

9. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання: Аналітична доповідь [Електрон. ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1472/>.

10. Рейтинг пошукових систем України – [Е-ресурс]. – Доступний з: <Bigmir-Internet (<http://index.bigmir.net>) >.

11. Сайт аналітичної та фінансової інформації [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statista.com/statistics/268584/worldwide-ict-revenue-since-2005/>.

12. Стала відома частка піратського ПЗ в Україні за підсумками минулого року [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/376922/stala-vidoma-chastka-piratskogo-pz-v-ukrayini-za-pidsumkamy-mynulogo-roku-doslidzhennya>

13. Тези доповідей Міжнар. наукового конгресу «Інформаційне суспільство в Україні», м. Київ, 25–26.10.2012 [Е-ресурс] // Режим доступу: <<http://www.ua.ictcongress.com.ua>>

14. Тулашвілі Ю. Й. Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Командна розробка програмних проєктів» для студентів напряму підготовки 6.040302 «Інформатика»/ Тулашвілі Ю.Й. – Рівне: НУВГП, 2015. – 62 с.

15. Global IT-BPO Outsourcing Deals Analysis 1Q15 Analysis: January to March [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://www.kpmg.com/IN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/KPMG-Deal-Tracker/Documents/KPMG%20Deal%20Tracker%20-%201Q15_Final.pdf.

16. Global IT-BPO Outsourcing Deals Analysis 2Q15 Analysis: April to June [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kpmg.com/IN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/KPMG-Deal-Tracker/Documents/KPMG-Deal-Tracker-2Q15.pdf>.

17. High-Tech Ukraine software development & IT services: the rise of a tech nation // pre-release version / – 2015. – P. 215. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf.

18. IT job market in Ukraine: 2015 in review. / M. Ischenko. – 2015 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://medium.com>.

19. Romanishyn O. Ukraine: Industries Attractive for Investment / O. Romanishyn // Eastern Europe and Central Asia World Finance Review. – 2015-05. – С. 46–47.

УДК: 658:005.332.7:621(477)

О.В. ЛЯСКОВЕЦЬ,

аспірант кафедри фінансів та кредиту, Запорізький національний університет

Теоретико-методичні основи щодо забезпечення, оцінки та регулювання рівня розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування

Стаття присвячена проблемам забезпечення та налагодження рівня розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування. Досліджено та узагальнено основні теоретичні і методологічні положення розвитку економічної безпеки. Визначено та проаналізовано наявні проблеми, раціональність фінансової, виробничої діяльності, рівень незалежності підприємств та запропоновано методичний підхід до забезпечення, оцінки та регулювання рівня розвитку економічної безпеки саме підприємств машинобудування. Обґрунтовано переваги та ефективність використання запропонованого методичного підходу на підприємствах, розроблено пропозиції щодо напрямів підвищення рівня розвитку економічної безпеки.

Ключові слова: загальний рівень розвитку економічної безпеки, інтегральна оцінка складових розвитку економічної безпеки, методичні підходи, рівень інтегральної оцінки кожної складової розвитку економічної безпеки, підприємства машинобудування.

Е.В. ЛЯСКОВЕЦЬ,

аспірант кафедри фінансов и кредита, Запорожский национальный университет

Теоретико-методические основы по обеспечению, оценке и регулированию уровня развития экономической безопасности предприятий машиностроения

Статья посвящена проблемам обеспечения и налаживания уровня развития экономической безопасности предприятий машиностроения. Исследованы и обобщены основные теоретические и методологические положения развития экономической безопасности. Определены и проанализированы имеющиеся проблемы, рациональность финансовой, производственной деятельности, уровень независимости предприятий и предложен методический подход к обеспечению, оценке и регулированию уровня развития экономической безопасности именно предприятий машиностроения. Обоснованы преимущества и эффективность использования предложенного методического подхода на предприятиях, разработаны предложения относительно направлений повышения уровня развития экономической безопасности.

Ключевые слова: *общий уровень развития экономической безопасности, интегральная оценка составляющих развития экономической безопасности, методические подходы, уровень интегральной оценки каждой составляющей развития экономической безопасности, предприятия машиностроения.*

E. LYASKOVETS,

postgraduate student of the Department of Finance and Credit, Zaporizhzhya National University

Theoretical and methodological update on provision, assessment and regulation of level of development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering

The article is devoted to problems of ensuring and establishing the level of development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering. Investigated and summarized the main theoretical and methodological provisions for the development of economic security. Identified and analyzed the existing problems, the rationality of financial, production activities, the level of independence of enterprises and the methodical approach to welfare assessment and regulation of level of development of economic security of enterprises of mechanical engineering. The advantages and the effectiveness of the proposed methodical approach in the enterprises, developed proposals for ways to improve the level of development of economic security.

Keywords: *the overall level of development economic security, an integrated assessment components of the development of economic security, methodological approaches, the level of the integrated assessment the each component of the development of economic security, enterprise engineering.*

Постановка проблеми. Стабільність економічного розвитку є вагомим чинником для подальшої успішної діяльності підприємств машинобудування. Дана умова пояснюється тим, що саме від розвитку економічної безпеки залежить ефективність діяльності кожного підрозділу підприємства, можливість раціонального розподілу і використання ресурсів та функціонування в цілому. За високого рівня розвитку економічної безпеки керівництво матиме змогу розробляти заходи та методи захисту від загроз зовнішнього і внутрішнього середовища та їх уникнення, протидії, ліквідації негативних наслідків.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. На нашу думку, досить вагомий внесок у вивчення практичних та методологічних аспектів розвитку економічної безпеки, економічної, фінансової, технологічної, зовнішньоекономічної безпеки, інтегральні показники безпеки у різних сферах діяльності здійснили такі науковці, як М.Д. Домашенко [2, с. 13–15], Т.О. Муренко, В.Ф. Максимова [6, с. 194–195], Т.В. Полозова [7, с. 112–116], Д.Д. Буркальцева [1, с. 107–110], Л.І. Крачок [4, с. 201–202], О.В. Малик [5, с. 264–267].

На сьогодні чимало як вітчизняних, так і зарубіжних вчених здійснили оцінку розвитку економічної безпеки та запропонували способи, методичні підходи до визначення рівня розвитку економічної безпеки. Дані методичні підходи мають як переваги, так і недоліки та розглядаються на рівні держави, регіону, зовнішньоекономічної діяльності, на рівні різних галузей, але меншою мірою розраховуються на підприємствах машинобудування.

Мета статті полягає у проведенні аналізу основних теоретичних і методологічних положень розвитку економічної безпеки, визначенні рівня ефективності діяльності підприємств, дослідженні характерних проблем, які виникають у процесі функціонування, розробці методичного підходу до забезпечення, оцінки та регулювання рівня розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування та обґрунтуванні переваг використання даного методичного підходу в діяльності підприємств.

Методологічною та інформаційною основою виступають наукові праці щодо визначення, прогнозування, оцінки рівня розвитку економічної безпеки, використання та розрахунку інтегрального показника розвитку економічної безпеки, моделювання динаміки рівня фінансової безпеки, навчальні по-

сібники, періодичні видання та електронні ресурси пов'язані з аналізом показників та рівня розвитку економічної безпеки.

При проведенні дослідження використано методи економіко-математичного моделювання, системного аналізу та синтезу, економічного узагальнення, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Однією з проблем для створення безпечних умов розвитку є прийняття ефективних управлінських рішень, покращення фінансових результатів кожної сфери діяльності підприємства. Рівень розвитку економічної безпеки залежить від швидкості протидії загрозам зовнішнього середовища та від наявності вільних фінансових ресурсів. Стабільність та безпечність розвитку також визначається рівнем фінансової стійкості, платоспроможності, ділової активності, рентабельності та конкурентоспроможності підприємства. Розвиток економічної безпеки є специфічним для кожної галузі, оскільки враховує особливості діяльності, рівень ризику та ефективність прийнятих управлінських рішень. З метою оцінки безпечності розвитку підприємств машинобудування необхідно враховувати складові економічної безпеки та способи розрахунку показників і коефіцієнтів відповідних складових.

Варто детальніше розглянути вагомі дослідження проблеми розвитку економічної безпеки деяких вчених. Слід відзначити, що Л.Л. Ковальська, Л.В. Савош [3, с. 89–95] у своєму дослідженні проаналізували рівень безпеки економічного розвитку регіону, розглянули сутність, роль економічної безпеки, проаналізували основні показники безпеки областей України.

А.В. Ружицький [9] розглянув основні проблеми та шляхи налагодження економічної безпеки, проаналізував діяльність служб економічної безпеки та запропонував методи, способи, засади поліпшення їх роботи, способи фінансування, цілі, мету, завдання.

Такі автори, як А.А. Садеков та Т.Б. Хлевицька, проаналізували сутність, значення та запропонували алгоритм визначення економічної безпеки, визначили найвагоміші складові інтегрального показника рівня економічної безпеки [10, с. 149–154]. Був детально розглянутий та обґрунтований кожен етап визначення рівня економічної безпеки та відобразили зв'язок безпеки розвитку з рівнем конкурентоспроможності.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Звичайно зараз існує безліч підходів до оцінки розвитку економічної безпеки, але більшість з них є: трудомісткими та не точними; не враховують особливості діяльності конкретного підприємства; базуються на статистичних даних, які знаходяться в обмеженому доступі; більшість методик базуються на фінансових показниках та не враховують рівень інноваційно-інвестиційної діяльності; для розрахунку використовуються безліч показників та коефіцієнтів, але дана умова не підвищує достовірність розрахунків. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що виникає потреба та необхідність у використанні методичного підходу, який сприятиме визначенню рівня розвитку економічної безпеки саме підприємств машинобудування та врахуванню найважливіших сфер діяльності.

Отже, ми пропонуємо методичний підхід до забезпечення, оцінки та регулювання розвитку економічної безпеки саме підприємств машинобудування на підставі удосконаленого інтегрального показника розвитку економічної безпеки, який враховує залежність економічної безпеки від забез-

печеності фінансовими ресурсами, обсягів виробництва та збуту продукції, рівня зношеності обладнання, інноваційного, інвестиційного розвитку та ефективності прийняття управлінських рішень керівництвом, що дозволяє протидіяти загрозам ринкового середовища, оцінити безпечність економічного розвитку та визначити способи, методи покращення розвитку в майбутньому.

Даний методичний підхід спрямований на попередження та захист підприємства від загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, а також повинен сприяти налагодженню діяльності, покращенню фінансових показників, процвітання та розвитку в майбутньому, підвищити рівень фінансової стійкості, конкурентоспроможності, тобто налагодити функціонування підприємства в цілому. Завдяки впровадженню даного підходу підприємство ефективно використовуватиме наявні фінансові ресурси, оборотні кошти, збільшить суму прибутку та мінімізує фінансові витрати, протидіятиме кризовим ситуаціям, забезпечить стабільний розвиток.

Таблиця 1. Система показників для аналізу рівня інтегральної оцінки складових розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування

№	Показник	Складова розвитку економічної безпеки
1	2	3
1	Коефіцієнт автономії	Фінансова
2	Коефіцієнт фінансової залежності	
3	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	
4	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	
5	Коефіцієнт співвідношення власного і залученого капіталу	
6	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	
7	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	
8	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	
9	Коефіцієнт забезпеченості власним засобами	
10	Рентабельність активів	
11	Рентабельність (прибутковість) власного капіталу	
1	Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	Виробничо-технологічна
2	Коефіцієнт оборотності активів	
3	Фондовіддача	
4	Коефіцієнт виробничої потужності	
5	Коефіцієнт зносу	
6	Фондомісткість	
7	Рентабельність продукції	
8	Коефіцієнт втрат від браку	
1	Коефіцієнт плинності кадрів	Кадрова
2	Коефіцієнт співвідношення висококваліфікованих та кваліфікованих працівників	
3	Коефіцієнт співвідношення прийнятих та звільнених працівників	
4	Продуктивність праці	
1	Рентабельність інноваційного доходу	Інноваційно-інвестиційна
2	Витрати на 1 грн. інноваційної продукції	
3	Рентабельність інноваційної активності	
4	Коефіцієнт інвестиційної діяльності	
5	Коефіцієнт співвідношення реальних та фінансових інвестицій	
1	Коефіцієнт рентабельності реалізації	Збутова
2	Чиста рентабельність продажу	
3	Коефіцієнт своєчасного розрахунку за товари	
4	Відвантаження продукції машинобудування на експорт	
5	Темп росту чистого доходу від реалізації продукції	

Розроблено автором.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ми вважаємо, що процес оцінки розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування повинен здійснюватися в такій послідовності:

- 1) збір та обробка інформації, статистичних даних щодо діяльності підприємств машинобудування;
- 2) вибір та обґрунтування складових розвитку економічної безпеки;
- 3) визначення та вибір показників і коефіцієнтів для кожної складової розвитку економічної безпеки;
- 4) формування рівня інтегральної оцінки відповідної складової;
- 5) формування загального рівня розвитку економічної безпеки;
- 6) проведення аналізу та розрахунків по підприємству;
- 7) оцінка рівня розвитку економічної безпеки.

З метою визначення рівня розвитку економічної безпеки необхідно проаналізувати його основні складові. Запропонований методичний підхід включає такі складові розвитку економічної безпеки: фінансову, кадрову, виробничо-технологічну, інноваційно-інвестиційну, збутову. Для аналізу складових розвитку економічної безпеки необхідно використовувати фінансову звітність, а саме дані балансу, звіту про фінансові результати, основні показники, коефіцієнти діяльності тощо. Слід відзначити, що від обраних складових розвитку економічної безпеки залежить достовірність аналізу, оцінка безпечності розвитку підприємства та точність виявлення існуючих загроз. Оцінка складових розвитку економічної безпеки здійснюється на підставі показників, коефіцієнтів які були обрані в процесі дослідження та зображені в табл. 1.

На нашу думку, зазначені показники дають змогу більш ґрунтовно та достовірно проаналізувати і визначити рівень розвитку економічної безпеки кожної складової на підприємствах

машинобудування. Рівень інтегральної оцінки визначається для кожної складової розвитку економічної безпеки та відповідно здійснюється за рівнянням, яке має вигляд формули (1):

$$PI_c = \left(\frac{K_1 + K_2 + \dots + K_n}{n} \right)^p \quad (1)$$

де PI_c – рівень інтегральної оцінки кожної складової розвитку економічної безпеки;

$K_1 \dots K_n$ – значення показників (коефіцієнтів) відповідної складової розвитку економічної безпеки;

n – загальна кількість показників (коефіцієнтів) для відповідної складової розвитку економічної безпеки;

p – період розрахунку показників (коефіцієнтів) відповідної складової розвитку економічної безпеки.

Здійснивши розрахунок рівня інтегральної оцінки для кожної складової розвитку економічної безпеки, ми маємо змогу визначити загальний рівень розвитку економічної безпеки по підприємству на підставі формули (2):

$$P_{заг.} = PI_{ф.} + PI_{к.} + PI_{в.-т.} + PI_{інн.-інв.} + PI_{з.} \quad (2)$$

де $P_{заг.}$ – загальний рівень розвитку економічної безпеки;

$PI_{ф.}$ – рівень інтегральної оцінки фінансової складової;

$PI_{інт.}$ – рівень інтегральної оцінки кадрової складової;

$PI_{в.-т.}$ – рівень інтегральної оцінки виробничо-технологічної складової;

$PI_{інн.-інв.}$ – рівень інтегральної оцінки інноваційно-інвестиційної складової;

$PI_{з.}$ – рівень інтегральної оцінки збутової складової.

Розглянемо результати запропонованого методичного підходу в практичній діяльності ПАТ «Мотор Січ» за період 2010–2014 років. За даний період по підприємству розраховано основні показники кожної складової розвитку економічної безпеки. Відповідно до проведеного дослідження можна

Таблиця 2. Аналіз рівня інтегральної оцінки складових розвитку економічної безпеки підприємства ПАТ «Мотор Січ»

Складові безпеки економічного розвитку	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Фінансова	1,23	1,10	1,23	1,32	1,30
Виробничо-технологічна	1,11	0,99	0,94	0,90	0,94
Кадрова	0,87	0,92	0,95	0,96	1,09
Інноваційно-інвестиційна	0,74	0,89	0,79	0,98	1,00
Збутова	0,84	0,70	0,71	0,77	0,75
$P_{заг.}$	0,74	0,63	0,61	0,87	1,00
Складові безпеки економічного розвитку	Абс. відхил., 2014 рік				
	2010	2011	2012	2013	
Фінансова	0,07	0,20	0,07	-0,03	
Виробничо-технологічна	-0,17	-0,05	0,01	0,05	
Кадрова	0,22	0,17	0,14	0,12	
Інноваційно-інвестиційна	0,26	0,11	0,21	0,02	
Збутова	-0,09	0,05	0,04	-0,02	
$P_{заг.}$	0,26	0,37	0,39	0,13	
Складові безпеки економічного розвитку	Відн. відхил., 2014 рік				
	2010	2011	2012	2013	
Фінансова	5,59	18,10	5,30	-2,01	
Виробничо-технологічна	-15,31	-4,93	0,92	5,20	
Кадрова	25,31	18,01	14,79	12,68	
Інноваційно-інвестиційна	34,84	12,31	26,28	1,85	
Збутова	-10,17	7,16	6,11	-3,02	
$P_{заг.}$	35,72	59,46	63,45	14,74	

Розроблено автором на основі [8].

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

відзначити, що у 2014 році відбулося зростання кадрової та інноваційно-інвестиційної складових, оскільки значення було вище нормативного показника (табл. 2). Зокрема, у 2014 році кадрова складова становила 1,09, у 2013 році – відповідно 0,96 та у 2012 році – 0,95, тобто частка зростання відносно 2013 року становила 12,68% та відносно 2012 року – на 14,79%. Таке зростання у 2014 році відносно 2013 року пояснюється збільшенням обсягу готової продукції на 132 909 тис. грн., або на 43,3%, загальна чисельність працюючих у 2013–2014 роках становила 27 053 осіб, відбулося зростання кількості прийнятих працівників на 29 осіб.

У 2014 році інноваційно-інвестиційна складова сягнула 1, в 2013 році становила 0,98 та в 2012 році – 0,79, тобто зростання відносно 2013 року було у розмірі 1,85%, відносно 2012 року зросла на 26,28% (див. рис, табл. 2). Дане покращення у 2014 році відносно 2013 року було обумовлене: підвищенням рентабельності інноваційної активності на 12,74%; зростанням коефіцієнта інвестиційної діяльності на 5,04%. Варто відзначити, що відбулося скорочення рентабельності інноваційного доходу у 2014 році відносно 2013 року на 46,8% та подібне зниження є негативним фактором і свідчить про зменшення обсягів інноваційної діяльності.

У межах нормативного значення знаходиться фінансова складова, за якою спостерігалось незначне скорочення у 2014 році відносно 2013 року на 2,01%, оскільки її значення у 2013 році становило 1,32 та в 2014 році відповідно 1,30 (див. рис.). Подібне скорочення є не досить відчутним, оскільки для підприємства в 2014 році у порівнянні з 2013 роком характерним є зростання чистого прибутку на 241 176 тис. грн., чи на 18,28%, підвищення суми власного капіталу на 1 519 887 тис. грн., чи на 16,44%, збільшення суми власних обігових коштів на 1 490 942 тис. грн., чи на 25,89%. Однак у 2014 році відносно 2013 року збільшилася сума позикового капіталу на 3 968 350 тис. грн., чи на 2,15%, проте позитивним також є скорочення суми кредиторської заборгованості на 62,72%. Варто відзначити, що збільшення суми позикового капіталу негативно позначилося на окремих коефіцієнтах, а саме: коефіцієнт концентрації власного капіталу у 2014 році відносно 2013 року знизився на 7,26%; коефіцієнт концентрації позикового капіталу підвищився у 2014 році відносно 2013 року у 1,5 раза.

У 2014 році не відповідають нормативному значенню виробничо-технологічна та збутова складові розвитку економічної безпеки. Варто зазначити, що виробничо-технологічна складова у 2013 році становила 0,9 та у 2014 році – 0,94, тобто відбулося зростання на 5,2% і намітилася позитивна

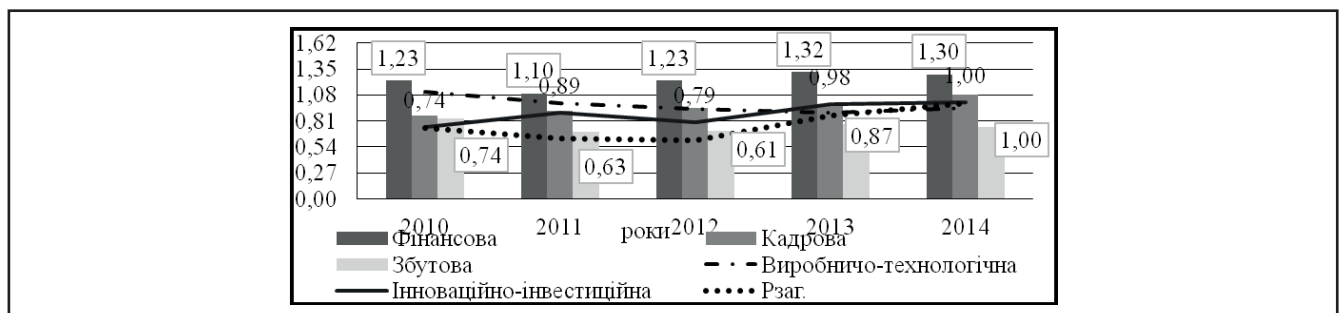
динаміка. Подібне зростання зумовлене підвищенням у 2014 році відносно 2013 року суми прибутку від продажу продукції на 1 605 434 тис. грн., або на 44,47%, але одночасно відбулося зростання собівартості реалізованої продукції на 540 764 тис. грн., чи на 10,87%. За виробничо-технологічною складовою у 2014 році відносно 2013 року негативну тенденцію мали: коефіцієнт виробничої потужності скоротився на 16,17%; частка зростання коефіцієнта зносу становила 10,86%; коефіцієнт втрат від браку підвищився на 16,67%.

Що ж до збутової складової розвитку економічної безпеки, то її значення у 2014 році відносно 2013 року скоротилося на 3,02%, у порівнянні з 2012 роком зростання становило 6,11%, відносно 2011 частка зростання становило 7,16, але у порівнянні з 2010 роком відбулося скорочення на 10,17%.

На підставі проведеного аналізу ми можемо відзначити, що у 2014 році відносно 2013 року відбулося підвищення загального рівня розвитку економічної безпеки на 14,74%, оскільки його значення у 2013 році становило 0,87 та у 2014 році – 1,00 (див. рис.). Причиною такого підвищення у 2014 році стало зростання кадрової, інноваційно-інвестиційної складових, покращення виробничо-технологічної складової та незначне зменшення фінансової складової. Однак негативну динаміку у 2014 році мала збутова складова, що потребує прийняття відповідних управлінських рішень та налагодження діяльності з партнерами. Підприємство ПАТ «Мотор Січ» у 2014 році має стійкий рівень розвитку економічної безпеки, в той час як у 2013 році був середній рівень безпеки.

Висновки

Таким чином, діяльність підприємства має тенденцію до покращення, оскільки підвищився рівень економічної безпеки, зменшилося число загроз ринкового середовища, результати фінансової діяльності мають тенденцію до покращення. Однак варто вжити заходів щодо покращення фінансової та збутової складової з метою досягнення високого рівня розвитку економічної безпеки. Ми вважаємо, що запропонований методичний підхід до забезпечення, оцінки та регулювання рівня розвитку економічної безпеки саме підприємств машинобудування є ефективним, раціональним, точним та достовірним, що підтверджують результати проведеного дослідження та його слід використовувати в практичній діяльності підприємств. Саме даний методичний підхід дає змогу точно оцінити загальний рівень наявної на підприємстві економічної безпеки та розробити заходи щодо покращення рівня розвитку, функціонування, результатів діяльності в майбутньому.

Динаміка зміни рівня інтегральної оцінки складових розвитку економічної безпеки ПАТ «Мотор Січ» у 2010–2014 роках

Розроблено автором на основі [8].

Список використаних джерел

1. Буркальцева Д.Д. Методологія розрахунку інтегральних показників безпеки за сферами економіки [Електрон. ресурс] / Д.Д. Буркальцева // Зб. наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту. – 2013. – Вип. 6. – С. 106–111. – Режим доступу до журн.: <http://econpapers.repec.org/article/scn032455/15919182.htm>

2. Домашенко М.Д. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / М.Д. Домашенко. – Суми, 2012. – 21 с.

3. Ковальська Л.Л., Савош Л.В. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення [Електрон. ресурс] / Л.Л. Ковальська, Л.В. Савош // Економічний форум. – 2014. – №4. – С. 89–95. – Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2014_4_17.pdf.

4. Крачок Л.І. Методика оцінки та діагностики рівня технологічної безпеки аграрної галузі [Електрон. ресурс] / Л.І. Крачок // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 200–203. – Режим доступу до журн.: <http://www.ej.kherson.ua/j>

5. Малик О.В. Показники оцінки фінансової безпеки підприємств: критерії та детермінантні характеристики [Електрон. ресурс] / О.В. Малик // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2013. – №5. – Т. – С. 263–268. – Режим доступу до журн.: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/1183>.

6. Муренко Т.О., Максимова В.Ф. Визначення оціночних показників економічної безпеки залізничних підприємств у складі мережових об'єднань [Електрон. ресурс] / Т.О. Муренко, В.Ф. Максимова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 192–195. – Режим доступу до журн.: <http://www.ej.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya/2014?id=36>.

7. Полозова Т.В. Графоаналітична модель діагностики інноваційно-інвестиційної спроможності підприємства в контексті економічної безпеки [Електрон. ресурс] / Т.В. Полозова // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2015. – №26 (1135). – С. 111–125. – Режим доступу до журн.: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/16478>.

8. Річна фінансова звітність підприємств Запорізької області у 2010–2014 роках [Електрон. ресурс] / Річна інформація // Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (SMIDA). – 12.10.2015. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua/>

9. Ружицький А.В. Шляхи забезпечення економічної безпеки [Електрон. ресурс] / А.В. Ружицький // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2012. – Вип. 169 (1). – Режим доступу до журн.: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13717/>.

10. Садеков А.А., Хлевицька Т.Б. Конкурентоспроможність та економічна безпека торговельного підприємства: оцінка взаємовпливу [Електрон. ресурс] / А.А. Садеков, Т.Б. Хлевицька // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – Вип. 24. – С. 148–155. – Режим доступу до журн.: <http://e-cat.scilib.chnu.edu.ua/>

І.О. ТАРАСЕНКО,
д.е.н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну,
Н.М. СОЛОВЕЙ,
студентка гр. МГФ–1–15, Київський національний університет технологій та дизайну

**Управління фінансовими ресурсами підприємства
в умовах невизначеності та ризику**

У статті досліджено сутність управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах невизначеності та ризику, визначено роль і значення фінансових ресурсів у діяльності підприємства, вдосконалено схему прийняття економічних рішень у сфері управління фінансовими ресурсами. Обґрунтована необхідність вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами. Запропонована логічна модель управління фінансовими ресурсами.

Ключові слова: фінансові ресурси підприємства, управління фінансовими ресурсами, фінансовий потенціал, система контролінгу, логічна модель управління фінансовими ресурсами.

І.А. ТАРАСЕНКО,
д.э.н., профессор, Киевский национальный университет технологий и дизайна,
Н.М. СОЛОВЕЙ,
студентка гр. МГФ–1–15, Киевский национальный университет технологий и дизайна

**Управление финансовыми ресурсами предприятий
в условиях неопределенности и риска**

В статье исследована суть управления финансовыми ресурсами предприятия в условиях неопределенности и риска, определены роль и значение финансовых ресурсов в деятельности предприятия, усовершенствована схема принятия экономических решений в области управления финансовыми ресурсами. Обоснована необходимость совершенствования системы управления финансовыми ресурсами. Предложена логическая модель управления финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: финансовые ресурсы предприятия, управление финансовыми ресурсами, финансовый потенциал, система контроллинга, логическая модель управления финансовыми ресурсами.

I. TARASENKO,
Ph.D., professor, Kyiv National University of Technology and Design,
N. SOLOVEY,
student, Kyiv National University of Technology and Design

Financial management of enterprises in the uncertainty and risk

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

In the article the essence of enterprise financial management under uncertainty and risk, the role and importance of financial resources in the enterprise, improved scheme of economic decision-making in the management of financial resources. The necessity of improving the management of financial resources. The proposed logical model of financial management.

Keywords: financial resources of the company, management of financial resources, financial capacity, controlling system, the logical model of financial management.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності економічної і політичної ситуації в Україні і, як наслідок, зростаючих загроз для бізнесу, актуалізується питання створення адекватної системи управління фінансовими ресурсами підприємства.

Ефективне управління фінансовими ресурсами підприємства є основою стійкого зростання та фінансової стабільності економіки країни. Економіка України, що знаходиться в процесі активної інтеграції у світову економічну систему, стає все більш залежною від зовнішніх ризиків та загроз. Відсутність системи ефективного управління фінансовими ресурсами збільшує рівень підприємницьких ризиків, погіршує фінансовий стан суб'єктів господарювання, зменшує можливість залучення капіталу.

Проблема управління фінансовими ресурсами набуває актуальності ще й тому, що функціонування підприємств в несприятливих зовнішніх умовах призвело до скорочення обсягів підприємницької діяльності, неефективного використання наявних ресурсів, зменшення величини оборотних активів та зростання збитків значної частини підприємств.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Серед науковців, які приділяють значну увагу дослідженню проблем управління фінансовими ресурсами підприємства, можна відзначити таких як О.В. Ареф'єва, І.Т. Балатанов, Д.В. Ванькович, В.І. Казакова, Т.Р. Карлін, А.П. Ковальов, М.Н. Крейніна, Л.А. Лахтіонова та ін. Теоретичні аспекти сутності фінансових ресурсів підприємств розглядалися у працях відомих учених: М.Д. Білик, Н.В. Колчіна, М.Я. Коробова, А.М. Поддєрьогіна, М.В. Родіонова. Проте, незважаючи на значну увагу вітчизняних і зарубіжних учених до цієї проблеми, багато її аспектів досі залишаються не дослідженими у зв'язку зі змінами зовнішньополітичної та економічної ситуації в Україні. Недостатньою мірою висвітленим та дискусійним аспектом залишається сучасна методологія фінансового менеджменту, яка становить вагомий передумову для ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства.

Невирішені раніше частини проблеми. Сучасні ринкові умови господарювання в Україні та активізація підприємницької діяльності потребують нових підходів до формування, розміщення і використання фінансових ресурсів як основи фінансового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання.

З огляду на це завдання формування ефективного механізму управління фінансовими ресурсами потребує першочергового вирішення для забезпечення успішного функціонування будь-якого підприємства – незалежно від розміру, організаційно-правової форми та виду діяльності. Аналіз багатьох наукових праць показав, що науково-методичні підходи щодо формування стратегії управління фінансовими ресурсами потребують оновлення і подальшого розвитку у зв'язку зі складною економічною ситуацією в Україні та несприятливими зовнішніми умовами. Про це свідчить відсутність підходів до обґрунтування єдиної послідовності ета-

пів процесу управління фінансовими ресурсами, методичних рекомендацій, які б комплексно враховували зміни в економічному середовищі, сприяли збереженню бізнесу, запобіганню великих втрат оборотного капіталу підприємств різних видів економічної діяльності.

Метою статті є визначення сутності, розробка теоретичних засад і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємств в умовах невизначеності та ризику.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших ланок системи управління підприємством виступає управління фінансовими ресурсами, адже саме вони як найголовніше джерело здійснення господарської діяльності підприємства забезпечують всім необхідним виробничу, наукову, маркетингову діяльність, сприяючи ефективному функціонуванню підприємства в цілому. Економісти-практики й науковці надають безліч визначень поняття «фінансові ресурси». Наприклад, А.М. Поддєрьогін під фінансовими ресурсами розуміє всі грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства, до яких належать грошові фонди й та частина грошових коштів, яка використовується в нефондовій формі [1]. М.Я. Коробов стверджує, що фінансові ресурси підприємства – це його власні і позичкові грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу і перерозподілу національного багатства, внутрішнього валового продукту і національного доходу та використовуються у статутних цілях підприємства [2, с. 20]. На думку В.М. Родіонової, фінансові ресурси підприємства – це грошові доходи і надходження, які перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат на розширене відтворення і економічне стимулювання працівників [3, с. 15]. О.Є. Гудзь дає визначення фінансових ресурсів як сукупності усіх високоліквідних наявних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства й призначені для виконання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення, пов'язуючи їх обсяг та склад із платоспроможністю підприємства [8]. Вчені А.В. Чупіс, М.Х.Корецький, В.А. Борисова визначають форму, у вигляді якої фінансові ресурси залучаються до відтворального процесу та джерела їх формування, зазначаючи: «усі кошти, що знаходяться в розпорядженні підприємства і складаються з основних і оборотних засобів, поданих у вартісному виразі, є його фінансовими ресурсами» [9]. Отже, під фінансовими ресурсами на сьогодні слід розуміти сукупність власного та позичкового грошового капіталу, який використовується для формування активів підприємства та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання прибутку. Формування та використання фінансових ресурсів на підприємствах – це процес утворення грошових фондів для фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Управління фінансовими ресурсами – це система інструментів, методів, форм розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із процесами формування, розподілу й використання фінансових ресурсів підприємства. А.В. Каширін стверджує, що управління фінансовими ресурсами – це процес впливу на сукупність організаційно-економічних відносин, пов'язаних із залученням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів підприємства на основі принципів самоокупності та самофінансування через джерела, форми і методи фінансування, враховуючи особливості функціонування, з метою ефективного їх використання [6, с. 57]. І.О. Бланк розуміє під управлінням фінансовими ресурсами систему принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням їх ефективного формування, розподілу та використання в процесі господарської діяльності [7, с. 45].

У процесі управління фінансовими ресурсами забезпечується необхідний попередній контроль за створенням і раціональним використанням фінансових ресурсів. Фінансове планування є однією з найважливіших ланок механізму управління фінансовими ресурсами та фінансової діяльності і відображає багатоманітні грошові відносини підприємства з персоналом, з бюджетом та кредитною системою. Об'єктами планування є доходи підприємства, включаючи нагромадження, взаємовідносини з державним бюджетом і державними позабюджетними фондами, обсяг капіталовкладень, інших форм інвестування фінансових ресурсів, обсяг довготермінових кредитів банків на реалізацію інвестиційних проектів, потреба підприємства у власних обігових коштах і джерелах їх покриття [4].

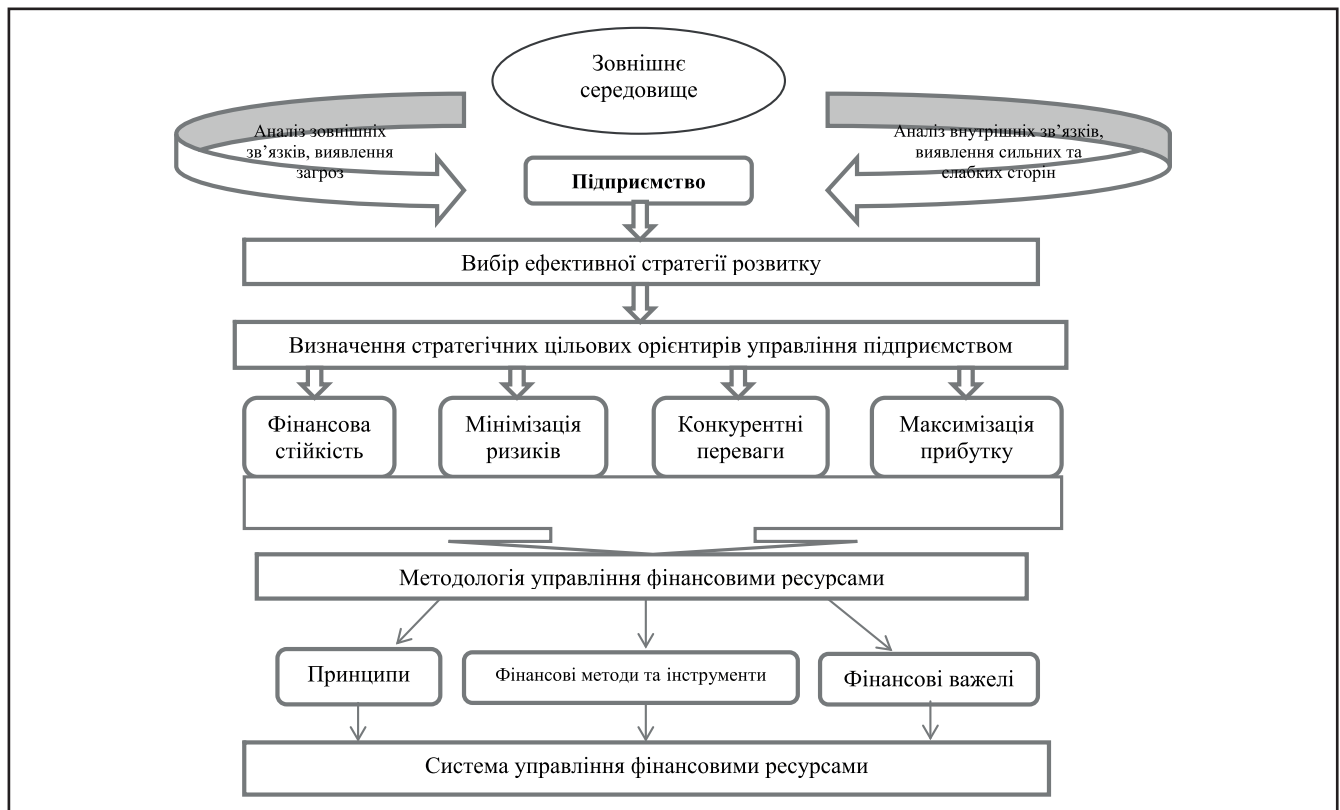
Ефективну систему управління фінансовими ресурсами підприємства рекомендується будувати дотримуючись

принципів [5]: законності управлінських дій; доцільності прийняття рішень у сфері управління фінансовими ресурсами підприємства; ефективності управлінських рішень; врахування суб'єктами управління кон'юнктури ринку та ризику; максимізації рентабельності.

Завданнями ефективного управління фінансовими ресурсами є: (1) залучення коштів на найвигідніших для підприємства умовах; (2) визначення оптимальної структури фінансових ресурсів; (3) визначення методів раціонального використання фінансових ресурсів підприємства з метою отримання найкращих фінансових результатів; (4) уникнення банкрутства і великих фінансових втрат; (5) лідерство у боротьбі з конкурентами; (6) зростання обсягів виробництва і реалізації; (7) максимізація прибутку; (8) мінімізація витрат.

Виконання кожного конкретного завдання для досягнення поставленої мети в багатьох випадках залежить не лише від системи організації виконання управлінських рішень, а й від системи методів і прийомів, що їх застосовують в процесі їх обґрунтування. Для прийняття рішень щодо ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства застосовують досить різноманітні методи, до яких можна віднести такі: аналіз і синтез, індукція, дедукція, методи асоціацій та аналогій, інтуїтивний метод тощо. У зв'язку з цим необхідно розуміти, що обраний метод залежить не лише від конкретного завдання, яке необхідно виконати, а й від особистих якостей, знань, умінь і досвіду управлінця.

Система управління фінансовими ресурсами підприємства повинна відображати взаємозв'язок логічної моделі управління фінансовими ресурсами з прийнятними концепціями, методами та механізмами (рис. 1).

Рисунок 1. Логічна модель управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах невизначеності та ризику
Розроблено авторами за даними [10, 12].

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Таблиця 1. Динаміка показників рентабельності операційної діяльності та оборотних активів підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів у період 2010–2014 років

Рік	КВЕД	Основний вид діяльності	Кількість звітуючих підприємств	Рентабельність операційної діяльності	Оборотні активи, тис. грн.
2010	19	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	439	3,6	2 217 304,5
2010	19.10.0	Виробництво шкіри	52	3,0	1 461 201,8
2010	19.20.0	Виробництво галантерейних та дорожніх виробів зі шкіри та інших матеріалів	66	-2,4	83 428,0
2010	19.30.0	Виробництво взуття	321	5,0	672 674,7
2011	19	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	441	6,2	2 178 526,3
2011	19.10.0	Виробництво шкіри	50	5,5	1 306 652,7
2011	19.20.0	Виробництво галантерейних та дорожніх виробів зі шкіри та інших матеріалів	76	14,5	142 406,3
2011	19.30.0	Виробництво взуття	315	5,2	729 467,3
2012	15	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	410	5,4	2 119 496,8
2012	15.11	Дублення шкур і оздоблення шкіри; вичинка та фарбування хутра	48	5,3	1 227 804,1
2012	15.12	Виробництво дорожніх виробів, сумок, лимарно-сідельних виробів зі шкіри та інших матеріалів	74	11,4	133 610,8
2012	15.20	Виробництво взуття	288	4,4	758 081,9
2013	15	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	461	5,1	2 345 545,7
2013	15.11	Дублення шкур і оздоблення шкіри; вичинка та фарбування хутра	58	2,3	1 100 216,8
2013	15.12	Виробництво дорожніх виробів, сумок, лимарно-сідельних виробів зі шкіри та інших матеріалів	76	11,0	175 035,4
2013	15.20	Виробництво взуття	327	5,3	1 070 293,5
2014	15	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	400	2,3	2 814 093,6
2014	15.11	Дублення шкур і оздоблення шкіри; вичинка та фарбування хутра	52	-8,4	1 228 738,1
2014	15.12	Виробництво дорожніх виробів, сумок, лимарно-сідельних виробів зі шкіри та інших матеріалів	68	-0,4	256 139,3
2014	15.20	Виробництво взуття	280	7,5	1 329 216,2

Побудовано авторами за даними [15].

На прикладі підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів можемо розглянути взаємозв'язок між показниками фінансових ресурсів та рентабельністю їхньої діяльності (табл. 1, 2, 3).

З даних табл. 1–3 можна зробити висновок, що найбільший вплив на рентабельність операційної діяльності має фактор обсягу виробництва (реалізації), вплив якого реалізується через витрати виробництва, оскільки змінні витрати

Таблиця 2. Динаміка рентабельності операційної діяльності підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів у період 2010–2014 років

Рік	Рентабельність операційної діяльності	Абсолютний приріст	
		базисний	ланцюговий
2010	3,6	–	–
2011	6,2	2,6	2,6
2012	5,4	1,8	-0,8
2013	5,1	1,5	-0,3
2014	2,3	-1,3	-2,8

Розраховано авторами за даними [15].

Таблиця 3. Динаміка оборотних активів підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів у період 2010–2014 років

Рік	Оборотні активи, тис. грн.	Абсолютний приріст		Темп (коефіцієнт) зростання		Темп приросту, %	
		базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий
2010	2 217 304,5						
2011	2 178 526,3	-38778,2	-38778,2	0,982	0,982	-1,75	-1,75
2012	2 119 496,8	-97807,7	-59029,5	0,955	0,972	-4,41	-2,7
2013	2 345 545,7	128241,2	226048,9	1,057	1,106	5,78	10,67
2014	2 814 093,6	596789,1	468547,9	1,269	1,199	26,92	19,98

Розраховано авторами за даними [15].

прямо пов'язані зі зміною цього показника. Зростання обсягу виробництва призводять до збільшення загальної суми витрат виробництва, однак, рівень витратоємності при цьому знижується, оскільки сума постійних витрат виробництва залишається незмінною.

Зі зростанням виробництва до певної межі сума змінних, а відповідно і загальних витрат виробництва зростає, як правило, меншими темпами, що пояснюється наявністю у складі змінних переважно видів витрат виробництва, що мають регресивний характер (це пов'язано з реалізацією резервів більш ефективного використання ресурсного потенціалу підприємства). Однак починаючи з певного моменту, зростання обсягу виробництва викликає ще більше зростання суми змінних витрат, окрім цього частково і постійних витрат виробництва, в результаті чого темпи зростання загальної суми витрат можуть перевищити темпи зростання обсягу виробництва. Тобто норма прибутку спочатку зростає, а потім знижується [14, с. 323]. Така ситуація пояснюється необхідністю залучення додаткового обсягу ресурсів усіх видів на забезпечення приросту виробництва і реалізації продукції, в результаті чого стрімко зростають постійні витрати, а у складі змінних в цьому періоді починають переважати види витрат виробництва, що мають прогресивний характер. Отже, обсяг прибутку і рівень рентабельності знаходяться у зворотній залежності від величини та рівня витрат виробництва. Збільшення обсягів збуту, як було виявлено вище, не завжди позитивно впливає на рентабельність, проте для більшості випадків таке твердження вірне.

У результаті проведених розрахунків можна зробити висновок, що по групі підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів зростання показників рентабельності операційної діяльності спостерігалось протягом 2010–2011 років, після чого у наступні роки (2011–2014) відбувалося

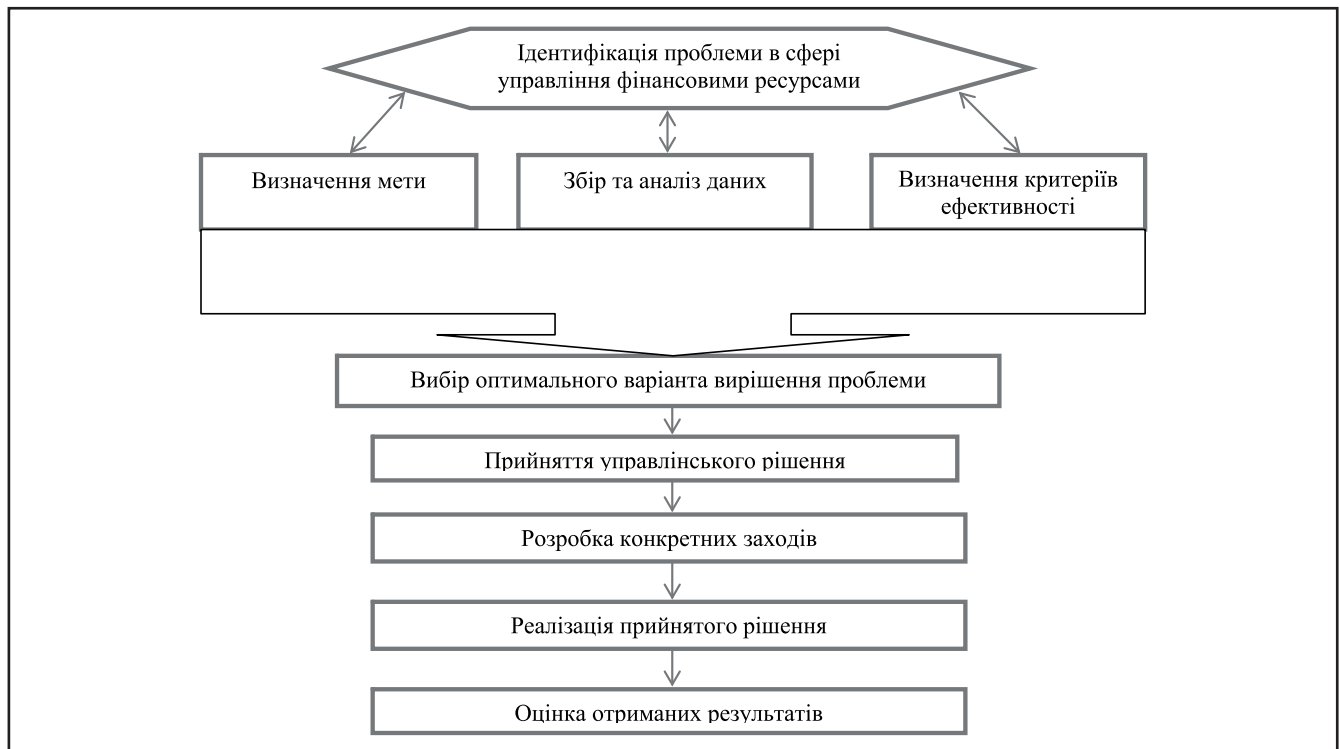
зниження рентабельності, незважаючи на зростання фінансових ресурсів підприємств. Це дозволило зробити висновок про необхідність запровадження ефективної системи управління фінансовими ресурсами підприємства з метою покращення фінансових результатів та уникнення появи несприятливих фінансових ситуацій на підприємствах досліджуваної групи.

Високий рівень залежності фінансових результатів виробничо–господарської діяльності підприємств від безлічі зовнішніх умов та факторів обумовлює необхідність розробки системи управління фінансовими ресурсами, орієнтованої на досягнення як тактичних, так і стратегічних цілей. Для цього необхідно, при ухваленні рішень з управління фінансовими ресурсами, визначити сукупність фінансових показників, що характеризують цільову ефективність їх виробничо–господарської діяльності в умовах конкурентного ринку. Головною метою управління фінансовими ресурсами підприємства є забезпечення максимізації прибутку підприємства в поточному та перспективному періоді.

Прийняття управлінських рішень передбачає забезпечення керівництва підприємства інформацією, необхідною для ухвалення максимально ефективних рішень. Систематичне застосування таких методів управління як аналіз, прогнозування і планування дозволить керівникам підприємства оцінювати вплив рішень, що приймаються, на досягнення поставлених завдань у сфері формування та використання фінансових ресурсів.

Послідовність процесу прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами підприємств наведено на рис. 2.

Оцінка результатів реалізації рішення є безперервним процесом, що передбачає проведення опитування працівників, організацію перевірок дотримання графіків запровадження, визначення економії, контролю за виконання поставлених

Рисунок 2. Схема прийняття економічних рішень у сфері управління фінансовими ресурсами

Удосконалено авторами за [10, 11].

завдань, проведення зборів, оцінку задоволення покупців, поставачальників, фінансових закладів, потенційних інвесторів.

Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами підприємства необхідно проводити на основі принципів і методів системи контролінгу, яка включає взаємопов'язані між собою підсистеми фінансового й управлінського обліку, планування, аналізу і контролю та дозволяє, з одного боку, планувати діяльність та оцінювати якість рішень і планів, які приймаються, а з іншого, – здійснювати ефективний моніторинг фінансово-економічної діяльності.

Висновки

Отже, від ефективної організації та правильного управління фінансовими ресурсами підприємства залежить як його фінансово-економічний стан, так і положення на ринку в сучасних умовах. Управління фінансовими ресурсами – це процес прийняття ефективних управлінських рішень, які поєднують у собі досвід професіоналів і певні умови, що складаються в конкретний момент часу і потребують виконання оперативних і стратегічних завдань. Система управління фінансовими ресурсами підприємства являє собою частину загальної системи управління підприємством, а також є сукупністю форм, методів і прийомів, за допомогою яких здійснюється управління грошовим оборотом та фінансовими ресурсами.

Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами є одним із ключових чинників підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності – від нього залежить стабільне функціонування, динамічний розвиток, позиція підприємства на ринку тощо. Для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку, потрібно ефективно управляти фінансовими ресурсами. Це обумовлює необхідність їх подальшого наукового дослідження та визначення основних методів управління фінансовими ресурсами підприємства.

Перспективою подальших досліджень є визначення сутності та структури фінансового потенціалу в несприятливих зовнішніх умовах, основним джерелом формування та нарощування якого є фінансові ресурси.

Список використаних джерел

1. Безбородова Т.В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємств / Т.В. Безбородова // Держава та регіони. – 2008. – №5. – С. 21–23.
2. Фінансова діяльність підприємства: Підручник / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов, К.Я. Петрова. – 2-ге вид. перероб. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
3. Родіонова О.М. Основи економіки. – Київ: Зодіак-Еко, 1995. – 244 с.
4. Петренко Ю.В. Оптимізація джерел фінансових ресурсів підприємств / Ю.В. Петренко // Фінанси України. – 2000. – №6. – С. 91–95.
5. Бердар М.М. Управління процесом формування і використання фінансових ресурсів підприємства на основі логістичного підходу // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №5. – С. 133–138.
6. Каширин А.В. Методологические основы формирования конкурентной системы управления финансовыми ресурсами в предприятии / А. В. Каширин // Вестник Академии. – 2009. – №3. – С. 57–59.
7. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М.: Издательство «Омега-Л»; ООО «Ольга», 2011. – 768 с.
8. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: Монографія / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 578 с.
9. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: науково-методичне видання / [Чупіс А.В., Корецький М.Х., Кашенко О.Л. та ін.]; за ред. д.е.н., професора А.В. Чупіса. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2001. – 404 с.
10. Джерелейко С.Д. Управління фінансовими ресурсами промислових підприємств [Електрон. ресурс] / С.Д. Джерелейко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/156.pdf
11. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства / І.В. Рудченко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 1. – С. 16–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sper_2011_1_5
12. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері: навч. посіб. / Г.І. Базецька, Л.Г. Суботовська, Ю.В. Ткаченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 292 с.
13. Стратегічне управління фінансами у запитаннях і відповідях: навч.-метод. посібник / укл.: І.Б. Маркович. – Тернопіль: Принт-офіс, 2014. – 205 с.
14. Лбона Н.О. Управление рентабельностью бизнеса / Лбона Н.О. // Актуальные вопросы экономических наук – 2010. – №16. – С. 105–109.
15. Державна служба статистики України. – [Інтернет-ресурс] – www.ukrstat.org

М.І. СКРИПНИЧЕНКО,
д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, гол.н.с. з покладанням обов'язків зав. відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку, Інститут економіки та прогнозування НАН України,

М.В. КУЗУБОВ,

д.е.н., гол.н.с. відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку, Інститут економіки та прогнозування НАН України,

Г.Ю. ЯЦЕНКО,

к.е.н., н.с. відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку, Інститут економіки та прогнозування НАН України

Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України

За результатами реалізації побудованого у статті комплексу економіко-математичних моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України виявлено, що тенденція до поступового поглиблення проблеми економічних дисбалансів погіршує економічну ситуацію в країні та підвищує ймовірність розгортання економічної кризи. Проведення подібних розрахунків на регулярній основі сприяє можливості завчасного передбачення небезпеки кризи, а результати цих розрахунків можуть бути використані урядовцями для формування системи заходів економічної політики держави та розробки запобіжних заходів щодо стабілізації економічного зростання.

Ключові слова: баланси основних секторів економіки, комплекс економіко–математичних моделей, методи регресійного аналізу, небезпечні економічні дисбаланси.

М.І. СКРИПНИЧЕНКО,
д.э.н., профессор, член–корреспондент НАН Украины, гл.н.с. с возложением обязанностей завотделом моделирования и прогнозирования экономического развития, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины,
Н.В. КУЗУБОВ,
д.э.н., гл.н.с. отдела моделирования и прогнозирования экономического развития, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины,
Г.Ю. ЯЦЕНКО
к.э.н., н.с. отдела моделирования и прогнозирования экономического развития, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины

Комплекс моделей мониторинга ключевых макробалансов в экономике Украины

По результатам реализации построенного в статье комплекса экономико–математических моделей мониторинга ключевых макробалансов в экономике Украины выявлено, что тенденция постепенного углубления проблемы экономических дисбалансов ухудшает экономическую ситуацию в стране и повышает вероятность разворачивания экономического кризиса. Проведение подобных расчетов на регулярной основе способствует заблаговременному предсказанию возможности кризиса, а результаты этих расчетов могут быть использованы государственными служащими для формирования экономической политики государства и разработки мер по стабилизации экономического роста.

Ключевые слова: балансы основных секторов экономики, комплекс экономико–математических моделей, методы регрессионного анализа, опасные экономические дисбалансы.

М. SKRYPNYCHENKO,
doctor of economics, professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Principal Researcher with the responsibilities of Head of the Department of modeling and forecasting of economic development, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences,
М. KUZUBOV,
doctor of economics, Principal Researcher of the Department of modeling and forecasting of economic development, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences,
Н. YATSENKO,
Ph.D. in economics, Research Fellow of the Department of modeling and forecasting of economic development, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences

Set of models for monitoring key macrobalances in the economy of Ukraine

Based on the developed set of economic–mathematical models for monitoring of key macro balances of the Ukrainian economy, authors have identified that the problem of economic imbalances deteriorates the economic situation in the country and increases the risk of economic crisis. Carrying out such calculations on a regular basis contributes to the crisis prediction. The results of these calculations may be used by officials for the formation of economic policy and the development of measures to stabilize economic growth.

Keywords: major sectoral balances in the economy, economic–mathematical models, regression analysis techniques, dangerous economic imbalances.

Постановка проблеми. Створення базових передумов економічного зростання України у поточному році залишається одним з основних пріоритетів розвитку економіки. Так, за даними Указу Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва України – НАТО на 2016 рік» відтворити економічне зростання планується шляхом досягнення низького рівня інфляції (тобто подолання дисбалансу між сукупним попитом і сукупною пропозицією); стабілізації державних фінансів (значне зменшення дефіциту державного бюджету; хронічних дефіцитів Пенсійного фонду та НАК «Нафтогаз України» тощо); забезпечення стійкості фінансової системи (зокрема, вирішення проблеми валютних розбіжностей, розриву між зобов'язаннями і ресурсною базою банків тощо).

Наявність надмірних дисбалансів, тобто суттєве порушення рівноваги на окремих ринках і в економіці в цілому, є істотним негативним фактором, що перешкоджає довгостроковому зростанню економіки України. За думкою прихильників макроекономічного підходу (зокрема, [1]), існу-

вання цих негативних явищ опосередковано впливає на розгортання економічних криз¹, перманентність яких може викликати рецесію та уповільнення економічної динаміки в довгостроковій перспективі.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання, пов'язані з економічними шоками та дисбалансами, успішно опрацьовують зарубіжні вчені К. Адамс, А. Апокін, Є. Бородушко, М. Бустере, В. Вайт, Л. Григор'єв, Є. Мішенін, Д. Парк, Я. Столярчук, Р. Страуб, М. Фідора та ін., а також українські економісти О. Власюк, Р. Косодій, В. Сіденко, Н. Шелудько, Т. Шемет, Л. Шинкарук, Т. Шинкоренко та інші науковці.

¹ Так, наприклад, американський економіст, професор Принстонського університету Пол Кругман та англійський економіст, професор Лондонської школи економіки Річард Лейард вважають одним із джерел глобальної фінансової кризи непомірні позики і кредитування приватного сектору, існування яких призводить до формування штучних бульбашок на фінансовому ринку (як правило, в результаті невідповідності (дисбалансу) між сукупною ринковою вартістю кінцевих товарів і послуг, вироблених підприємствами, організаціями та установами в поточному періоді на економічній території країни (ВВП) і грошовою масою (M2 або M3)).

Розгляду проблем моніторингу макробалансів країни на основі оцінки розривів ключових макропоказників розвитку основних секторів економіки країни присвячено роботи вітчизняних науковців: І. Крючкової, І. Манцурова, С. Науменкової, Я. Поплюйко, М. Скрипниченко, А. Шустикова та зарубіжних науковців – Г. Вонга, П. Гарсія, Л. Карренца, Г. Контрераса, А. Піна, Ф. де Сімона, А. Поршакова та інших.

Аналіз публікацій дозволяє зробити висновок про необхідність моніторингу ключових макроекономічних балансів України з метою виявлення проблем соціально-економічного розвитку.

Мета статті полягає у розробці та реалізації комплексу економіко-математичних моделей оцінки розривів макропоказників у балансах основних секторів економіки України (реальний, грошовий, зовнішній, бюджетний).

Виклад основного матеріалу. Формалізація рівня/величини відхилення від стану рівноваги можлива на основі використання системи показників економічної статистики – статистики макроекономічних балансів. У науковій і аналітичній літературі з проблем макроекономічного розвитку виокремлюють основні макроекономічні баланси за чотирма умовними макросекторами економіки (реальний, грошовий, зовнішній, бюджетний). Системну організацію цих макроекономічних балансів (система національних рахунків, монетарний огляд, бюджет, платіжний баланс) можна розглядати, принаймні, з двох позицій: (1) з позицій бухгалтерського обліку (як національних, так і міжнародних стандартів) (така організація балансів характеризується технічною збалансованістю, тобто нульовим сальдо)²; (2) з позицій законів та принципів функціонування і розвитку рівноваги сучасної ринкової системи (тобто аналіз макробалансів через призму економічної теорії). І якщо відповідно до першої позиції наприкінці звітного періоду (квартал, рік) наявність балансуєвої статті або існування рівноваги між записами, що відносяться до ресурсів та джерел їх утворення забезпечує нульове сальдо зазначених чотирьох макроекономічних балансів, то саме на основі врахування випадкових порушень ринкової рівноваги³ між попитом на ресурси і їх пропозицією можлива ідентифікація небезпечних трендів розвитку економіки країни. І хоча рівновага між попитом і пропозицією виникає як окремий випадок їх постійної нерівноваги, збільшення розбіжності між ними інтерпретується як економічна криза.

Базовою моделлю економічної рівноваги реального сектора економіки є модель AD-AS. Ця модель визначає рівноважні значення агрегованих обсягів попиту (AD) й пропозиції (AS) залежно від рівня цін товарів та послуг на внутрішньому ринку країни [5]. Відсутність рівності між сукупним попитом і сукупною пропозицією представляє собою відхилення від траєкторії рівноважного розвитку, тобто дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією.

² Система національних рахунків (СНР) представляє собою сукупність взаємопов'язаних економічних показників і класифікацій, які використовуються для опису та аналізу економічних процесів і явищ на макrorівні. СНР ґрунтується на бухгалтерському принципі подвійного запису та існує у вигляді сукупності балансів, що відображають у формі агрегатів рух товарів, ресурсів, доходів і витрат між суб'єктами національної економіки, тобто в основу СНР покладено концепцію господарського кругообігу [2; 3; 4].

³ Ринкова рівновага представляє собою стан ринку, при якому попит та пропозиція збалансовані на певному рівні ціни. Ця рівновага є найбільш дослідженим в літературі видом економічної рівноваги, яку ототожнюють із збалансованістю ключових макроекономічних показників.

Сукупний попит являє собою сумарний попит на всю кінцеву продукцію та послуги, вироблену в суспільстві і визначається сукупними витратами. В структурі сукупного попиту виділяють: попит на споживчі товари і послуги (C); попит на інвестиційні товари (I); попит на товари і послуги з боку держави (G); чистий експорт – різниця між експортом та імпортом (NX). Таким чином, сукупний попит можна виразити формулою: $AD = C + I + G + NX$.

Для оцінки сукупної пропозиції в дослідженні застосовано підхід виробничої функції (ВФ), зокрема побудовано функцію з постійною еластичністю заміщення (CES) та функцію Кобба-Дугласа [6]. Як відомо, цей підхід базується на теорії довгострокового зростання, основна його ідея полягає у поясненні економічного зростання у довгостроковій перспективі динамікою факторів виробництва: праці (L_t) та основних засобів (K_t), і саме їх враховано при обчисленні фактичного та потенційного рівня ВВП:

$$L_t = POP_t \cdot (1 - u_t)^{\alpha} \quad (1)$$

де POP_t – економічно активне населення; u_t – рівень безробіття, та

$$K_{t+1} = (1 - \delta_t) \cdot (K_t + Investment_t) + Add\_Inv_t \quad (2)$$

де K_{t+1} , K_t – вартість основних фондів у період (t+1), t; δ_t – норма амортизації; $Investment_t$ – валове нагромадження; Add_Inv_t – балансуєчий компонент, що дозволяє врівноважити вартість основних засобів у періодах t та (t+1).

Щодо значень таких складових фактору праці L_t як рівень безробіття u_t та кількість економічно-активного населення POP_t , для їх врахування, в дослідженні використано фактичні статистичні дані Державної служби статистики України за 2000–2015 роки⁵. У свою чергу, для моделювання інших складових фактору праці L_t ($PART_t$) та фактору капіталу K_t ($Investment_t$, Add_Inv_t) обрано інструментарій ARIMA – моделей, необхідною умовою застосування яких є стаціонарність часових рядів. Для визначення порядку p та q ARMA(p, q) – моделі застосовано процедуру Хеннона та Пісанена. Дана процедура складається з певних послідовних етапів. На першому етапі, слідуючи вимозі найменшого значення AIC, визначається порядок авторегресійної складової процесу (p). На другому етапі, враховуючи умову найменшого значення інформаційного критерію Шварца (SIC), визначається порядок складової ковзного середнього q, тобто проводиться спеціфікація ARMA(p; q) – процесу. Третій крок полягає у оцінюванні ARMA-моделі, для чого використовується нелінійний метод найменших квадратів або метод максимальної правдоподібності. На останньому кроці проводиться тестування побудованої моделі. Причому модель можна вважати остаточною, якщо залишки (помилки) є білим шумом.

Відомо, що досить часто неможливо відразу визначити ARMA-модель, яка найкраще відображає наявні дані, тому на стадії оцінки тестуються декілька моделей. В дослідженні найкраща модель обиралася за такими критеріями: (1) значення коефіцієнта детермінації; (2) точність прогнозу

⁴ В науковій статті А. Піна [7] додатково враховано показник, який характеризує рівень участі населення (labour force participation rate) $PART_t$, тобто $L_t = POP_t \cdot PART_t \cdot (1 - u_t)$. За результатами проведених в статті розрахунків з урахуванням $PART_t$ встановлено, що для вітчизняної економіки значення цього показника є близьким до одиниці, що і обумовило вигляд рівняння (1).

⁵ Приймаємо, що потенційний рівень безробіття дорівнює 3%, оскільки деякі форми безробіття (фрикційна, структурна) принципово не переборні.

зів; (3) статистична значущість коефіцієнтів регресії; (4) відповідність залишків «білому шуму»; (5) інформаційні критерії. Всі розрахунки реалізовані у програмах *MS Excel*, *SAS Enterprise Guide 4.2*, *E-Views 6.0*.

Складові *PART* та *Investment*. Аналіз графіку часового ряду, діаграми розсіювання, а також дотримання критеріїв вибору найкращої моделі засвідчили доцільність моделювання тенденції часового ряду *ln(PART)* за допомогою *ARMA(1,1)* (з урахуванням часового тренду). Для моделювання тенденції ряду «Валове нагромадження, млн. грн.» (*Investment*) обрано модель, що включає лагове значення залежної змінної, лагове значення залишків та дві фіктивні змінні d_1, d_3 . Для побудованих моделей виконуються передумови класичного регресійного аналізу, зокрема залишки є випадковими нормально розподіленими величинами.

Ставка знецінення (амортизації). Відповідно до пп. 14.1.3 Податкового кодексу України, під терміном «амортизація» розуміють систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизуються, протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [8]. Для даного дослідження значення норми амортизації δ встановлено на рівні 8%. Виходячи з аналізу літературних джерел, зокрема [9; 10] така досить груба оцінка норми амортизації є допустимою, адже альтернативні пропозиції щодо значень норми амортизації (ставки знецінення) не призводять до результатів, що значно відрізняються один від одного.

Складова «балансуючий компонент» (Add_Inv). Виходячи з існуючих в українській статистиці макропоказників, можна стверджувати, що поточна (переоцінена) вартість основних фондів у періоді $(t+1)$ має дорівнювати сумі залишкової вартості основних фондів у періоді t та валового нагромадження. Проте, через статистичну переоцінку Державною службою статистики України поточної вартості основних фондів дана рівність не досягається. Тому, на основі статистичних даних первісної (переоціненої) вартості основних засобів, статистичних даних валового нагромадження та суми амортизації автором розраховано часовий ряд значень («балансуючий компонент»), що дозволяє збалансувати остаточну вартість основних засобів у періоді t з первісною вартістю основних засобів у періоді $(t+1)$.

Для моделювання часового ряду *Add_Inv_t* обрано модель *ARMA(0,1)* (з урахуванням лінійного тренду), адже для неї виконуються умови статистичної значущості змінних, нормальності розподілу залишків, відсутності в залишках нелінійних ефектів (зокрема, *ARCH*-ефектів).

На основі обраних моделей часових рядів $\ln(PART_t)$, $\ln(Investment_t)$, $\ln(Add\_Inv_t)$, автором обчислені фактичні значення факторів виробництва («праця» та «капітал»). Для оцінки потенційних рівнів фактора «праця» та фактора «капітал» в вітчизняній економіці, часові ряди змінних, що входять до рівнянь (1) та (2), змодельовані за допомогою моделей авторегресії і ковзного середнього та згладжені *HP*-фільтром.

За результатами проведених експериментальних розрахунків отримано наступний вигляд ВФ *CES* для економіки України:

$$Y_t = 0,818 \cdot \left[0,95 \cdot (K_t^*)^{-0,718} + 0,05 \cdot (L_t e^{0,032 \cdot t})^{-0,718} \right]^{1/(-0,718)} \quad (3)$$

Тоді як потенційний рівень ВВП (Y_t^*) (Y_t^*) оцінено за формулою:

$$Y_t^* = 0,820 \cdot \left[0,95 \cdot (K_t^*)^{-0,718} + 0,05 \cdot (L_t^* e^{0,065 \cdot t})^{-0,718} \right]^{1/(-0,718)} \quad (4)$$

де, K_t^* – потенційний рівень фактора «капітал»;

L_t^* – потенційний рівень фактора «праця».

Підтвердженням прийнятності функції *CES* (рівняння (3)) для оцінки реального ВВП країни є значення середньої помилки апроксимації, яке склало 6,41%, що свідчить про високу точність прогнозу.

Важливе значення у встановленні рушійних сил або локомотивів зростання економіки держави має виявлення джерел приросту ВВП. На підставі макроекономічної ВФ загальний приріст виробництва Δu умовно можна розкласти на складові, економічний зміст яких слід інтерпретувати наступним чином: приріст, отриманий за рахунок приросту витрат ресурсу (екстенсивна складова); приріст, отриманий за рахунок приросту ефективності використання ресурсу (інтенсивна складова); приріст, отриманий за рахунок взаємодії приростів кількості та ефективності використання ресурсу (спірна складова).

У випадку ВФ *CES* обчислення значень наведених вище приростів здійснено на основі апроксимації темпів зростання потенційного ВВП (Y^*) через множення складових функцій *CES* (факторів виробництва K, L , впливу науково-технічного прогресу (η), загальної факторної продуктивності) на еластичності. При цьому, технічний прогрес (η) і фактор «праця» помножуються на еластичність випуску за працею ($\varepsilon^{Y,L}$), еластичність, на яку помножується потенційна загальна факторна продуктивність (γ^*) дорівнює 1, фактор «капітал» помножується на еластичність випуску за капіталом ($\varepsilon^{Y,K}$). Еластичність не є постійною, і її слід оцінювати в момент часу $(t-1)$. В результаті розрахунків отримаємо:

$$\Delta y_t^* \cong \left[\Delta \ln \gamma_t^* + \varepsilon_{t-1}^{Y,L} \eta \right] + \varepsilon_{t-1}^{Y,K} \Delta k_t^* + \varepsilon_{t-1}^{Y,L} \Delta l_t^* \quad (5)$$

$$\text{де } \varepsilon_{t-1}^{Y,K} = \delta \left(\frac{\gamma_{t-1}^* K_{t-1}}{Y_{t-1}^*} \right)^\rho; \varepsilon_{t-1}^{Y,L} = (1-\delta) \left(\frac{\gamma_{t-1}^* L_{t-1} e^{\eta(t-1)}}{Y_{t-1}^*} \right)^\rho;$$

k_t^* – натуральний логарифм потенційного рівня фактора «капітал» K ;

l_t^* – натуральний логарифм потенційного рівня фактора «праця» L .

Розкладання повного приросту функції *CES* на складові дозволило визначити приріст ВВП за рахунок приросту: екстенсивних факторів – витрат капіталу (основних засобів) і витрат праці (фонду робочого часу), а також інтенсивних факторів – загальної продуктивності факторів виробництва (ЗПФВ) як ефективності використання ресурсів виробництва. В окремі періоди внесок фактора «праця» є від'ємним через скорочення зайнятості (передусім, зниження чисельності населення, скорочення середньої тривалості життя в Україні тощо). Незважаючи на зазначене, внесок ЗПФВ в приріст ВВП залишається вагомим, що свідчить про переважання інтенсивного типу розвитку стосовно, передусім, фактора витрат праці.

У цілому за ВФ *CES* визначено, що економічна динаміка в Україні характеризується взаємодією як екстенсивних факторів (кількісного збільшення ресурсів виробництва), так й інтенсивних (підвищення якості ресурсів виробництва), при-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

чому економічне зростання протягом періодів 2000–2008 та 2010–2013 років в Україні забезпечувалося переважно взаємодією екстенсивних факторів.

Оцінка параметрів даної ВФ на основі складних методів регресійного аналізу обумовлює необхідність підтвердження істинності наукових напрацювань. Тому в статті пропонується перейти до аналізу окремого випадку функції CES, а саме до ВФ Кобба – Дугласа, простота функціональної форми якої спрощує процедуру розрахунку внеску сукупної продуктивності факторів, а також факторів виробництва у приріст продукту, а також їх внесок у розрив між реальним і потенційним ВВП.

У результаті логарифмічного перетворення методом найменших квадратів отримано оцінки параметрів виробничої функції Кобба – Дугласа: у припущенні постійної віддачі на масштаб (модель А⁶) і без урахування даного припущення (модель В⁷). При розрахунку потенційного ВВП використано згладжені НР-фільтром часові ряди змінних.

Внесок первинних факторів виробництва (основний капітал, робоча сила) у динаміку потенційного ВВП України, а також у динаміку розриву ВВП, тобто відхилення реального ВВП від його потенційного рівня визначено через знаходження перших різниць попередньо прологарифмованих рівнянь, якими описується виробнича функція. З проведених розрахунків слідує, що приріст забезпечується, головним чином, фактором виробництва «капітал». Подальший аналіз специфікованої ВФ Кобба – Дугласа дозволив виявити джерела розриву випуску. Зокрема, встановлено, що основним джерелом розриву між реальним і потенційним ВВП в вітчизняній економіці є розрив між реальним та потенційним рівнем фактора «капітал», а також розрив між потенційним рівнем безробіття (3%) і рівнем безробіття за методологією МОП (у віці 15–70 років, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи).

Результати оцінки потенційного ВВП України на основі різних варіантів моделі ступеневої виробничої функції (ВФ CES, ВФ Кобба – Дугласа з постійною віддачею від масштабу та ВФ Кобба – Дугласа із спадною віддачею від масштабу) і виявлення значного відхилення реального ВВП від його потенційного рівня (рис. 1) дають підстави стверджувати, що еконо-

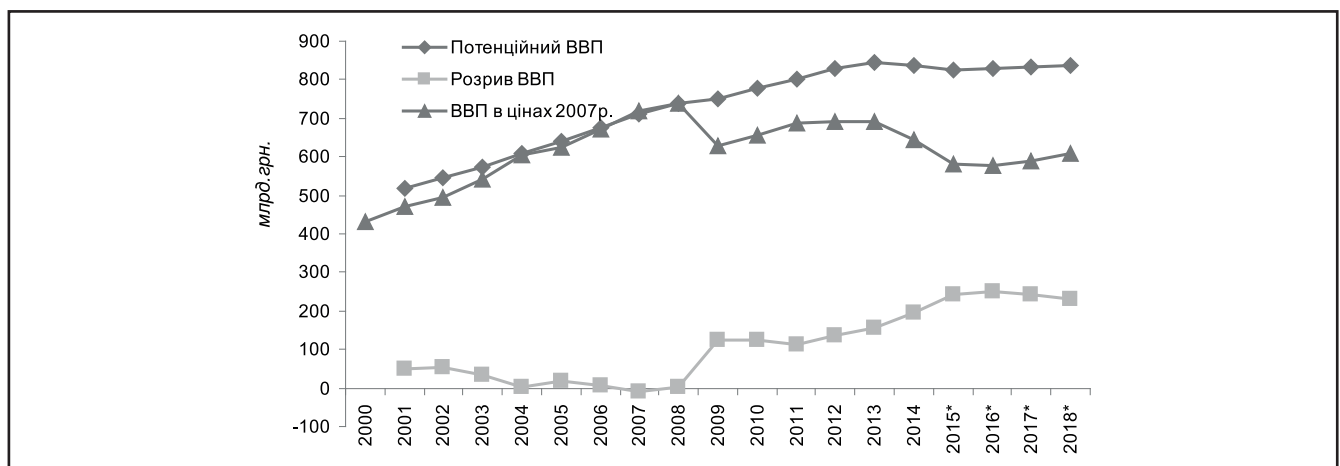
міка України має певний надлишок економічних ресурсів. Так, аналітичні оцінки показали, що за період 2000–2015 років відхилення між «повним» обсягом основних засобів та їх фактичним значенням складає у середньому 12,22%, а між потенційним і фактичним фондами заробітної плати – 5,71%.

Результати порівняльного аналізу побудованих кривих сукупного попиту (ВВП у постійних цінах 2007 року) і сукупної пропозиції (оцінка ВВП за виробничою функцією) засвідчили, що впродовж 2000–2008 років українська економіка демонструвала тенденцію зростання, сукупний попит перевищував сукупну пропозицію (рис. 2), що й стимулювало імпорт (у тому числі за рахунок підвищення кредитної активності населення). У 2009–2015 роках унаслідок світової фінансової кризи в Україні спостерігалися рецесійні процеси, відбулося зниження сукупного попиту в результаті спаду купівельної спроможності населення. Отже, після 2008 року нагальною в країні стала проблема підвищення рівня сукупного попиту. Для обґрунтованого пояснення чинників, якості та характеру сукупного попиту, звернемося до розгляду всіх його компонент – споживчого, інвестиційного та зовнішнього попиту.

За даними Державної служби статистики України, до 2004 року рушійною силою зростання сукупного попиту був експорт, у період між 2005 і 2013 роками найвищими темпами зростання характеризувалися кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, що стало наслідком стрімкого зростання соціальних видатків, що при відносно низьких темпах інфляції привело до зростання реальних наявних доходів населення, реальної заробітної плати, а також до значного розширення обсягів кредитування населення. Підвищення питомої ваги споживчих витрат відбувалося переважно на фоні скорочення валового нагромадження основного капіталу, браку новітніх технологій та нових потужностей для виробництва сучасних побутових товарів масового попиту. Зазначене пояснює виявлений вище дисбаланс між сукупним попитом та сукупною пропозицією в реальному секторі економіки України у 2001–2008 роках. У 2014–2015 роках спостерігається негативна тенденція зниження реального ВВП (і відповідно його складових), при цьому головною складовою скорочення обсягів ВВП є зниження валового нагромадження (–29,2% за результатами 2014 року). За статистичними даними 2000–2015 років (рис. 2), у прогнозному періоді 2016–2017 років

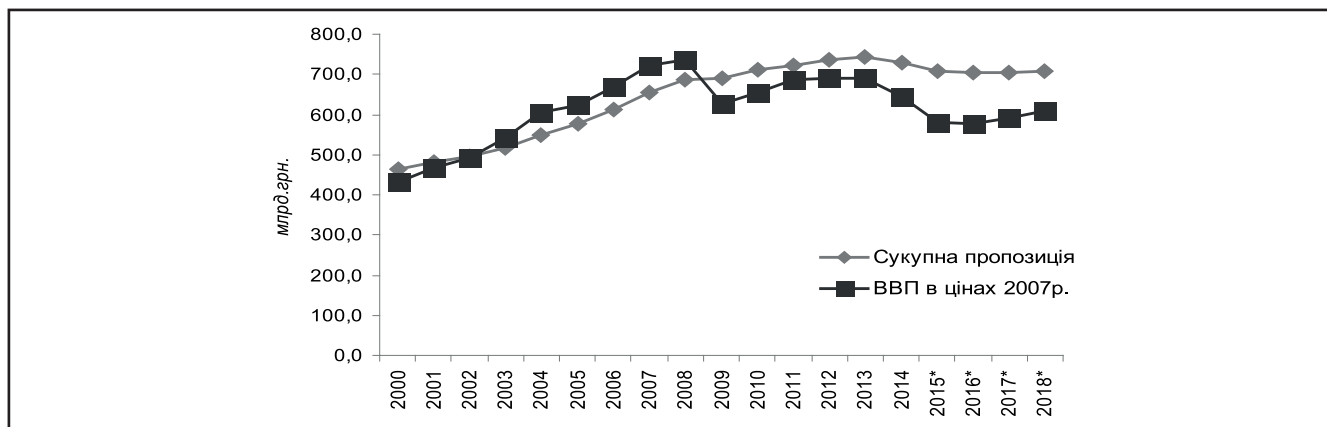
$${}^6 Y_t = 0,378 \cdot K_t^{0,905} \cdot L_t^{0,095}$$

$${}^7 Y_t = K_t^{0,821} \cdot L_t^{0,114}$$

Рисунок 1. Динаміка потенційного ВВП і розриву ВВП за ВФ Кобба – Дугласа зі спадною віддачею від масштабу

* Оцінка.

Рисунок 2. Динаміка розриву рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією (за ВФ Кобба – Дугласа зі спадною віддачею від масштабу) в Україні

* Оцінка.

очікується поглиблення розбалансованості реального сектора. Скорочення дисбалансу між сукупним попитом та сукупною пропозицією слід очікувати не раніше 2018 року.

Модель AD–AS не дає наочної картини того, що є причиною відхилення економіки від рівноважного стану, і як можна шляхом регулювання обсягів державних витрат привести економіку до стану рівноваги в умовах повної зайнятості. Модель «Кейнсіанський хрест» дозволяє виявити причини, що породжують рецесію або інфляцію в реальному секторі, і дає інструментальні підходи до регулювання економіки.

Кейнсіанська модель підтримки рівноваги заснована на застосуванні активної регуляторної економічної політики держави, що обумовлено певною недосконалістю ринкових важелів. Ця економічна політика пов'язана зі зміною державних видатків, системи оподаткування і проявляється в розрахунку мультиплікатора державних витрат та податкового мультиплікатора. Мультиплікатор державних витрат показує, у скільки разів зростає доход при збільшенні державних витрат на одну одиницю⁸. У свою чергу, податковий мультиплікатор показує, на скільки одиниць зміниться сукупний доход у відповідь на зміну податків на одну одиницю⁹. Алгебраїчно доводиться, що мультиплікативний ефект від скорочення податків слабший, ніж при збільшенні державних витрат. У результаті зміна державних витрат характеризується сильнішим впливом на величину доходу і споживання у порівнянні із зміною податків. Зазначена різниця визначальна при виборі інструментів бюджетно–податкової політики, від способів, форм і методів реалізації якої залежить насамперед стан забезпечення платоспроможності держави.

Бюджетно–податкова політика визначає стан бюджетного сектору країни (дефіцит, рівновага, профіцит). Бюджетний дефіцит та бюджетний профіцит є формалізацією рівня дисбалансу у бюджетному секторі, тоді як рівновага встановлюється в умовах збалансованості державних видатків¹⁰ та державних доходів¹¹, необхідних для фінансування цих видатків.

⁸ Перевищення державних витрат над доходами (бюджетний дефіцит) має знаходитись в межах економічно безпечного рівня (3% ВВП).

⁹ Рівень податкової ставки має встановлюватися з урахуванням можливостей платника податків, тобто рівня доходів [11].

¹⁰ Тобто частини національних витрат ($Y = C + I + G$).

¹¹ Тобто частини національного доходу країни ($Y = C + T + S$).

На основі статистичних даних, отриманих з офіційного сайту Міністерства фінансів України, проаналізовано динаміку дефіциту зведеного бюджету України протягом 2007–2015 років. Так, зведений бюджет України за 2007 рік виконано з дефіцитом у сумі 7671,4 млн. грн., у 2008 році – у сумі 14183,1 млн. грн., у 2009 році – у сумі 37258,1, за 2010 рік – у сумі 64684,9; у 2011 році – у сумі 23057,9 млн. грн.; у 2012 році – у сумі 50785,7 млн. грн.; у 2013 році – у сумі 63590,3 млн. грн.; у 2014 році – у сумі 72030,5 млн. грн.; у 2015 році – у сумі 30898,2 млн. грн. Зазначимо, що згідно з [12] прогнози вважають, що у середньостроковому періоді видатки бюджету перевищуватимуть доходи (усереднене значення сальдо зведеного бюджету складе «мінус» 3,1% від ВВП у 2017 році (з мінімальним значенням – «мінус» 4,5% від ВВП) та –2,4% від ВВП у 2018 році (з мінімальним значенням – «мінус» 4,5% від ВВП).

Для статистичного аналізу бюджетної сфери застосовано множинний кореляційно–регресійний аналіз та побудовано рівняння регресії (6), що характеризує зв'язок сальдо доходів та видатків зведеного бюджету України з основними макроекономічними показниками:

$$Y = -7,75 \cdot X_1 + 7,34 \cdot X_2 + 0,26 \cdot X_3 - 0,65 \cdot X_4 + 0,04 \cdot X_5 - 0,20, \quad (6)$$

$$R^2 = 0,990 \quad DW = 2,686 \quad Prob(F - statistic) = 0,000,$$

де Y – індекс сальдо доходів та видатків зведеного бюджету України (по відношенню до рівня 2014 року); X_1 – змінна, яка характеризує державну економічну політику у сфері видатків бюджету (як відношення видатків Зведеного бюджету до ВВП); X_2 – змінна, яка характеризує державну економічну політику у сфері доходів бюджету (як відношення доходів Зведеного бюджету до ВВП); X_3 – індекс реального ВВП (до попереднього року); X_4 – індекс залучених до бюджету коштів через розміщення ОВДП на первинному ринку (по відношенню до 2014 року); X_5 – індекс споживчих цін (ІЦЦ) (у середньому за рік).

Таким чином, до числа найбільш значимих чинників щодо зменшення дефіциту зведеного бюджету України віднесено обсяги залучених до бюджету коштів через розміщення ОВДП на первинному ринку та співвідношення доходів і видатків бюджету до ВВП (значення t -статистики дорівнюють відповідно: «мінус» 10,16; 6,03 та «мінус» 7,68).

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Взаємозв'язок основних секторів економіки забезпечується через грошовий (фінансовий) сектор, який виконує функцію посередника і представлений грошовими потоками, що проходять через центральний і комерційні банки. Питання встановлення ринкової рівноваги можна дослідити за допомогою моделі грошового ринку, яка включає криву попиту і криву пропозиції грошей.

У даній статті функція попиту на гроші представлена рівнянням:

$$\ln(M2)_t^D = -4,56 + 1,32 \cdot \ln(Y)_t - 0,03 \cdot \pi_t, \quad (7)$$

(-8,910)   (38,210)   (-6,274)

$$R^2 = 0,997; \quad DW = 1,2457; \quad Prob(F - statistic) = 3,08E - 14,$$

де $M2_t$ – грошовий агрегат $M2$ (на кінець періоду, млн. грн.), Y_t – номінальний ВВП, млн. грн.; π_t – процентна ставка комерційних банків за кредитами (середньозважена річна, %).

У результаті застосування методу покрокового виключення регресорів для оцінки грошової бази (base) отримано рівняння:

$$d \ln(base) = 0,813 \cdot d \ln(M0) - 0,155 \cdot d \ln(base(-1)) + 0,020 \quad (8)$$

9,875   -1,919   2,393

$$R^2 = 0,668; \quad DW = 2,484; \quad Prob(F - statistic) = 1,08E - 12;$$

де $d \ln(M0)_t$ – перші різниці часового ряду «Логарифм грошового агрегату $M0$ ».

Результати експериментальних розрахунків за розробленими моделями засвідчили, що суттєвий стрибок у розриві рівноваги між попитом на грошові кошти та їх пропозицією відбувся у 2007 році, що переважно спостерігалось до 2011 року і дещо скоротилося у 2012–2013 роках.

Сутність встановлення внутрішньої і зовнішньоекономічної рівноваги розкриває модель Манделла – Флемінга. Ця модель складається з трьох рівнянь, які описують рівновагу на товарному ринку (крива IS), рівновагу на грошовому ринку (LM), а також умову рівності внутрішньої та світової процентних ставок:

$$Y = C \cdot (Y - T) + I(r) + G + NX(e); \quad M/P = L(r, Y); \quad r = r^*$$

де Y – сукупні доходи; $I(r)$ – інвестиції, що знаходяться в оберненій залежності від рівня процентної ставки (r); $NX(e)$ – чистий експорт, що знаходиться в оберненій залежності від обмінного курсу (e); M – грошова маса; P – рівень цін; r – рівень процентної ставки у невеликій відкритій економіці; r^* – рівень світової процентної ставки.

Крива IS, що є графічною інтерпретацією рівноваги на товарному ринку, відображає збалансованість між надходженнями і відтоками грошових коштів за основними статтями поточного рахунку (експорт товарів та послуг, імпорт товарів та послуг). У свою чергу, крива LM відбиває умови рівноваги між попитом на запаси грошових коштів і пропозицією грошей, а значить відображає збалансованість між надходженнями і відтоками грошових коштів за основними статтями рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій (експорт капіталу, імпорт капіталу). Зважаючи на зазначене, вважаємо, що рівновага платіжного балансу пов'язана із збалансованістю між надходженнями і відтоками грошових коштів за основними статтями платіжного балансу, тобто із урівноваженістю окремих структурних частин платіжного балансу. Відповідно до [4], довгострокова економічна рівновага характеризується урівноваженістю поточного балансу (відсутність сальдо з торгівлі товарами та послугами протягом тривалого

періоду часу); середньострокова – базового балансу (сумарний результат поточного балансу і балансу руху довгострокового капіталу); короткострокова – балансу офіційних платежів (відсутності сальдо рахунку офіційних резервів).

Аналіз статистичних даних платіжного балансу України засвідчив, що починаючи з 2005 року відбувається різке зростання імпорту і відповідно стійке погіршення стану поточного рахунку платіжного балансу. Сальдо поточного рахунку платіжного балансу вже у 2006 році стало від'ємним і становило $-\$1,6$ млрд. Зазначене є наслідком, по-перше, зниження рівня тарифного захисту митної території України, здійснюване урядом та Верховною Радою України, та по-друге, ревальвації НБУ національної валюти на 3,8% у квітні 2005 року (та на 5% протягом 2008 року) [13].

Негативна динаміка сальдо поточного рахунку тривала і в наступні періоди. Так, за 2007 рік від'ємне сальдо рахунку поточних операцій становило $-\$5,3$ млрд., за 2008 рік – $-\$12,8$ млрд., за 2012 рік – $-\$14,3$ млрд., що перевищило рівень 2011 року в 1,4 раза, а рівень 2010 року – в 4,7 раза. Проте якщо в минулі роки періоду, що аналізується, це сальдо перекривалося додатним сальдо фінансового рахунку (яке, зокрема, за підсумками 2006 року становило $\$4$ млрд.), то, незважаючи на позитивне сальдо цього рахунку в 2010–2012 роках, воно вже не в змозі було перекрити дефіцит поточного рахунку.

Нагальна необхідність подолання виявлених негативних тенденцій у зовнішньому секторі України потребує ознайомлення із тенденціями розвитку цього сектора в інших країнах. Так, аналіз статистичних матеріалів Національного банку Чехії [14] засвідчив, що зменшення дефіциту платіжного балансу протягом 2013 року відбувалося переважно за рахунок збільшення капітального рахунку, тоді як починаючи з 2014 року спостерігається також покращення стану поточного рахунку платіжного балансу та досягнення позитивного значення. Щодо статистичних матеріалів Національного банку Польщі [15], то протягом 2004–2015 років сальдо поточного рахунку платіжного балансу було від'ємним, а основним джерелом подолання негативного сальдо платіжного балансу виступав фінансовий рахунок (до 2012 року) та рахунок капітальних операцій (у 2013–2015 роках).

Аналіз статистичних даних Національного банку Республіки Білорусь [16] за 2000–2015 роки свідчить, що зменшення дефіциту платіжного балансу відбувалось переважно шляхом збільшення сальдо рахунку фінансових операцій¹² (при цьому найбільшу питому вагу мають прямі інвестиції (direct investment)).

Цікавою є інформація, отримана на основі аналізу статистики зовнішнього сектору в національних банках країн Східної Європи. Зокрема, протягом періоду, що аналізувався (2000–2015), сальдо поточного рахунку платіжного балансу Індії було від'ємним (за виключенням 2001–2003 років), вирішальну роль у подоланні негативного сальдо зовнішньої торгівлі відігравали фінансовий рахунок та рахунок операцій з капіталом, а саме: прямі іноземні та портфельні інвестиції [17].

¹² Наголосимо, що деякі країни вже публікують дані платіжного балансу відповідно до 6-го видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КГПБ–6), згідно з яким поєднуються поточний рахунок та рахунок операцій з капіталом. Тоді як відповідно до КГПБ–5, фінансовий та капітальний рахунки об'єднали в один – рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій.

У цілому за результатами аналізу статистичних даних Міжнародного валютного фонду, Світового банку та статистичних матеріалів з офіційних інтернет-представництв Національних банків кількох країн встановлено, що формально, серед країн з економікою, що розвивається – зменшення дефіциту платіжного балансу відбувається переважно за рахунок збільшення або сальдо поточних операцій, або сальдо рахунку фінансових операцій, а серед країн з розвинутою економікою негативне сальдо поточного рахунку компенсується симетричним припливом ресурсів за статтями капітального та фінансового рахунку.

За результатами реалізації запропонованого комплексу моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України оцінено розриви рівноваги та проаналізовано рівень збалансованості між ключовими макропоказниками в основних секторах економіки України, зокрема попитом на ресурси і їх пропозицією при певному рівні ціни. Розрахунки показали, що за період 2000–2015 років відхилення між макрозмінними реального сектору складають у середньому 11,73%, а грошового сектору – 8,90%. Наявність зазначених розривів послаблює результативність інструментів економічної політики, спрямованих на протидію кризовим явищам, щодо динамічного розвитку національної економіки.

Висновки

Розбалансованість основних секторів української економіки перешкоджає досягненню довгострокової мети зростання економіки України. За результатами аналізу законодавчих актів та наукової літератури [18–21] вирівнювання існуючих дисбалансів та підвищення ефективності функціонування економіки України, що призведе до збільшення національного доходу, а отже до покращення стану поточного платіжного балансу, можна вирішити шляхом:

- створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори, підвищення обсягу міжнародних інвестицій в реальний сектор; створення інвестиційного клімату, сприятливого як для національного, так і для іноземного інвестора (а саме: зниження ризиків, які пов'язані з інвестиціями в українську економіку, за рахунок підвищення правової захищеності іноземних інвестицій, надання податкових та інших пільг іноземним інвесторам);

- приділення першочергової уваги розробці науково обґрунтованої бюджетної стратегії з метою забезпечення збалансованості надходжень і витрат з дотриманням граничного обсягу дефіциту (профіциту) зведеного бюджету України;

- відновлення збалансованості державних фінансів через: переорієнтацію бюджетних витрат із споживання на нагромадження (тобто підвищення інвестиційної складової бюджетних витрат); зменшення частки соціальних витрат шляхом законодавчого скорочення соціальних виплат; реформування видаткової частини Пенсійного фонду України; підвищення ефективності податкового адміністрування;

- вирівнювання платіжного балансу через залучення грошових переказів і інвестицій мігрантів через фінансово-банківську систему та скорочення частки «тіньових» переказів тощо.

Список використаних джерел

1. Економисты вычислили причины кризисов [Електрон. ресурс] / Новый регион. – 2012. – Доступний з: newdaynews.ru/moskow/393094.html
2. Скрипниченко М.І. Тема 23. Макроекономічна рівновага в теоретичних агрегованих моделях та збалансованість макроекономічних рахунків [Текст] / М.І. Скрипниченко // Економічна теорія. – 2013. – №4. – С. 78–106.
3. Скрипниченко М.І. Макроекономічна збалансованість у теоретичних моделях та програмно-аналітичний інструментарій прогнозування макроекономічних показників розвитку економіки України / М.І. Скрипниченко // Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М.І. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2015. – С. 17–49.
4. Шемет Т.С. Механізм коригування дисбалансу зовнішніх платежів України [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Т.С. Шемет; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2001. – 159 с.
5. Скрипниченко М.І. Тема 22. Модель сукупного попиту і сукупної пропозиції [Текст] / М.І. Скрипниченко // Економічна теорія. – 2013. – №3. – С. 100–116.
6. Яценко Г.Ю. Методи і моделі виявлення загрозливих економічних дисбалансів [Текст] / Г.Ю. Яценко // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2015. – С. 67–74.
7. Pina A.M. Estimating Output Gaps for the Portuguese Economy: The Production Function Approach [Електрон. ресурс] / A.M. Pina // DGEP, ministere des Finances. – 2002. – Доступний з: <http://www.amenezes.uac.pt/macroeconomical/papers/w-paper28.pdf>.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010. №2755-VI [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. Kloudova D. Potential output and output gap in Russia [Текст] / D. Kloudova, P. Malecek, M. Janicko // Шувенківська весна: Економіка: матер. міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених / за заг. ред. В.Д. Базилевича. – К.: ДП «Прінт-Сервіс», 2013. – Вип. XI. – С. 85–88.
10. Mourre G. What explains the differences in income and labour utilisation and drives labour and economic growth in Europe? A GDP accounting perspective [Текст] / G. Mourre // European Economy – Economic papers. – 2009. – №354. – 88 p.
11. Податки та податкова реформа [Електрон. ресурс]. – 2009. – Доступний з: aktiv.com.ua/archives/2715.
12. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз [Текст] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2016. – №41. – 31 с.
13. Геєць В.М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи [Текст] / В.М. Геєць // Економіка України. – 2009. – №2 (567). – С. 5–23.
14. Official website for Czech National Bank [Електрон. ресурс]. – Доступний з: https://www.cnb.cz/en/statistics/bop_stat/bop_q/bop_q_usd_2013_en.htm.
15. Official website for Narodowy Bank Polski [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://www.nbp.pl/homen.aspx?f=/en/statystyka/bilansplatniczy.html>.
16. Official website for National Bank of the Republic of Belarus [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://www.nbrb.by/eng/statistics/BalPayAnalytical6/Annual/>.
17. Official website for Reserve Bank of India [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://dbie.rbi.org.in/DBIE/dbie.rbi?site=statistics>

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

18. Гайдуцький А. Як Україні подвоїти ВВП? І яким шляхом піти країні? [Електрон. ресурс] / Дзеркало тижня. – Доступний з: http://gazeta.dt.ua/finances/yak-ukrayini-podvoyiti-vvp-i-yakim-shlyahom-piti-krayini_.html

19. Ризики та перспективи розвитку України у період посткризового відновлення: монографія [Текст] / [Даниленко А.І., Зимовець В.В., Сіденко В.І. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2012. – 348 с.

20. Соловйова Ю.М. Пропозиції щодо підвищення ефективності бюджетної політики України в умовах системної трансформації суспільства / Ю.М. Соловйова // Економіка і регіон. – 2012. – №6 (37). – С. 156–160.

21. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2016 р.» від 12.02.2016 №45/2016 [Електрон. ресурс]. – 2016. – Доступний з: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/2016>.

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 331.101.262:332.122:338.43

Ф.А. ВАЖИНСЬКИЙ,

к.е.н., ст. науковий співробітник, Інститут регіональних досліджень НАН України ім. М.І. Долишнього

Теоретичні аспекти впливу сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій в умовах сучасних аграрних перетворень

У статті розглянуто теоретичні підходи до вирішення проблем розвитку сільських територій на основі підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Охарактеризовано нові форми господарювання на селі. Визначено чинники стану і динаміки інвестиційного потенціалу сільської території і наведені основні складові елементи для його оцінки. Виявлено основні причини сучасної кризи в сільському господарстві та окреслено основні способи покращення даної ситуації.

Ключові слова: сільські території, сільськогосподарські підприємства, ефективність, інвестиції, інновації, податковий клімат, кредити, трудові доходи.

Ф.А. ВАЖИНСКИЙ,

к.э.н., ст. научный сотрудник, Институт региональных исследований НАН Украины им. М.И. Долишнего

Теоретические аспекты влияния сельскохозяйственных предприятий на развитие сельских территорий в условиях современных аграрных преобразований

В статье рассмотрены теоретические подходы к решению проблем развития сельских территорий на основе повышения эффективности деятельности сельскохозяйственных предприятий. Охарактеризованы новые формы хозяйствования на селе. Определены факторы состояния и динамики инвестиционного потенциала сельской территории и приведены основные составляющие элементы для его оценки. Выявлены основные причины современного кризиса в сельском хозяйстве и обозначены основные способы улучшения данной ситуации.

Ключевые слова: сельские территории, сельскохозяйственные предприятия, эффективность, инвестиции, инновации, налоговый климат, кредиты, трудовые доходы.

F. VAZHYNISKYY,

Ph.D., senior researcher, Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine

Theoretical aspects of influence of agricultural enterprises on the rural areas development under conditions of modern agrarian reforms

The article deals with theoretical approaches to solving of the problems of rural areas development through improving of the efficiency of agricultural enterprises activities. New forms of economic activities in the countryside are characterized. Factors of condition and dynamics of the investment potential of rural areas are defined and the main components for its assessment are considered. The basic causes of the present crisis in agriculture are showed and the main ways for improving this situation are outlined.

Keywords: rural areas, agricultural enterprises, efficiency, investment, innovation, tax climate, credits, employment income.

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів аграрної політики, спрямованої на забезпечення економічної стабільності держави, є забезпечення зрівноваженого розвитку сільських територій. Однак глибока економічна криза негативно позначилася на розвитку села і державне регулювання не приносить бажаних результатів. Саме тому сільські території потребують зрівноваженого розвитку з усіх сторін. Цю проблему можна вирішити, розглядаючи сільськогосподарські підприємства як основний чинник, що має визначальний вплив на розвиток сільських територій.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Значний внесок у дослідження проблем розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій зробили вітчизняні вчені: П.С. Березівський, М.Х. Вдовиченко, Ю.Е. Губені, Т.О. Зінчук, В.І. Куценко, В.В. Липчук, А.Ф. Мельник, О.М. Онищенко, О.І. Павлов, В.П. Рябоконь, П.Т. Саблук, Л.О. Шепотько та низка інших. Серед відомих зарубіжних учених слід відзначити таких як А.Н. Антіпов, В.М. Баутін, А.М. Лавров, А.В. Мерзлов, Н.В. Чепурнов, І.Г. Шаяхметов та ін. Однак сучасні умови невідповідності економічної, соціальної та екологічної сфер життя на селі диктують необхідність вивчення умов і обґрунтування шляхів розвитку сільських територій на основі комплексного підходу до вирішення цієї проблеми з урахуванням наявності процесів зростання на селі ролі селянина як господаря, власника землі й засобів виробництва.

Сукупність невирішених проблем щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських підприємствах як основного реального шляху розвитку сільських територій України зумовила необхідність проведення подальших досліджень.

Мета статті – окреслити теоретичні підходи до вирішення проблем розвитку сільських територій на основі підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Основною метою економічної стратегії розвитку агропромислового комплексу України є неухильне піднесення матеріального рівня життя населення. Досягнення цієї мети вимагає насамперед вирішення продовольчої проблеми на основі підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

В економічному енциклопедичному словнику наведено таке визначення: «Ефективність сільського господарства – результативність господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, здатних забезпечувати високі показники продуктивності праці, зниження фондівіддачі та собівартості, зростання рентабельності, врожайності сільськогосподарських культур та ін.» [2, с. 219].

Ефективність виробництва як економічна категорія відображає дію економічних об'єктивних законів, яка проявляється в результативності виробництва. Вона показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних їх вкладень.

У результаті реформування на базі колективних сільськогосподарських підприємств створені нові організаційно-правові структури. Також сформовані нові засади організації сільськогосподарського виробництва, завершено приватизацію земель, здійснюється видання державних актів на землю.

Різнокладність економіки призвела до прискореного розвитку господарських формувань різного типу. Найма-

совішою і найгнучкішою формою господарювання залишаються одноосібні селянські господарства. Зокрема, А. Гальчинський вважає, що «індивідуальна власність є ядром всієї сукупності відносин власності, їх вихідною структурою» [1].

Основним законодавчим актом є Закон України «Про особисте селянське господарство» [5], який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства. У цьому акті зафіксовано, що діяльність, пов'язана з веденням особистого підсобного господарства, не є підприємницькою. Це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб через виготовлення, переробку й споживання сільськогосподарської продукції, реалізацію її надлишків і надання послуг із використання майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Особливе місце в агропромисловому комплексі України займає сільськогосподарська кооперація. Ще М. Левитський вважав, що кооперація є найліпше і найкраще виявлення людського генія в межах соціально-економічного будівництва [3, с. 304]. Такої думки дотримується і Є.І. Андрос, де «...сільськогосподарська кооперація – це сучасний шлях не лише високотоварного виробництва, але й забезпечення на селі повноцінного функціонування соціальної і соціокультурної інфраструктури» [2].

У нових умовах ринкової економіки основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції повинні бути великі спеціалізовані господарства, де злагоджено поєднуються функції найефективнішого використання сучасної техніки, нових технологій виробництва, науково-технічного прогресу, племінних технологій, елітних сортів насіння, посіву багаторічних культур, присутності кваліфікованих кадрів і організації виробництва як основної складової сільськогосподарського виробництва. Ці підприємства істотно змінили б господарську поведінку виробництва, якби стали адекватніше і швидше реагувати на ринкові механізми, враховувати платоспроможний попит населення, шукати вигідні шляхи збуту сільськогосподарської продукції. Проте все це неможливо досягти без ефективного реформування бюджетної політики щодо розвитку сільського господарства та сільської місцевості в Україні. Однак розмір надходжень з Державного бюджету не є достатнім для вирішення низки назрілих соціальних і економічних проблем у сільському господарстві.

Мало є програм, націлених на поліпшення фінансового забезпечення на селі, прискорений розвиток виробництва і соціальної інфраструктури сільських територій, на агропромисловий розвиток. Учений-економіст П.Т. Саблук вважає, що основною причиною занепаду сільського господарства є незавершеність аграрних реформ, а саме недотримання розвитку закону вартості, що призвело до порушення балансу міжгалузевих економічних відносин [6, 4].

Сільські бюджети не мають достатньо коштів для покращання економічних і соціальних умов життя населення. Загалом їх доходи формуються за рахунок податкових надходжень, а саме податку з доходів фізичних осіб, єдиного податку, податку на прибуток від комунальної діяльнос-

ті. Крім того, вони ще утримують об'єкти соціальної інфраструктури на селі.

За час реформ в аграрній сфері виникла проблема залучення інвестицій у вітчизняну економіку. Їх обсяг і рівень ефективності залишаються недостатніми через низку чинників: нестабільність законодавчої бази, відсутність належного захисту інвесторів. Насамперед необхідна підтримка з боку держави, де остання повинна виступати гарантом стабільності інвестиційного клімату за рахунок покращання податкової, амортизаційної, митної, цінової та кредитної політики.

Великої уваги потребують агропромислові підприємства сільської місцевості, де через відсутність диспаритету цін прибутки підприємств аграрного сектора не відшкодовують витрати на виробництво, що послабляє економічні умови останнього. Потенційним джерелом отримання інвестиційних ресурсів для підприємств може бути використання лізингу, емісії акцій та облігацій. Велику роль у приверненні уваги інвесторів відіграють певні масові заходи (інвестиційні ярмарки, форуми).

Значного притоку інвестиційних ресурсів у сільські райони можна домогтися за допомогою функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Саме вони позитивно впливають на соціальний та економічний розвиток окремих сільських територій, а завдяки пільговим умовам дозволяють врятувати деякі сільські території й працевлаштувати населення на депресивних територіях. Основна увага приділяється запровадженню інвестиційно вигідних проектів, які спрямовані на вирішення економічних і соціальних питань щодо розвитку місцевого самоврядування, покращання інфраструктури, розвитку транспортного сполучення, охорони навколишнього середовища.

Для здійснення ефективної інвестиційної політики необхідне стабільне методологічне забезпечення. Тому для кожної території потрібно виробити власну концепцію інвестиційної привабливості, виходячи із загальної ситуації, враховуючи відповідну законодавчу базу, соціально-економічну і політичну ситуацію, науковий, ресурсний, виробничий, кадровий та інші потенціали.

Стан і динаміку інвестиційного потенціалу сільської території можна визначити, враховуючи наступні чинники: рівень соціально-економічного розвитку території; економіко-географічне положення території; наявність відповідних законодавчих і правових актів у сфері інвестиційної діяльності; наявність мотивів інвестування в основний капітал; стан виробничого апарату місцевого господарства, здатного матеріалізувати наявні інвестиції у певні матеріальні об'єкти.

На жаль, на всіх сільських територіях України спостерігається спад виробництва. Це зумовлено погіршенням інвестиційного клімату. Як складові інвестиційного клімату виділяють дві основні характеристики. Перша – об'єктивні можливості території (інвестиційний потенціал). Друга – умови діяльності інвестора (інвестиційний ризик).

Для оцінки інвестиційного потенціалу сільської території доцільно використати вісім складових елементів:

- трудовий (трудові ресурси та їх освітньо-кваліфікаційний рівень);
- споживчий (платоспроможність населення);
- інфраструктурний (економіко-географічне положення);

- виробничий (виробнича діяльність населення);
- інноваційний (рівень розвитку науки і досягнення науково-технічного прогресу);
- фінансовий (податкове становище, прибутковість і збитковість підприємств);
- природно-ресурсний (забезпеченість основними видами природних ресурсів).

Ситуація в інвестиційній сфері аграрного сектора економіки залишається гострою й на сьогодні. Її поліпшення сприятиме підвищенню продовольчої безпеки держави і виходу соціальної сфери села з кризи. Основними причинами кризи в сільському господарстві є: скорочення власних інвестицій товаровиробників; зменшення обсягу державної інвестиційної підтримки; погіршення умов отримання кредитів; криза фінансово-кредитної та банківської систем, руйнування матеріально-технічного постачання, недостатній розвиток інфраструктури села; неврахування екологічного аспекту залучення інвестицій; відсутність достовірної та відповідної інформації про умови виробництва та збуту продукції; неналежний рівень освіти сільських керівників; недосконала система страхування сільськогосподарських ризиків. Поліпшенню ситуації й створенню сприятливого інвестиційного клімату можуть сприяти певний податковий клімат, природні ресурси, стан екології, наявна робоча сила, вигідне географічне розташування.

В Україні не створена відповідна інфраструктура сільськогосподарського страхування, де основними його галузями є страхування сільськогосподарських культур, страхування тварин, страхування майна і доходу сільськогосподарських товаровиробників.

Практично страховий ринок в Україні тільки почав діяти з прийняттям у 2005 році Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» [4]. У ньому передбачається створення Фонду аграрних страхових субсидій, який повинен частково компенсувати витрати господарств на страхування. Селяни зможуть повернути до 50% страхових внесків (за тарифом на страхові послуги до 5%). Проте трансформація аграрного сектора не призвела до розвитку страхової справи в сільському господарстві.

Однією з основних проблем в аграрному секторі є кредитування. Кредитування на селі має низку особливостей, пов'язаних із сезонністю сільськогосподарського виробництва та високими втратами (адже це біологічний процес). Тут треба застосовувати спеціальні технології кредитування. Ще одна особливість полягає в тому, що фермери не мають достатнього досвіду бізнес-планування, не вміють належним чином прораховувати рух своїх коштів, тому їм важко показати кредитній установі свою спроможність погасити потрібну позику.

Через відсутність відповідної застави, сезонність і ризикованість сільськогосподарського виробництва банки не можуть забезпечити сільськогосподарські підприємства середньо- та довгостроковими кредитами. Тому слід увагу звернути на розвиток лізингових відносин в аграрному секторі, що є одним з ефективних способів фінансування придбання сільськогосподарської техніки та обладнання. Проте, лізинг не має достатнього попиту в Україні, бо не відповідає загальносвітовій практиці (обсяг інвестицій за лізинговими схемами в розвинутих країнах становить понад 50% від загальних капіталовкладень) і, крім того, розвитку лізингу пе-

решкоджає недобросовісна конкуренція з приватними лізинговими компаніями.

В Україні помітна диференціація доходів міського та сільського населення, де важливу роль відіграє заробітна плата і загалом грошові доходи населення. Проте останніми роками сільське населення перебувало на межі зuboжіння через невилатну заробітної плати. Якщо ж її отримують, то вона скоріше нагадує соціальну допомогу, а не вартість праці чи відповідний стимул до роботи. Усе частіше дохід у сільському господарстві виражений продукцією від ведення особистого підсобного господарства населення, що забезпечує потреби сім'ї.

Виправити ситуацію можливо тільки за рахунок розвитку у сільських територіях крупних сільськогосподарських підприємств, яких на сьогодні є ще явно недостатньо. Основним чинником ефективного й програмованого розвитку села є діяльність органів місцевого самоврядування, проте вони на даний час не забезпечені відповідною економічною базою для проведення дієвої управлінської діяльності. Основою формування перспективи села України повинна бути оптимізація пріоритетних напрямів розвитку сільських територій на базі вдосконалення організаційно-правових форм господарювання, диверсифікації підприємницької діяльності на селі та надання сільськогосподарському виробництву багатofункціонального характеру при збереженні екологічно чистого сільського довілля і розвитку соціальної інфраструктури.

Висновки

Перетворення в аграрному секторі економіки на сучасному етапі призвели до руйнування сільськогосподарського виробництва, а особливо до загострення кризових явищ у сільському господарстві. Важко стверджувати про вихід з кризового стану сільськогосподарського виробництва, яке в основному сконцентроване на особистих підсобних гос-

подарствах населення і ведеться на низькому науковому, технічному і технологічному рівнях. Темпи нарощування виробництва в цій галузі низькі і нестабільні, що спричинено збитковістю галузі. Продовжують залишатися невирішеними проблеми диспаритету цін, збуту вирощеної сільськогосподарської продукції, її переробки, дотування галузі, нечесних партнерів і посередників. На жаль, вирішення цих проблем лежить на загальнодержавному рівні.

Таким чином, основною умовою підвищення доходів сільського населення є реформування аграрного сектора, досягнення високого рівня економічного і соціального розвитку через ефективне використання праці, землі, інших засобів виробництва, впровадження нових форм господарювання, що відповідають ринковій економіці. Для зростання трудових доходів необхідно підвищувати зайнятність працівників, заробітну плату, спрямувати її в напрямі посилення мотиваційного стимулу та нормального відтворення робочої сили.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А.С. Історизм відносин власності: методологічні аспекти аналізу / А.С. Гальчинський // Економіка України. – 1993. – №9. – С. 41–49.
2. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / [за заг. ред. С.В. Мочерного] – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 850 с.
3. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України / Корнійчук Л.Я. – К.: КНЕУ, 2004. – 431 с.
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України // Економіка АПК. – 2004. – №10. – С. 3–28.
5. Про особисте селянське господарство: Закон України // Відомості Верховної Ради України – 2003. – №29. – С. 232.
6. Саблук П.Т. Відкритий лист «Про розв'язання невідкладних проблем АПК України» / П.Т. Саблук // Голос України. – 2006. – №8. – С. 10–11.

УДК 332.3:338.711

О.В. КУСТОВСЬКА,
к.е.н., доцент кафедри землевпорядного проектування, Національний університет біоресурсів і природокористування України,
А.О. СТОЛЯРСЬКИЙ,

студент факультету землевпорядкування, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Рекреаційно-туристичне природокористування у м. Києві

Стаття присвячена основним проблемам розвитку рекреаційно-туристичного природокористування у столиці та напрямкам їх вирішення, особливостям структури рекреаційного природокористування міста, що залежить від видів рекреаційних занять, їх сезонності, тривалості, масовості та інших параметрів.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, зелені зони, дестинація, міський парк, мережа озелених територій, реконструкція.

О.В. КУСТОВСКАЯ,
к.э.н., доцент кафедры землеустроительного проектирования,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины,
А.О. СТОЛЯРСКИЙ,

студент факультета землеустройства, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Рекреационно-туристическое природопользование в г. Киеве

Статья посвящена основным проблемам развития рекреационно-туристического природопользования в столице и направлениям их решения, особенностям структуры рекреационного природопользования города, что зависит от видов рекреационных занятий, их сезонности, продолжительности, массовости и других параметров.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая деятельность, зеленые зоны, дестинации, городской парк, сеть озелененных территорий, реконструкция.

Nature tourism and recreation in the city Kiev

The article is devoted to the main problems of development of nature tourism and recreation in the capital and areas to address them, the structure features recreational nature of the city, depending on the types of recreational pursuits, their seasonality, length, mass and other parameters.

Keywords: recreational and tourist activities, green areas, destinations, city park, a network of green areas, reconstruction.

Постановка проблеми. Розвиток рекреаційно–туристичної діяльності обумовлює зростання уваги до рекреаційного природокористування великих міст. Столичне місто, яке є значною дестинацією (географічна територія, яка є привабливою для туристів завдяки наявності унікальних або специфічних туристсько–рекреаційних ресурсів та відповідної інфраструктури, доведених до споживачів у вигляді готового туристичного продукту з метою задоволення їх найрізноманітніших потреб), відчуває посилений тиск як туристів, так і місцевих жителів, що робить рекреаційну діяльність і рекреаційне природокористування в столиці та інших великих містах особливо актуальним. Актуальність питання віддзеркалене також у проблемі сталого розвитку туризму в дестинаціях різного рівня.

Проте не кожна територія може називатися дестинацією. Для цього необхідною є відповідність таким критеріям [1]:

1. Транспортна доступність та наявність певного набору послуг належної якості для обслуговування туристів (трансфер, розміщення, харчування та ін.).

2. Наявність цікавих для відвідування пам'яток природи, історії, культури, релігії тощо.

3. Наявність інформаційних систем (наприклад, систем комп'ютерного бронювання) задля просування продукту на туристичному ринку.

Подальші дослідження дозволили деталізувати це поняття, виділивши його складові елементи. Так, вчені з Датської академії туризму О. Йоргенсен, К. Купер і Д. Флетчер запропонували модель, в якій дестинація розглядається як взаємозв'язок наступних компонентів [2]:

- attractions (атракції) – туристичні ресурси природного або штучного походження, що приваблюють туристів;
- accessibility (доступність) – розвиток транспортних та комунікаційних зв'язків;
- amenities (зручності) – наявність підприємств інфраструктури туризму, що пропонують якісні послуги і товари;
- ancillary services (посередники та допоміжні служби) – наявність посередницьких підприємств, що забезпечують виробництво й реалізацію туристичного продукту (рекламні агентства, банки, лікарні і т.д.);
- activities (організація діяльності туристів) – наявність підприємств, що забезпечують реалізацію мети подорожі туриста (рекреація, виставки, конференції тощо);
- available packages (пропозиція готового туристичного продукту) – наявність підприємств, що пропонують сформований туристичний продукт відповідно до попиту (туристичні оператори, агенти, бюро подорожей та екскурсій, аматори тощо).

Саме наявність всіх цих елементів забезпечує пропозицію комплексного туристичного продукту та максимальну реалізацію мети подорожі кожного туриста.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питаннями рекреаційного природокористування в містах займалися І. Зорин, Ю. Веденін, І. Кочеткова, О. Любіцева, В. Нудельман, І. Родичкін, В. Сторчевус, Т. Панасенко, В. Тимчинський та ін.

Аналіз стану досліджуваної проблематики дозволяє зробити висновок, що багато питань щодо рекреаційно–туристичного природокористування великих міст ще залишаються не вирішеними, зокрема: організація природокористування в столиці, населення якої зростає, відчувається не контрольованість багатьох соціально–економічних процесів, одним з яких є процес рекреаційної діяльності. Саме в умовах загострення соціально–економічних проблем питання рекреаційно–туристичного природокористування в умовах сталого розвитку міста потребує науково обґрунтованих рішень.

Метою статті є обґрунтування оптимізації рекреаційно–туристичного природокористування в м. Києві відповідно до рекреаційних циклів населення та туристів.

Виклад основного матеріалу. Рекреаційне природокористування є цілісною системою відносин людина (суспільство) – довкілля (природа), які складаються на певному етапі суспільного розвитку в процесі вивчення, освоєння, використання, перетворення, охорони та відтворення природно–ресурсного потенціалу території (акваторії) задля задоволення індивідуальних та суспільних рекреаційних потреб [3].

Рекреаційне природокористування ґрунтується на таких закономірностях:

- а) обмеженість самовідтворення та саморегулювання природи;
- б) залежність змін компонентів природи від антропогенного впливу;

в) формування природно–антропогенних територіальних комплексів рекреаційно–туристської спеціалізації на основі комплексування природних та суспільних елементів (ресурсів).

Концептуальними засадами рекреаційного природокористування є природнича, в основу якої покладений ландшафтний аналіз; еколого–економічна, яка базується на класифікації стадій відтворювального процесу природних ресурсів; збалансованого (стійкого) розвитку природних, економічних та соціальних підсистем.

Особливостями рекреаційного природокористування є чітка ресурсна орієнтація; безпосередній вплив на природу, який здійснюється рекреантами в процесі рекреаційних занять і суттєво впливає на самоорганізацію природно–антропогенних комплексів; використання природних ресурсів, які не знаходять застосування в інших сферах діяльності (наприклад, найвищі вершини, мальовничі ландшафти тощо).

У рекреаційному природокористуванні можна виділити такі напрями як рекреаційне ресурсоспоживання (наприклад, бальнеологічних, біотичних ресурсів); рекреаційне ресурсови–

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

користання (кліматичних, водних, земельних ресурсів), використання властивостей середовища з рекреаційною метою (розміщення рекреаційно-туристичної інфраструктури та об'єктів) [2].

Структура рекреаційного природокористування в місті залежить від видів рекреаційних занять, їх сезонності, тривалості, масовості та інших параметрів і в основному зводиться до таких видів:

– літні (пішохідні прогулянки, пішохідний туризм, прогулянки на велосипедах, катання на роликах, фотополювання, етологія, купання, плавання, сонячні й повітряні ванни, водні спортивні заняття, яхти, водні лижі, рибальство, підводне полювання);

– зимові (пішохідний туризм, лижні прогулянки, фотополювання, етологія, рибальство, катання на ковзанах, санчатах тощо).

Специфіка рекреації в межах великого міста обумовлена малою площею природних об'єктів, придатних для рекреації, при великих обсягах відпочиваючих, кількість яких майже не має сезонних коливань, що визначає постійність значних обсягів рекреаційних навантажень на природно-рекреаційні об'єкти. Особливістю великих міст, що водночас є туристичними центрами, є також збільшення рекреаційних навантажень на природно-рекреаційні об'єкти центральних районів міста, що пов'язано із в'їзними туристичними потоками.

Рекреаційне природокористування в межах саме столичного міста визначається повноваженнями Київської міської адміністрації яка має право визначати особливості землекористування [4].

Рекреаційне природокористування є частиною загальної рекреаційної діяльності, що може здійснюватися в межах міста: у закладах відпочинку, закладах культурно-мистецького профілю, спортивних закладах, під час здійснення екскурсій тощо. Рекреаційне природокористування є фактом безпосереднього контакту людини з природним середовищем. Такий контакт відбувається на незабудованих міських територіях, які розглядаються як зелені зони. Зелена зона є сукупністю ландшафтів з насадженою чи природною рослинністю. В той же час не всі території міста, що не знаходяться під забудовою, належать до міської зеленої зони. Зелені зони відрізняються від просто незабудованих територій впорядкованістю та певним статусом, що регулюється на законодавчому рівні.

Зелені зони за функціональною ознакою поділяються на три основні групи: а) озеленені території загального користування: парки культури та відпочинку, парки відпочинку, сквери і бульвари, спеціалізовані парки; б) озеленені території обмеженого користування – на прибудинкових територіях, ділянках землекористування дитячих закладів, шкіл, вузів, наукових і лікувальних закладів, підприємств та організацій; в) озеленені території спеціального призначення – санітарно-захисні зони промислових підприємств, водоохоронні, меліоративні та лісозахисні смуги, оранжерейні господарства та розплідники, коридори інженерних мереж, озеленені частини вулиць, доріг і кладовищ [5].

На території України основною ланкою системи озеленення території міста прийнято вважати міський парк, значення якого для міста зростає відповідно його розмірам. Міські парки найчастіше призначаються для прогулянок та відпочинку, для розвитку естетичних якостей людини, її екологічної культури, для покращення її дозвілля, відвідувачі можуть грати в гольф або теніс, кататися на човні, відвідати ресторан, взяти участь у театральному дійстві, слухати музику, завітати на яр-

марок або виставку. Дієвим методом розвитку міських парків вважається взаємозв'язок ландшафтного проектування та охорони навколишнього середовища. Цінність міських парків визначається можливостями відпочинку на природі для міського населення, позитивним впливом парку на екологічну ситуацію в місті, своєю історичною та культурною цінністю.

Паркові комплекси пропонують великий асортимент дозвіллевих послуг: творчі заходи, гольф, теніс, велосипедні прогулянки, плавання, екскурсії, гральні майданчики для дітей, культурно-мистецькі клуби, групи здоров'я. У парках використовуються різноманітні форми дозвілля: вистави балету на воді, вечори відпочинку для дорослих, ігрові конкурси, спортивні змагання, рекреаційні програми тощо.

Середовище рекреаційної діяльності м. Києва можна поділити на внутрішнє (представлене ситуацією в місті) та зовнішнє (вплив спричинений попитом на столичні рекреаційні ресурси, які пред'являють мігранти). Рекреаційні потреби населення м. Києва задовольняються в процесі добового, тижневого, сезонного та річного рекреаційних циклів, кожен з яких має власну ритміку саморегуляції і відповідний їй просторовий механізм [3]. Добові рекреаційні потреби задовольняються міськими рекреаційними об'єктами, що знаходяться в межах пішохідної доступності від житла або місця роботи (локальний тип рекреаційного об'єкта) чи по дорозі між місцем проживання та прикладання праці, навчання (функціональний тип рекреаційного об'єкта). Для добової рекреації характерний обмежений набір рекреаційних занять, які до того ж мають досить стійкий характер (ранкові прогулянки або пробіжки тощо). Тижневі рекреаційні потреби реалізуються на об'єктах, які є рекреаційно привабливими і мають оптимальну транспортну доступність (в межах 20–30 хв. на будь-якому з міських видів транспорту, що є взаємозамінними). Для них характерне поєднання активних рекреаційних занять на природі з культурно-пізнавальними або культурно-розважальними. Тижневі рекреаційні потреби можуть задовольнятися як в межах міста, так і на околицях, в межах зеленої зони. Сезонні рекреаційні потреби є більш вмотивованими і пов'язані з порівняно тривалою рекреаційною діяльністю та більш різноманітними рекреаційними заняттями (наприклад, влітку це – відпочинок на пляжі біля води, на берегах Дніпра, заняття водними та іншими активними видами рекреації, розваги тощо; взимку – катання на лижах, санчатах, ковзанах тощо). Сезонна рекреація здійснюється киянами як в межах міста, так і за його межами – на околицях, де розташована зелена зона міста, та в межах Київської міської агломерації, межі якої сягають до двох годин транспортної доступності. Київська міська агломерація, виконує урбокомпенсаційні функції завдяки дачному відпочинку, санаторному (пансіонати, бази відпочинку, санаторії) відпочинку, самодіяльному туризму і має найрізноманітніший набір рекреаційних занять, що впливає на розширення цієї зони, її ущільнення та зростання рекреаційних навантажень. Річні рекреаційні потреби задовольняються під час відпустки і також можуть перекладатися на урбокомпенсаційні можливості зони агломерації, а також на внутрішньоміські можливості, які надає Дніпро як рекреаційний об'єкт.

Рекреаційно-природні та історико-культурні об'єкти м. Києва є туристично-привабливими ресурсами, які визначають потужні в'їзні туристичні потоки [3].

а) добові, які можуть бути здійснені як трудовими мігрантами, так і спеціально з екскурсійною метою (наприклад, шкільні екскурсії до Києва з приміських шкіл). У цьому випадку до рекреаційних ресурсів м. Києва пред'являються вибіркові вимоги, переважно культурно-пізнавального або культурно-розважального характеру;

б) тижневі рекреаційні потреби аналогічні добовим, спрямовані на задоволення рекреаційних потреб приміських жителів, однак включають також і туристичні в'їзні потоки (туризм «вихідного дня»), що збільшує навантаження на рекреаційні об'єкти центральної частини міста;

в) сезонні потоки до м. Києва є туристичними. За статистикою, середній термін перебування туриста в Києві становить 3,5 доби і основне навантаження лягає на найбільш цінні та привабливі рекреаційні об'єкти (об'єкти Світової культурної спадщини – Софія Київська, Києво-Печерська лавра, парки на схилах Дніпра тощо).

Висновки

Рекреаційне природокористування є структурною компонентою процесу природокористування, значення якої зростає відповідно до зростання рекреаційно-туристичної діяльності. Рекреаційне природокористування в столиці є результатом реалізації рекреаційних потреб населення міста, приміської зони, розвитку внутрішнього та в'їзного туризму; має свою специфіку, яка обумовлена виконанням столицею своїх функцій, що збільшує потік рекреантів і навантаження на рекреаційні об'єкти центральної частини міста.

Водночас зелена зона сельбищних територій зазнає деградації (внаслідок ущільнення міської забудови та невідповідності й одноманітності рекреаційних занять (особливо у вихідні та святкові дні).

Основною ланкою системи озеленення території міста залишається міський парк, що створює умови для організації практично всіх видів відпочинку і можливість контакту мешканців міста з природою, а на сучасному етапі розвитку рекреаційно-туристичного природокористування перетворюється на соціально-педагогічний комплекс, що виконує просвітню, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції.

Список використаних джерел

1. Про Програму економічного і соціального розвитку м. Києва на 2016 рік: розпорядження виконавчого органу Київської міської ради від 29.01.2016. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://kievcity.gov.ua/done_img/f/PKMDA-40--29012016.pdf
2. Яковенко І.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований: монография / Яковенко И.М. – Симферополь: «Таврия», 2003. – 335 с.
3. Любичева О.О. Теоретичні та прикладні питання рекреаційно-туристичного природокористування в столичному місті [Електронний ресурс] / О.О. Любичева, І.В. Кочеткова // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 176. – С. 136–138. – Режим доступу до журн.: http://tourlib.net/statti_ukr/lubiceva4.htm
4. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15.01.99 № 401–XIV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/401-14>
5. Про продовження чинності «Програми розвитку зеленої зони м. Києва до 2010 року та концепції формування зелених насаджень в центральній частині міста» до 31 грудня 2017 року [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://kmr.gov.ua/uk/content/zemelna-komisiya-pogodyla-prodovzhennya-diyi-programy-rozvytku-zelenoyi-zony-stolyci-do-2017>

УДК 339.9.01

С.М. ГАЛЕНКО,

к.в.н., доцент, докторант кафедри європейської інтеграції,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Мегаполіси як основні актори інформаційно-технологічної глобалізації

У статті розкрито характер глобалізації в інформаційній сфері. Визначено закономірності впливу глобалізації на розвиток мегаполісів. Проаналізовано роль мегаполісів в інформаційному вимірі світової глобалізації.

Ключові слова: світова інформаційна економіка, мережа глобальних мегаполісів, інтелектуальна економіка, культурна глобалізація.

С.Н. ГАЛЕНКО,

к.э.н., доцент, докторант кафедры европейской интеграции,
Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана

Мегаполисы как основные актеры информационно-технологической глобализации

В статье раскрыт характер глобализации в информационной сфере. Определены закономерности влияния глобализации на развитие мегаполисов. Проанализирована роль мегаполисов в информационном измерении мировой глобализации.

Ключевые слова: мировая информационная экономика, сеть глобальных мегаполисов, интеллектуальная экономика, культурная глобализация.

S. GALENKO,

PhD in economics, associate professor, doctoral student of European integration department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Megacities as the main actors of information technology globalization

Article deals with the nature of globalization in the information field. The regularities of the impact of globalization on the

cities development were determined. The role of cities in the information world dimension of globalization was analyzed.

Keywords: *global information economy, the network of global cities, smart economics, cultural globalization.*

Постановка проблеми. Процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції та уніфікації, глобалізація все більше утверджує тенденції втягування світового господарства (яке донедавна розумілось лише як сукупність національних господарств, пов'язаних між собою системою міжнародного розподілу праці, економічних і політичних відносин) у загальний світовий ринок, де відбувається тісне переплетіння економік на основі транснаціоналізації та регіоналізації. Відтак відбувається не тільки послаблення інституту національного суверенітету країн, які протягом віків були головними суб'єктами міжнародних відносин, а й формування єдиної світової сіткової ринкової економіки – геоекономіки та її інфраструктури.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Різні аспекти загального процесу глобалізації, а також її прояви в економічних, суспільних та культурних відносинах, сучасний вплив на розвиток територіальних утворень, на зміну сутнісних характеристик міст і зокрема міст – мегаполісів стали предметом дослідження таких зарубіжних учених, як М. Арчер, А. Аппадурі, С. Артоблевський, Дж. Бартон, Дж. Біверсток, У. Бек, Р. Бертон, Л. Браун, Ф. Бродель, П. Брукс, Ч. Ван-Кан, Д. Гвішиані, Е. Гідденс, П. Геддес, П. Глур, Дж. Готман, К. Дойч, Р. Елізондо, М. Інтріллігейтор, Х. Зальцман, М. Кастельс, П. Кругман, Е. Ланк, Т. Левітт, Л. Лінн, Ч. Лендрі, Ч. Лідбітер, Д. Лорен, А. МакКормак, П. Маркузе, В. Мур, Н. Мойсеев, Дж. Неттл, М. Павельсон, А. Печчеї, М. Портер, Г. Рид, Р. Робертсон, С. Сассен, Л. Склер, Н. Слука, А. Скотт, Д. Смік, П. Тейлор, Г. Терборн, І. Уоллерстайн, Р. Флорида, Дж. Фрідман, Т. Форбат, М. Фуджит, А. Хіршман, П. Холл, Г. Чесборо, Дж. Якобс та багато інших.

Метою статті є аналіз ролі мегаполіса в інформаційному вимірі світової глобалізації.

Виклад основного матеріалу. У просторовому вимірі такої інфраструктури відбувається «руйнування усталених конфігурацій» світового територіального устрою, стрімко укорінюється місто-центрична модель розвитку людства, що зумовлює закріплення каркасоутворюючої ролі в майбутньому за містами-мегаполісами. Як відмічає Д.Г. Лук'яненко, відбувається глобальна інституціоналізація економіки, коли на рівноправні і навіть більш значні ролі, ніж традиційні суб'єкти міжнародних економічних відносин (держави), претендують не тільки ТНК, регіональні міждержавні інтеграційні об'єднання, міжнародні організації (МВФ, Світовий банк, СОТ, МОП), а й міста – світові фінансово-інформаційні центри, практично екстериторіальні й функціонально автономні (Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Франкфурт-на-Майні, Париж та ін.), а також окремі індивіди – наукові працівники, університетські професори, творчі особистості, великі бізнесмени [1].

Слід підкреслити, що мегаполіси стають одночасно і самостійними суб'єктами глобалізації (поряд із державами, транснаціональними капіталом, банками і корпораціями, міжнародними організаціями, світовими та регіональними угрупованнями), і її об'єктом, виконуючи роль вузлів глобальних потоків різних видів ресурсів, капіталів, людей, інформації. Тож зв'язок розвитку мегаполіса з процесом глобалізації взаємний, їх стрімкий

розвиток є однією з причин і наслідком глобалізації одночасно, що потребує постійних реакцій з боку міської політики.

Як вже зазначалося, предметом наукових дебатів залишається буквально все, що стосується глобалізації. Однак сама по собі наявність великої кількості різних думок, підходів та оцінок глобалізації досі не гарантує, що цю тему ґрунтовно опрацьовано. Глобалізація виявилася не простим питанням не тільки для масової свідомості, а й для наукового аналізу.

Так само й перед мегаполісами глобалізація ставить поки що більше питань, аніж дає відповідей щодо перспектив. Мегаполіси Європи, як підкреслює Маніфест нової урбаністики, прийнятий Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи у травні 2008 року, «стали тією частиною європейської території, яка першою та найбільш суттєво відчула на собі наслідки глобалізації... стали головним місцем адаптації Європи до нових технологічних, екологічних, економічних та соціальних умов, що виникли в результаті глобалізації... вільно або невільно вступили в епоху глобалізації та були вимушені відповідати на її основні виклики» [2].

Вони, як далі йдеться у цьому документі, не тільки усвідомили «ту нову роль, що покладена на них... як на «колективно діючу особу», місце для ініціатив і творчості, привілейований майданчик для виникнення нових форм життєдіяльності, соціальних взаємозв'язків та нової соціальної гнучкості... а й стикнулись одночасно з широкомасштабними соціально-економічними змінами: зменшення ролі робочого класу та деіндустріалізація територій, поглиблення соціальних відмінностей і криза народних кварталів, зростаюча міграція та старіння населення, постійне розширення площі міст і повсюдне використання автомобілю. Вони також повинні були відповісти на виклики, пов'язані з існуючими загрозами нашому навколишньому середовищу» [2].

На сучасному етапі окремим завданням є виявлення закономірностей впливу глобалізації на розвиток кожного з мегаполісів, адже у результаті цього формуються нова парадигма їх розвитку, стратегічні пріоритети, внутрішні пропорції та зовнішні зв'язки, моделі модернізації їх економік та управлінських систем.

Стосовно розвитку мегаполіса (як і інших учасників глобалізаційних процесів) сьогодні якнайчастіше говорять про позитиви та виклики, що створює глобалізація, тобто про дві групи факторів впливу. Додавши до цього фактори, які не завжди можна віднести тільки до однієї з таких груп (а на практиці таке буває дуже часто), можна запропонувати узагальнену класифікацію факторів впливу глобалізації на розвиток мегаполіса:

- фактори позитивного впливу;
- фактори негативного впливу;
- фактори суперечливої дії;
- латентні фактори.

Варто зауважити, що відміну від суб'єктів господарювання, на розвиток мегаполіса (як територіально-господарської одиниці) впливають практично усі існуючі аспекти та виміри глобалізації, серед яких засадничою, безумовно, є глобалізація економічна, адже з якою б швидкістю чи векторністю

не розповсюджувались би глобалізаційні процеси, вони мають економічну основу.

Глобалізація економічна невід'ємно пов'язана із глобалізацією інформаційною. А мегаполіси, будучи найбільшими центрами вироблення і поглинання інформації, стають основними акторами інформаційно-технологічної глобалізації.

Поняття «інформаційна економіка» (як і інформаційне суспільство загалом) було впроваджено у наукове середовище ще на початку 60-х років минулого століття. Нині воно стало фактично загальноновизнаним по відношенню до тієї реальності, що склалася у світі.

На відміну від світової економіки, що існувала на Заході з XVI ст., суть якої в тому, що процес накопичення капіталу відбувається по всьому світу, глобальна економіка являє собою дещо інше. За М. Кастельсом, це економіка, «здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети» [3, с. 105]. Фахівці зазначають, що такого підходу до економічної глобалізації у світовій літературі до М. Кастельса не було [3, с. 7].

Однак М. Кастельс не випадково уточнює вживаний ним термін – «інформаційна» (informational), а не «інформаційна» економіка і постійно застосовує його у прив'язці до глобальної економіки (глобальна/інформаційна). За цим стоїть концептуальний підхід: на думку ученого, глобальна мережа стала результатом революції в галузі інформаційних технологій, яка створила матеріальну основу глобалізації економіки, тобто народження нової, відмінної від попередньої, економічної системи.

Стосовно ролі мегаполісів у інформаційному вимірі світової глобалізації М. Кастельс у книзі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство, культура» робить такий висновок: «мегаполіси слугують вузлами глобальної економіки, концентрують в собі вищі адміністративні, виробничі та менеджерські функції на всій планеті, контроль засобів інформації, реальну політику сили й символічну здатність створювати та поширювати інформацію» [3, с. 378].

Тож, на думку М. Кастельса, вирішальним у розвитку системи управління мегаполісом у таких умовах виступають три фактори:

- зв'язок міста з різноманітними вузлами глобальної мережі через інтенсивні системи комунікації, телекомунікації, інформаційні системи;
- здатність кожного окремого міста генерувати нове знання (інновація – головний продукт інформаційного суспільства) у додаток до його економічної діяльності з виробництва й отримання стратегічно важливої інформації;
- інституційна гнучкість як внутрішня здатність до змін та зовнішня незалежність міських органів управління.

Однак мегаполіси, передусім глобальні міста, займають особливі місця не тільки в системі центрів світової інформаційної економіки («виробничі» міста світу, міста-центри ділових послуг, міста-ключові центри комунікаційних послуг), а й у геополітичній та соціокультурній системі світу. Адже на фоні прискорення економічної глобалізації, конфігурації суспільно-політичних міжнародних відносин теж стрімко видозмінюються. Фактори політичної глобалізації для мегаполісів мають кілька аспектів прояву.

По-перше, у процесі становлення глобального ринку, на фоні ураганного розвитку високих технологій та нових форм

організації виробництва потужні міста все більше набувають рис самостійних діючих осіб у нових координатах політичної географії та співвідношення геостратегічних сил. Цю тенденцію демонструє С. Сассен, коли зазначає, що такі міста як Нью-Йорк, Чикаго та Вашингтон з часом здобувають більше геополітичне значення, ніж самі США, частково через зростання глобальної економіки [4].

Протягом останніх десятиріч у теорії і практиці міжнародних відносин динамічно утверджується поняття «особливої дипломатії міст». Мегаполіси завдають тон не тільки розвитку своїх регіонів і країн, а й відіграють зростаючу роль у вирішенні глобальних проблем людства, у діалозі культур та цивілізацій.

Актуальність дослідження впливу факторів культурної глобалізації (глобалізації культур) на мегаполіси визначається здебільшого тим, що глобалізація розмиває національну специфіку, про що все більше говорять представники різних галузей. Усе гостріше постають питання збереження культурного коду нації: мови, традицій, звичаїв, духовності та національної культури на основі історичної самосвідомості, в чому роль мегаполісів, безперечно, провідна.

Згідно з однією існуючих концепцій глобалізації світ сьогодні являє собою багаторівневу мережеву систему, верхній прошарок якої – мережа глобальних мегаполісів. Вони виступають своєрідними «воротами у глобальний світ», поєднуючи на компактній території виконання функцій потужних вузлів та центрів, забезпечуючи доступ до глобальної економіки не тільки собі, а й територіям, що перебувають у сфері їх економічного та політичного впливу.

Тому наявність у держави мегаполісів – власних «ворот» у глобальний світ – розглядається як можливість для національних політичних, економічних, науково-освітніх і культурних еліт увійти у вузький клуб осіб, які беруть участь у прийнятті ключових рішень у кожній із цих сфер на глобальному рівні.

Розглянуті вище аспекти глобалізації, безперечно, не можуть відобразити увесь спектр її впливу на розвиток мегаполісів, адже на сучасному етапі глобалізація – надзвичайно багатогранний, динамічний і суперечливий процес, що потребує детальних досліджень.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що одна з ідей, яку породжує глобалізація, полягає в тому, що багато проблем і тенденцій неможливо вже адекватно вивчати і оцінювати окремо на національному рівні. Нині їх варто формулювати з точки зору глобальних процесів.

Саме зараз формується нова світова ієрархія мегаполісів, вершину якої вже давно займають Лондон, Париж, Нью-Йорк, Токіо, включені в інформаційно-інтелектуальну економіку, сфокусовані на наданні послуг у глобальному масштабі. Перебудова такої ієрархії змушує інші міста, зокрема європейські, шукати свої ринкові ніші. Тенденції розвитку глобальних і світових міст швидко позначаються на них: наслідуючи такі тенденції, змінюється структура зовнішнього позиціонування мегаполісів, а також їх місце у транснаціональному середовищі світової політики.

Висновки

У світі глобалізації, коли дедалі частіше конкурують не країни як одне ціле, а їхні окремі регіони, а насамперед – потужні міста, постає питання щодо підвищення конкуренто-

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

спроможності вітчизняних міст у глобальному масштабі, з урахуванням багатоаспектної дії глобалізації.

Для українських мегаполісів, як імпортерів глобалізації й інформатизації, наступним логічно правильним кроком має стати вироблення власної політики відкритого та успішного функціонування у світовому «мегаполісному» співтоваристві. А це, в свою чергу, створення сучасної економіки, заснованої на знаннях, основою якої є інноваційна система. Розвиток міст за інноваційно-інвестиційною моделлю відповідає нинішнім вимогам як локального, так і світового розвитку, а також сучасним викликам глобалізації, які українські міста відчують з особливою гостротою.

Будучи апріорі надскладними системами, під впливом глобалізації мегаполіси тільки поглиблюють свою полі-структурність, розвиваючи нові залежності та закономірності розвитку, кардинально змінюючи парадигму з промислово-підприємницьких на креативні міста. При цьому у вітчизняних мегаполісів практично відсутні дієві моделі розвитку як теоретичного, так і прикладного характеру. Маючи низку вагомих

конкурентних переваг, для підвищення їхньої ролі як світових міст, для створення привабливих умов діяльності міжнародних та зарубіжних компаній вони мають продемонструвати стабільність, послідовність, сталість своїх намірів розвинути у сучасні міста із високим рівнем ділової культури.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: [навч. посіб.] / Д.Г. Лук'яненко; Київ. нац. екон. ун-т. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
2. Маніфест нової урбаністики, прийнятий на 15-й Пленарній сесії Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи 29 трав. 2008 року, м. Страсбург [Текст документу] // Режим доступу: – https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1210859&Site=COE#P41_488 Европейская хартия городов II.
3. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture; Vol. I, II: The Rise of the Network Society. –Oxford: Blackwell, 1996.
4. Sassen S. Territory and Territoriality in the Global Economy // International Sociology. 2000, №2.

СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Л.С. ДОРОШЕНКО,
к.е.н., професор, Міжрегіональна академія управління персоналом,
Н.І. ЛАПИЦЬКА,
доцент, Міжрегіональна академія управління персоналом

Аудит управління людськими ресурсами як засіб стратегічного аналізу

У статті досліджено сутність аудиту персоналу, визначена його роль у внутрішній діагностиці сфери управління людськими ресурсами організації. Обґрунтована необхідність розширення застосування аудиту персоналу в стратегічному управлінні. Запропонована модель аудиту управління людськими ресурсами.

Ключові слова: аудит персоналу, аудит управління людськими ресурсами, стратегічний аналіз, стратегічне управління, модель аудиту управління людськими ресурсами.

Л.С. ДОРОШЕНКО,
к.э.н., профессор, Межрегиональная академия управления персоналом,
Н.И. ЛАПИЦКАЯ,
доцент, Межрегиональная академия управления персоналом

Аудит управления человеческими ресурсами как средство стратегического анализа

В статье исследована суть аудита персонала, определена его роль во внутренней диагностике сферы управления человеческими ресурсами организации. Обоснована необходимость расширения применения аудита персонала в стратегическом управлении. Предложена модель аудита управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: аудит персонала, аудит управления человеческими ресурсами, стратегический анализ, стратегическое управление, модель аудита управления человеческими ресурсами.

L. DOROSCHENKO,
Ph.D., professor, Interregional Academy of Personnel Management,
N. LAPITSKA,
associate professor, Interregional Academy of Personnel Management

Human Resource Management Audit as a tool of strategic analysis

The paper studies the essence of audit personnel, its role in the internal diagnosis of human resource management is defined. The necessity of developing the application of the staff audit in strategic management is justified. A model of audit of human resource management is offered.

Keywords: staff audit, audit of human resource management, strategic analysis, strategic management, model of audit of human resource management.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності діяльності та забезпечення конкурентоспроможності організації на ринку в сучасних умовах вимагає переходу до стратегічного управління в цілому і управління людськими ресурсами,

зокрема. У зв'язку з цим зростає актуальність об'єктивного аналізу та оцінки всього комплексу процесів, що відбуваються у сфері соціально-трудових відносин. Надійним інструментом вирішення цього завдання є аудит даної сфери,

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

який дає змогу здійснити діагностику вказаних процесів, визначити рівень їх відповідності певним критеріям і вимогам та надати результати зацікавленим користувачам.

Актуальність досліджень аудиторської діяльності в соціально–трудовій сфері обумовлюється також відносною новизною та зростанням її значимості в майбутньому, особливо в контексті переходу до стратегічного управління та на міжнародні стандарти якості.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання аудиту в соціально–трудовій сфері уже тривалий час досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими. В наукових працях обґрунтовується необхідність поширення аудиторської діяльності на людські ресурси. Розкривається зміст, цілі, завдання та порядок проведення аудиторських перевірок. Певна увага приділяється питанням нормативно–правового регулювання аудиту людських ресурсів. Серед дослідників вказаних проблем необхідно відмітити П. Канду, Р. Адамса, Д. Флінта, Г.Г. Мелік'яна, Ю.І. Одегова, Т.В. Ніконову та ін. Заслужують на увагу в даній галузі наукові розробки вітчизняних авторів, зокрема, Г.В. Назарової, С.В. Міщина, О.С. Лебединської, Н.І. Єсинової, О.В. Акіліної, І.П. Петрової та ін.

Разом із тим чимало аспектів аудиторської діяльності у сфері соціально–трудових відносин потребують подальшого опрацювання. Це обумовлюється тим, що управління людськими ресурсами є надзвичайно складним і багатогранним процесом і відіграє вирішальну роль у забезпеченні ефективної діяльності організації в цілому.

Метою статті є дослідження особливостей аудиту управління людськими ресурсами та визначення його ролі в стратегічному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Людські ресурси організації (персонал) є основою її існування. Ці ресурси мають свою ціну, яка визначається співвідношенням між рівнем задоволення персоналом своїх потреб та ресурсами, які необхідно витратити для цього організації–роботодавцю. Одночасно має бути забезпечений необхідний рівень прибутковості організацій [11]. Саме такі людські ресурси оцінюються як необхідні для організації і становлять об'єкт управління персоналом.

Проблеми управління людськими ресурсами (удосконалення процесів і методів управління, аналізу та оцінки ефективності їх використання) почали досліджуватись та практично реалізовуватись з початку ХХ століття. Сьогодні, за умов загострення конкурентної боротьби об'єктивною необхідністю стає застосування основ стратегічного управління організацією з врахуванням довгострокових цілей та змін її оточення. Очевидно, це є вихідною передумовою стратегічного управління і людськими ресурсами, що об'єктивно передбачає посилення взаємозв'язку між діловою та кадровою стратегіями організації [9].

Перехід до стратегічного управління передбачає здійснення аналізу людських ресурсів організації та оцінювання всіх процесів, що відбуваються під час їх трудової діяльності. До основних завдань стратегічного аналізу людських ресурсів відносять:

- оцінку впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища організації на управління людськими ресурсами;
- аналіз потенціалу людських ресурсів;

– виявлення ціннісних орієнтацій організації щодо управління персоналом;

– визначення завдань організації щодо відтворення персоналу з урахуванням факторів внутрішнього та зовнішнього середовища [9].

Серед багатьох методів аналізу сфери управління людськими ресурсами в зв'язку з переходом до стратегічного управління важливе місце належить аудиту персоналу.

Становлення аудиту управління людськими ресурсами почалося в кінці 1980–х років і його зміст полягав у збиранні інформації про соціальні підсистеми організації, функціональні напрямки та процеси кадрової роботи з метою їх удосконалення. У розвинутих країнах аудит персоналу виокремився із управлінського аудиту і з часом перетворився в самостійну діагностичну діяльність з відповідним юридичним, методичним та кадровим забезпеченням.

Вирішенню багатьох питань аудиту сприяло врахування систем управління якістю. Згідно з Євростандартом STN EN ISO 9000: 2001 аудит розглядається як систематизований, незалежний і задокументований процес збирання аудиторських доказів і їх об'єктивна оцінка [12].

В Україні аудиторські послуги у сфері соціально–трудових відносин лише починають формуватися. Поки що вони мають характер окремих досліджень психологічних особливостей персоналу, вивчення соціально–психологічного клімату, мотивації персоналу, стилю управління тощо.

У спеціальній літературі наводяться різні визначення аудиту у сфері управління людськими ресурсами. При цьому використовуються терміни: аудит соціальної сфери, аудит персоналу, кадровий аудит, аудит управління людськими ресурсами тощо [1, 4, 7–9].

Визначаючи сутність перелічених понять майже більшість авторів вказують, що у даному контексті аудит слід розуміти як процес збирання об'єктивної інформації щодо оцінки кадрового потенціалу організації, дотримання нормативно–правових положень трудового законодавства, ефективності використання персоналу та діяльності служби управління людськими ресурсами тощо. Важливим аспектом аудиту в даній сфері є також діагностика причин тих проблем, що виникають, їх оцінка та формулювання відповідних рекомендацій для керівництва організації.

По суті, у кожному з відмічених випадків підкреслюється певний аспект комплексної проблеми управління людськими ресурсами.

Відсутність єдиного поняття та відмінності у тлумаченні сутності аудиту в сфері управління людськими ресурсами пояснюється складністю та різноманітністю процесів і дій, які воно охоплює. Адже управління людськими ресурсами належить до найскладніших галузей управління [4].

Узагальнюючи наявні в літературі погляди з даного питання, найбільш прийнятним у даному контексті слід вважати термін «аудит управління людськими ресурсами». Адже саме управління людськими ресурсами охоплює весь комплекс процесів щодо їх відтворення.

При визначенні сутності поняття аудиту в сфері управління людськими ресурсами слід враховувати:

- законодавче визначення аудиту бухгалтерської (фінансової) діяльності, яке містить універсальні положення щодо

будь-якого виду незалежного контролю (незалежна діяльність аудитора, професіоналізм, компетентність, об'єктивність, відповідність вимогам законів України та діючих стандартів);

- узагальнення наведених в літературі визначень аудиту персоналу як відносно самостійної гілки інституту аудиторства;
- складність та багатогранність цілей, завдань та процедур управління людськими ресурсами, особливо стратегічного управління, однією з ключових ознак якого є інтегрованість його із загальною управлінською стратегією організації [9].

Виходячи з цього аудит управління людськими ресурсами слід розуміти як діяльність незалежних професійних фахівців щодо аналізу достовірності трудових показників, які комплексно характеризують працю персоналу підприємства; ступінь відповідності управлінських рішень нормам чинного законодавства; оцінки взаємозв'язку між стратегічним управлінням організації та стратегічним управлінням її людськими ресурсами.

Оскільки об'єкт аудиту управління людськими ресурсами є досить складним, доцільно розглядати такі його складові;

- соціальний аудит, зосереджений на соціальній підсистемі організації (діяльність окремих працівників, груп та команд);
- аудит кадрової політики і процесів, призначений для професійної підтримки соціальної підсистеми;
- аудит діяльності служби управління людськими ресурсами, зорієнтований на аналіз та оцінку ефективності діяльності цього підрозділу та його взаємодії з іншими структурними підрозділами організації [1, 9].

В залежності від обсягів дослідження можна виокремити декілька видів аудиту управління людськими ресурсами, а саме:

- загальний аудит – аналіз процесів та явищ в сфері людських ресурсів організації;
- частковий аудит – перевірка процесів і явищ, пов'язаних з конкретними функціональними напрямками роботи з персоналом;
- спеціалізований аудит – вивчення окремих заходів та міжвідомчих відносин;
- аудит відповідності – перевірка дотримання в роботі з персоналом вимог нормативно-правових актів та інструктивних документів.

Виходячи з викладеного можна запропонувати модель управління людськими ресурсами, яка включає три складові, що, по суті, є елементами єдиної системи, а саме:

- соціальний аудит;
- аудит кадрової політики та процесів;
- аудит діяльності служби управління людськими ресурсами.

Коротко розглянемо кожну з них.

Сутність соціального аудиту полягає у систематичному оцінюванні всього комплексу соціально-психологічних процесів, що відбуваються в організації. Основною його метою є виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей соціальної підсистеми для діяльності організації в цілому.

Об'єктом соціального аудиту є персонал організації, причому як окремі індивіди, так і трудові колективи (команди). На рівні індивіда досліджуються такі його характеристики як компетентність, установки, цінності, мотивація, задоволеність, творчість, здібності тощо. На рівні колективу (групи) увага зосереджується на вивченні міжособистісних відносин, соціалізації працівника в групі, співпраці, згуртованості, взаємодії та ін.

У процесі соціального аудиту оцінку діяльності в даній сфері здійснюють за такими критеріями:

- соціально-трудові відносини та їхній вплив на колектив;
- економічні, психологічні та правові аспекти взаємозв'язків індивідів та груп в процесі трудової діяльності;
- наявність (характер) соціального діалогу;
- консультації зацікавлених сторін;
- дотримання сприятливих та безпечних умов праці;
- створення соціальної інфраструктури.

Окремим елементом соціального аудиту є також оцінка компетентності та потенціалу працівників, ефективності їх використання, професійної гнучкості, трудової мотивації тощо.

Крім того, використовуються такі індикатори:

- кількість заявлених і реалізованих пропозицій з практики економії коштів;
- кількість поданих обґрунтованих скарг на діяльність персоналу;
- співвідношення між рівнями змін (у тому числі можливих) і рівнем стабільності (для змін, стосовно яких встановлено причини);
- відсутність причин втрат часу і можливість їх прояву через деякий час;
- дисциплінарні рішення;
- інтерес працівників (груп, команд) до змін, інноваційних проектів;
- задоволення працівників винагородами (матеріальними і нематеріальними), можливістю брати участь в управлінні і прийнятті рішень, а також підвищенням кваліфікації і розвитком особистості (за рахунок внутрішніх ресурсів, рівних можливостей, самореалізації).

Важливою є оцінка особистісних характеристик працівників, які впливають на результати їхньої роботи. До таких характеристик, зокрема, належать самодисципліна, самостійність, надійність, відповідальність, наполегливість, вербальні та мовні навички тощо.

Необхідно підкреслити, що інформація, яка використовується в соціальному аудиті, може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Об'єктивною інформацією є особисті дані працівників, показники, що характеризують ефективність їхньої діяльності, причини відсутності працівників на робочому місці, показники плинності кадрів, а також внутрішні керівні положення (правила роботи, охорони та безпеки праці, колективні договори, угоди про створення та використання громадського фонду, системи оплати праці, порядок відбору працівників, їх адаптації, навчання та розвитку).

Суб'єктивні джерела соціальної інформації включають результати опитування працівників, дослідження їх задоволеності, ціннісних орієнтацій, ставлення до організації (ідентифікація, лояльність) та роботи, а також її різних аспектів, готовності до змін, статусу і рівня соціальної поведінки, дій окремих осіб, груп, команд, менеджерів і т.ін.

При проведенні соціального аудиту існує низка обмежень (ризиків). Одним з них є сам менеджмент (його природа, направленість, вимоги, очікування, досвід, особисті інтереси і прагнення до змін). Інші ризики пов'язані з самими аудиторами, їхнім професіоналізмом та компетентністю. Мінімізація цих ризиків дає позитивний ефект для результатів оцін-

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ки досягнення організаційних цілей з точки зору соціальних цінностей, рівня моральних конфліктів і соціального клімату в організації, підвищення рівня мотивації працівників, покращення міжособистісних відносин, зниження рівня напруженості та стресів серед працівників, поліпшення якості управління персоналом організації в цілому.

Невід'ємною складовою аудиту управління людськими ресурсами є аудит кадрової політики і процесів її реалізації. В центрі уваги цього аудиту є аналіз і оцінка всього, що забезпечує функціональність управління людськими ресурсами, а саме:

- 1) кадрової стратегії як компоненти організаційної стратегії;
- 2) політики щодо методів і процесів реалізації цих стратегій;
- 3) привабливості організації як роботодавця;
- 4) ефективності заходів щодо розвитку організації в цілому.

Метою даного аудиту є діагностування різних підсистем управління людськими ресурсами для передбачення можливих кризових ситуацій і розробки ефективних заходів щодо їх попередження. Цей аудит оцінює процеси, що відбуваються у людських ресурсах, і процеси організаційної поведінки. Такі управлінські процеси, як набір працівників, управління продуктивністю праці, трудовою мотивацією, кадровим потенціалом, кар'єрою, повинні оцінюватися всебічно. Якщо оцінювати тільки певні функції людського ресурсу, не виключено, що виявлені недоліки не будуть вичерпними, а заходи втручання – адекватними. Наприклад, аудит управління набором працівників діагностує навички, відбір, найм, адаптацію і внутрішню мобільність працівників як один складний процес.

Аудит організаційної поведінки включає, наприклад, комунікаційний менеджмент, управління персоналом, управління конфліктами тощо. Його діагностика не обмежується тільки оцінкою змісту відповідних документів. Їхній зміст необхідно оцінити по відношенню до показників соціального аудиту. Наприклад, правила внутрішнього зв'язку повинні бути оцінені по відношенню до показників виробничої поведінки персоналу з метою діагностики ефективності комунікацій і визначення негативних причин [7].

Важливим компонентом аудиту кадрової політики і процесів є також заходи, спрямовані на розвиток організації (наприклад, створення і дизайн робочих місць, робочих груп і команд, зміни у менеджменті, розвиток корпоративної культури). Так, при аналізі стану корпоративної культури необхідно розпочати дослідження з рівня зовнішньої і внутрішньої інтеграції корпоративних цінностей у основні переконання персоналу (тобто дослідити ступінь ідентифікації осіб з цінностями організації). Навіть продуктивність праці і глибину залучення працівників до праці слід оцінювати в залежності від глибини сприйняття ними корпоративної культури організації. Іншим прикладом може бути оцінка завдання на проектування в залежності від стану роботи: реалізація завдань, якість виконання, наявність та необхідна компетентність працівника, дані про поведінку під час роботи, рівень трудового навантаження. Джерелом інформації для аудиту кадрової політики і процесів в основному є внутрішні документи, звіти, розпорядження, правила як об'єктивні джерела. Не менш важливим є використання суб'єктивних джерел інформації, які надаються менеджерами.

У складі моделі аудиту управління людськими ресурсами виокремлений аудит служби управління людськими ресурсами, яка відіграє важливу роль в діяльності організації.

При виконанні цього аудиту необхідно оцінити співвідношення витрат на даний підрозділ з витратами на інші організаційні підрозділи, доступність, якість та кількість реалізованих послуг, участь у загальному житті організації тощо. При аудиті служби управління персоналом обов'язково мають бути детально оцінені усі якісно-кількісні показники і результати управління персоналом, в цілому як основний критерій рівня професійних знань, практичних умінь і соціально-корпоративної зрілості підрозділу, що в значній мірі визначає ефективність його функціонування.

Висновки

Аудит управління людськими ресурсами є ефективним інструментом аналізу та оцінки управлінських заходів, процесів і процедур в даній сфері, що сприяє підвищенню ефективності використання людського чинника та конкурентоспроможності організації.

На сьогоднішній день аудит управління людськими ресурсами має обов'язкового характеру. Разом із тим його роль зростає в міру переходу до стратегічного управління, яке вимагає підвищення ролі служби управління персоналом та її інтеграції в загальну систему управління організацією.

Для забезпечення високої ефективності та достовірності результатів аудиту в досліджуваній сфері необхідно:

- при загальному аудиті організації обов'язково проводити аудит управління людськими ресурсами;
  - аудит управління людськими ресурсами здійснювати впорядковано, незалежно, об'єктивно, регулярно, з використанням найвичерпнішого обсягу інформації [4, 17].
- Подальші дослідження в сфері аудиту управління людськими ресурсами мають бути спрямовані на:
- удосконалення технології проведення аудиту, поліпшення якості аудиторських послуг;
  - уточнення питань методичного та організаційного забезпечення аудиту;
  - розробку системи стандартних діагностичних процедур, зокрема, щодо виявлення відхилень визначення допустимих розмірів відхилень;
  - підвищення попиту на аудиторські послуги з боку підприємств;
  - оптимізацію ключових критеріїв та показників, що дозволить надійно, об'єктивно і достовірно виявити недоліки в роботі та їх причини, здійснити співвідношення з конкурентами і визначити шляхи усунення та запобігання їх виникненню в майбутньому [4].

Список використаних джерел

1. Акініна О.В., Ільч Л.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини. – К.: Алерта. – 2012. – 819 с.
2. Аудит и контролинг персонала организации: учебн. пособие (под ред. проф. Т.Е. Шлендера). – М.: Вузовский учебник, 2010. – 262 с.
3. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.93 №3125-XII [Електрон. ресурс] // – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Лаврентьев В.М., Морозова Л.С. Основы методологии аудита персонала / Кадры предприятия, 2006. № 1, 2, 3.
5. Лебединська О.С. Обґрунтування науково-методичного підходу до організації аудиту персоналу на промисловому підприємстві / О.С. Лебединська // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної кон-

ференції молодих вчених та студентів «Проблеми управління соціально-економічним розвитком України». – Х.: ХНЕУ, 2012. – С. 937–942.

6. Назарова Г.В. Дискусійні питання сутності та змісту принципів та аудиторських процедур при здійсненні аудиту персоналу / Г.В. Назарова, О.С. Лебединська // Економічний простір: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2012. – №63. – С. 264–271.

7. Облік, аналіз і аудит персоналу: навч. посібн. / Г.В. Назарова, С.В. Мішина, В.І. Отенко та ін. – Х.: ХНЕУ, 2011. – 260 с.

8. Одегов Ю.Г., Никонова Т.В. Аудит и контролинг персонала. Учебник. – М.: Изд-во «Альфа-Пресса», 2010. – 672 с.

9. Петрова І.Л. Стратегічне управління людськими ресурсами. Навч. посіб. – К.: КНЕУ. – 2013. – 463 с.

10. L. Vajznkovb, Human Resource Management. Bratislava: Comenius University in Bratislava, 2011.

11. R. Vitek, Value for Customer. Prague: Management Press, 2002.

12. STN EN ISO 9000: 2001, Quality Management Systems. Fundamentals and dictionary. (ISO 9000:2000).

13. Z. Dvokfkovf et al., Human Resource Management. Prague: C.H. Beck, 2007.

14. Armstrong M. Human Resource Management. Prague: Grada, 2007.

15. Durian J. (ed.), Proceedings of the International Science Conference –Management of Human Potential in the Company. Zvolen: Technical University in Zvolen, 2006.

16. Harausova H. Communication in the Organization. Koifice: P. J. Safirik University in Kosice, 2013.

17. Jurcchkova J. and E. Uhrikova, «Human Resouce Audit in the Organizations», in PMPP, vol. 4–5/2012.

О.О. ДОБРЕНКО,

к.е.н., Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Проблеми та основні напрями підвищення збалансованості ринку праці України

У статті досліджуються проблеми і напрями удосконалення збалансування ринку праці України, в тому числі проблеми зайнятості, безробіття за віковими групами, причини незайнятості безробітного населення, попит, пропозиція та працевлаштування робочої сили, в тому числі за професійними групами.

Запропоновано основні напрями підвищення збалансованості ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість населення, безробіття, оплата праці, соціальна політика, збалансованість ринку праці, якість і конкурентоспроможність робочої сили.

О.О. ДОБРЕНКО,

к.е.н., Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Проблемы и основные направления повышения сбалансированности рынка труда Украины

В статье исследуются проблемы и направления усовершенствования сбалансированности рынка труда Украины, в том числе проблемы занятости, безработицы по возрастным группам, причины незанятости безработного населения, спрос, предложение и трудоустройство рабочей силы, в том числе по профессиональным группам.

Предложены основные направления повышения сбалансированности рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, занятость населения, безработица, оплата труда, социальная политика, сбалансированность рынка труда, качество и конкурентоспособность рабочей силы.

О. ДОБРЕНКО

к.е.н., Berdyansk university management and business

Problems and main directions of improvement of balance Ukraine's labor market

The article analyzes problems and directions of improvement of balance the labor market in Ukraine, including the problem of employment and unemployment by age groups, causes unemployment unemployed, demand, supply and employment of the workforce, including professional groups. The basic directions of balancing the labor market.

Keywords: labor market, employment, unemployment, wages, social policy, the balance of the labor market, quality and competitiveness workforce.

Постановка проблеми. Здійснення економічних реформ в умовах кризового стану більшості галузей економіки, посилення міграційних процесів, запровадження інновацій у виробничій сфері і сфері послуг суттєво вплинуло на зміну показників щодо збалансування ринку праці.

Реформування ринку праці в цих умовах потребує досягнення компромісу між інтересами різних груп – з одного боку, роботодавців, з іншого – інсайдерів (працівників, що мають надійну роботу) та аутсайдерів (тих, що мають ненадійну роботу або взагалі

її не мають) і має проводитися у пакеті із трьох складових: лібералізація трудових відносин, запровадження практики прямих колективних переговорів між роботодавцями та працівниками та ефективна реалізація і охорона головних прав працівників. Наприклад, реформи, що поліпшують перспективи зайнятості для безробітних і в той же час забезпечують роботодавцям більшу гнучкість в адаптації до змін попиту на робочу силу.

На сучасному етапі в Україні створено законодавчу і нормативну базу, існують механізми державного регулюван-

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ня ринку праці, сформовано систему аналізу і прогнозування процесів, що характеризують соціально-трудоу сферу, впроваджено комплексну систему моніторингу фактичного станку ринку праці на основі єдиної системи показників і методології їх формування, що є передумовою розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку на перспективу, програм зайнятості та регулювання соціально-трудоу відносин. Але актуальними залишаються питання вдосконалення збалансованості попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці.

Структурна невідповідність між попитом на робочу силу та її пропозицією особливо загострилась в розрізі професій і спеціальностей. Найгострішою є проблема незбалансованості за кваліфікаційним рівнем, оскільки значна частина незайнятих громадян не влаштовує роботодавців через особливі вимоги щодо рівня кваліфікації та досвіду роботи.

Через це залишається актуальним розробка і вдосконалення напрямів збалансування ринку праці за професійно-кваліфікаційним складом робочої сили.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Вивченню і розв'язанню теоретичних, концептуальних та прикладних проблем регулювання ринку праці присвячені розробки провідних українських та зарубіжних вчених і науковців: І. Бондар, Д. Богині, С. Бандура, В. Геєця, Л. Абалкіна, Л. Антошкіної, О. Рудченка, Н. Ушенко, Е. Лібанової, В. Покрищук, О. Кузнецової та інших.

Слід зазначити, що ринок праці – це частина економічної системи, її елемент і характеристика, в межах яких відбувається залучення праці як економічного ресурсу до сфери національного виробництва. Ринок праці передбачає сукупність механізмів, які забезпечують координацію попиту і пропозиції праці, купівлю–продаж робочої сили, визначення її вартості, організацію оплати праці, соціальну оцінку через підприємницькі структури.

Таблиця 1. Рівень зайнятості населення за статтю, місцем проживання та віковими групами (% до загальної кількості населення відповідної вікової групи)

	Усього	У тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
2013									
Усе населення	60,2	32,5	73,7	78,2	81,2	80,4	63,4	23,9	67,3
жінки	55,3	28,3	65,2	71,4	77,0	79,5	58,0	21,5	63,7
чоловіки	65,6	36,5	81,9	84,9	85,5	81,4	70,1	27,5	70,8
міські поселення	58,8	29,1	74,4	79,5	82,2	80,7	61,0	16,5	67,1
сільська місцевість	63,4	39,3	71,8	74,6	78,7	79,8	69,3	41,3	67,6
2014									
Усе населення	56,6	29,5	71,6	74,9	77,9	78,4	59,4	15,5	64,5
жінки	51,9	25,2	62,7	67,7	74,6	78,7	54,6	13,8	61,1
чоловіки	61,8	33,6	80,2	81,9	81,2	78,2	65,3	18,1	67,8
міські поселення	56,9	28,4	74,2	76,6	78,9	79,3	58,6	12,5	65,5
сільська місцевість	55,9	31,8	65,2	69,8	75,4	76,6	61,2	22,9	62,0
2015									
Усе населення	56,7	28,2	71,8	74,3	79,1	78,6	61,7	14,5	64,7
жінки	51,7	24,8	63,1	67,1	75,1	77,8	56,4	12,2	60,9
чоловіки	62,2	31,3	80,1	81,3	83,1	79,4	68,2	17,9	68,7
міські поселення	57,4	25,6	74,4	76,4	80,5	80,0	62,1	13,1	66,0
сільська місцевість	55,1	32,7	66,3	68,6	75,7	75,7	60,9	17,5	62,0

Джерело: дані Держстату України за період 2013–2015 років (наведені дані без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Попит на працю є похідним від сукупного попиту. Зменшення капітальних вкладень споживчих видатків населення призвело до значного скорочення попиту на працю. Пропозиція робочої сили в Україні є більшою ніж попит, що зумовлює наявність безробіття і необхідність розробки дієвих механізмів збалансування попиту і пропозиції робочої сили у розрізі професій, кваліфікацій, сфер діяльності, регіональних особливостей тощо.

Мета статті – аналіз основних факторів, які впливають на попит і пропозицію робочої сили в умовах інноваційного розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкового господарювання фактор зайнятості населення є визначальним у формуванні соціально-економічного становища країни в цілому і кожної людини зокрема (табл. 1).

Статистичні дані табл. 1 свідчать про зниження зайнятості населення у продовж останніх трьох років (2013–2015) з 60,2 до 56,7%. Відповідна тенденція спостерігається і у осіб працездатного віку. Найвищий рівень зайнятості в 2015 році спостерігається у осіб віком 35–49 років, а найнижчий – у молоді віком 15–24 роки та осіб віком 60–70 років.

Необхідно відмітити, що у значній мірі сучасні процеси у сфері зайнятості обумовлені приватизацією державної власності і розвитком корпоративної, групової й індивідуальної приватної власності. Це викликало відповідну реструктуризацію зайнятості та утворення нових сфер прикладання праці відповідно до вимог ринку, включаючи створення нових підприємств, вивільнення надлишкового персоналу з діючого виробництва, залучення кваліфікованої робочої сили в ринковий сектор економіки тощо.

Сьогодні ще зберігаються деякі елементи колишньої системи управління працею. Головним чином це державні гарантії зайнятості населення, централізоване регулювання оплати праці (мінімальної заробітної плати, ставок, тарифів і окладів у бюджетній сфері). В міру просування до розвиненої

ного ринку праці складаються умови для його функціонування на основі природних регуляторів у сполученні з державним регулюванням зайнятості. Особливу роль тут відіграють ринкові форми і методи інвестування в економічні робочі місця, формування реальної заробітної плати, виходячи з рівня прожиткового мінімуму, соціальне страхування працівників найманої праці від економічних ризиків, включаючи безробіття. При цьому державне сприяння зайнятості, відбиваючи в основному соціальний аспект у регулюванні економічної активності населення, пом'якшує чи носить попереджувальний характер, що стосується загрози і наслідків вимушеного безробіття, намагається підтримувати повну зайнятість.

Особливе місце в механізмі регулювання ринку праці займає проблема співвідношення попиту та пропозиції робочої сили. В умовах зростання безробіття її вирішення може досягатись не тільки на основі заходів, що забезпечують збільшення економічних робочих місць, а й спонтанного руху вільної робочої сили до кращих умов зайнятості. Крім того, реалізація активних дій, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності працівників і ефективності зайнятості, у тому числі проведення в необхідних випадках протекціоністських заходів, може стимулювати попит на працю.

Активна державна політика на ринку праці має бути зорієнтована передусім на допомогу в працевлаштуванні неконкурентоспроможними верствам населення, які не в змозі вирішити цю проблему самостійно. Однак визначення того, які категорії незайнятих потребують допомоги держави і якою повинна бути ця допомога, – це питання не просте. Причому для вирішення цього питання необхідно враховувати специфіку того періоду часу, протягом якого відбулось зростання темпів та масштабів безробіття.

Це стосується перш за все молоді, її зайнятості, професійної підготовки, стажування, соціального її захисту. На часі розробка Національної програми зайнятості молоді.

Держава, визначаючи шляхи становлення і розвитку суспільства, орієнтується першою чергою на молодь до 35 років, потенціал і знання яких помножені на досвід попередніх поколінь можуть стати запорукою прогресивного поступу економіки. Молодь – це головний стратегічний ресурс економічних реформ, які не можуть здійснюватись без виходу на якісно новий рівень кваліфікації робочої сили.

Рівень безробіття за методологією МОП у 2015 році становив 9,1%, у тому числі працездатного віку – 9,5%. Починаючи з 2013 року такий показник мав тенденцію до зростання (табл. 2).

Найвищий рівень безробіття спостерігався молоді віком 15–24, а найнижчий – серед осіб 50–59 років. Слід зазначити, що рівень безробіття населення віком 15–70 років у мешканців сільської місцевості у 2015 році перевищував на 0,4 в.п. відповідного показника громадян міських поселень, а у чоловіків – на 2,0 в.п. від рівня безробіття жінок.

Одним з видів структуризації ринку праці є його поділ по демографічних і професійних ознаках. Так, розрізняють:

- ринок праці молоді. Для нього характерні висока мобільність, низький рівень кваліфікації, а також досить високий рівень безробіття;
  - ринок праці осіб передпенсійного віку і пенсіонерів. Для нього характерні невисока продуктивність праці, низька економічна активність, чи відсутність або обмеження можливостей для перенавчання;
  - ринок праці жінок. Його особливістю є можливі тривалі перерви в роботі, пов'язані з народженням і вихованням дітей, зниження по цій же причині професійних здібностей.
- Переважаюча більшість промислово розвинених країн із соціально орієнтованою ринковою економікою головною метою в області політики зайнятості проголошують активну політику, спрямовану на сприяння повної, продуктивної і вільно обраної зайнятості.

Таблиця 2. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, місцем проживання та віковими групами (% до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

	Усього	У тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
2013									
Усе населення	7,3	17,0	8,9	6,8	6,2	6,3	5,2	-	7,8
жінки	6,3	16,2	7,7	6,2	6,1	5,4	4,6	-	7,0
чоловіки	8,1	17,5	9,8	7,3	6,4	7,3	5,8	-	8,5
міські поселення	7,2	18,5	8,8	6,5	6,1	5,9	5,1	-	7,6
сільська місцевість	7,3	14,6	9,0	7,7	6,6	7,2	5,4	-	8,2
2014									
Усе населення	9,3	23,1	11,1	9,3	8,1	7,3	6,0	0,1	9,7
жінки	7,5	22,4	9,7	7,6	6,9	5,6	4,4	0,1	8,0
чоловіки	10,8	23,7	12,2	10,6	9,3	9,1	7,6	0,0	11,2
міські поселення	9,2	23,2	10,4	9,1	8,2	7,4	6,2	0,1	9,5
сільська місцевість	9,5	23,1	13,1	9,7	8,0	7,1	5,6	0,0	10,2
2015									
Усе населення	9,1	22,4	11,2	9,7	7,2	7,6	6,3	0,1	9,5
жінки	8,1	21,9	10,8	8,4	6,7	7,1	4,6	0,0	8,5
чоловіки	10,1	22,7	11,4	10,8	7,7	8,1	7,9	0,1	10,4
міські поселення	9,0	23,5	10,8	9,4	7,5	7,6	6,3	0,1	9,3
сільська місцевість	9,4	20,7	12,0	10,8	6,6	7,6	6,4	-	9,9

Джерело: дані Держстату України за період 2013–2015 років.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Мається на увазі, що держава створює умови і, залучаючи тією чи іншою мірою різні господарські структури, підприємства, організації й установи, прагне до наступного:

- по-перше, щоб була робота для усіх, хто готовий приступити до роботи і шукає її;
- по-друге, щоб така робота по можливості була більш продуктивною;
- по-третє, щоб існував вільний вибір зайнятості.

Кожен працівник повинний мати широкі можливості для придбання необхідної кваліфікації і використання її і своїх здібностей у трудовій діяльності без якої-небудь дискримінації.

У розвиненій ринковій економіці суб'єктами на ринку праці виступають роботодавці і працівники чи органи, що представляють їх інтереси, наприклад асоціації підприємців, профспілкові органи та інші структури. Держава виступає як роботодавець на державних підприємствах, а також як інвестор, фінансуючи великі соціально значимі проекти і програми. Але головна функція держави полягає в тому, що вона формує, визначає і контролює правила поведінки і регулювання інтересів партнерів на ринку праці.

У 2015 році спостерігалася незначна тенденція зниження рівня безробіття з 9,3 до 9,1%. Відповідна тенденція спостерігалась і у працездатного населення, де рівень безробіття в 2015 році становив 9,5%, що на 0,4 в.п. вище середнього рівня.

Що стосується рівня освіти осіб, що перебували в службі зайнятості в першому кварталі 2016 року, звертає на себе увагу значна частка (36,5%) безробітних, які мали професійно-технічну освіту, повну вищу – 23,9%, базову та неповну вищу – 20,1% (діаграма 1).

Наведені дані свідчать про необхідність підвищення якості робочої сили і конкурентоспроможності громадян на ринку праці, забезпечення галузей економіки робітниками і фахівцями необхідних професій і кваліфікації.

З цією метою необхідне удосконалення: професійної орієнтації школярів і незайнятого населення, підвищення їх мотивації до трудової діяльності за професіями, спеціальностями, що мають попит на ринку праці; механізму визначення

потреби підприємств і організацій у випускниках системи професійної освіти всіх рівнів, а також критеріїв ефективності вкладених бюджетних коштів в професійну освіту молоді; прогнозу потреби в робітниках і фахівцях за укрупненими групами професій і спеціальностей, за видами економічної діяльності і окремих регіонах та погодження потреби з обсягами підготовки робітників і фахівців в системі професійної освіти з метою досягнення збалансованого попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці; системи контролю за якістю освіти, що дозволяє здійснити структурну перебудову професійної освіти всіх рівнів з урахуванням потреб ринку праці; системи виробничого навчання персоналу підприємств і організацій, а також випереджаючого навчання працівників, що підлягають вивільненню як важливого засобу підвищення їх конкурентоспроможності в умовах реформування окремих галузей економіки; системи професійних стандартів з вимогами до професійного рівня працівників для забезпечення якості і продуктивності виконуваних робіт; системи оцінки професійних якостей працівників, що ґрунтується на визначенні їх компетентності і здатності гнучко реагувати на безперервні зміни вимог до кваліфікації професійної підготовки у відповідності до вимог професійних стандартів; професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних громадян з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці і можливості якнайскорішого працевлаштування.

Що стосується причин незайнятості, то слід зазначити, що у 2015 році порівняно з 2014 роком у складі безробітних за причинами незайнятості відбулося збільшення питомої ваги вивільнених з економічних причин (на 5,5 в.п.) та осіб, що мали сезонний характер роботи (на 0,6 в.п.). Водночас спостерігалось зменшення частки звільнених у зв'язку із закінчення строку контракту або договору найму та не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів (на 3,0 в.п. у кожній групі), звільнених за власним бажанням, за угодою сторін (на 2,9 в.п.) та інших причин безробіття (на 0,7 в.п.) (табл. 3).

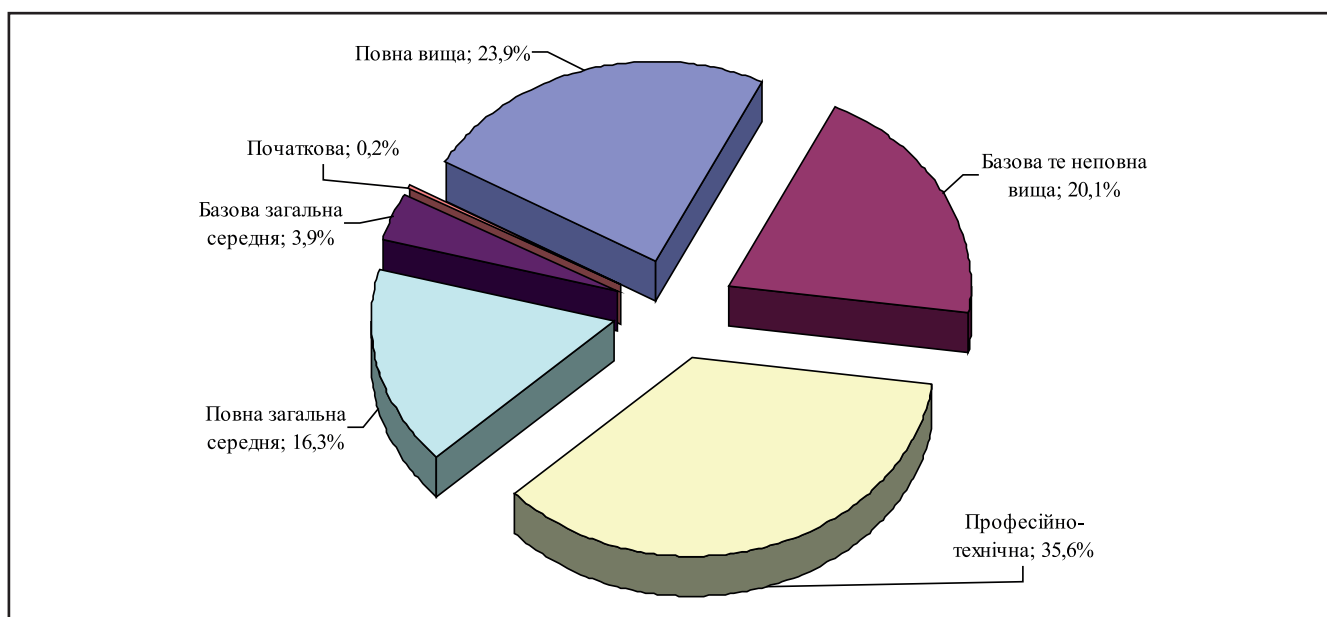

Рисунок 1. Структура безробітних на 1 квітня 2016 року (за освітою)

Таблиця 3. Причини незайнятості безробітного населення (за методологією МОП)

	2014	2015
Безробітне населення (за методологією МОП)		
у віці 15–70 років, відсотків	100,0	100,0
у тому числі за причинами незайнятості		
вивільнені з економічних причин	22,3	27,8
звільнені за власним бажанням, за угодою сторін	31,8	28,9
звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму	7,8	7,5
сезонний характер роботи	9,3	9,9
не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів	16,7	16,4
виконують домашні (сімейні) обов'язки тощо	4,6	3,7
стан здоров'я, оформлення пенсії	1,4	0,9
демобілізовані з військової строкової служби	0,3	0,3
студенти, учні денної форми навчання	0,6	0,1
інші причини	5,2	4,5

Джерело: дані Держстату України за період 2014–2015 років.

Збільшення незайнятості громадян з економічних причин свідчить про недосконалість системи соціального захисту працюючих під час проведення реструктуризації виробничих процесів.

Таблиця 4. Попит, пропозиція та працевлаштування робочої сили за видами економічної діяльності, тис. осіб

	Кількість зареєстрованих безробітних на кінець року*			Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) на кінець року			Працевлаштовано зареєстрованих безробітних у звітному періоді		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Усього	469,0	512,2	490,8	42,5	35,3	25,9	521,0	494,6	444,7
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	112,5	112,6	102,8	1,9	1,6	1,2	135,3	132,4	119,7
Промисловість з неї	88,8	90,1	75,5	10,8	9,0	6,5	124,9	114,9	98,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,5	5,4	5,1	0,7	0,5	0,2	11,6	10,0	6,3
Переробна промисловість	74,0	75,3	60,9	8,6	7,2	5,1	90,0	84,4	73,7
Будівництво	14,3	14,7	10,3	2,2	1,3	1,0	16,5	13,5	12,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	60,5	69,6	61,2	5,5	4,7	4,1	82,3	81,5	71,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	17,1	17,3	16,7	3,7	3,8	2,8	22,6	21,0	19,9
Тимчасове розміщення й організація харчування	10,4	11,3	9,1	1,0	0,7	1,8	16,1	16,0	13,3
Інформація та телекомунікація	4,6	10,6	7,7	0,4	0,4	0,3	4,4	3,9	3,6
Фінансова та страхова діяльність	11,8	19,3	20,8	0,7	0,6	0,2	3,9	3,5	4,2
Операції з нерухомим майном	3,7	4,2	4,2	0,6	0,6	0,4	4,4	4,4	4,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	7,6	8,4	8,1	1,1	0,8	0,6	8,3	8,5	7,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	7,7	9,0	8,2	1,6	1,4	1,1	9,1	9,2	8,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	29,4	32,1	57,0	6,4	4,9	2,7	27,9	25,8	26,9
Освіта	9,4	8,5	8,8	1,9	1,5	1,4	30,6	28,5	27,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	13,0	13,7	12,8	3,8	3,2	2,1	25,4	22,5	19,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2,0	2,3	2,1	0,4	0,4	0,3	3,2	2,9	2,8
Надання інших видів послуг	3,9	4,4	4,1	0,5	0,4	0,4	6,1	6,1	5,3
Особі, які раніше не працювали	72,3	84,1	81,3	x	x	x	x	x	x

* Розподіл зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності здійснено стосовно осіб, які раніше мали роботу (працювали на підприємствах, установах, організаціях тощо).

Джерело: дані Держстату України за період 2013–2015 років.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

В Україні існують реальні можливості підвищення рівня зайнятості через розвиток приватного підприємництва, малого бізнесу, провадження гнучких форм зайнятості. Однак проблема зайнятості населення вимагає кваліфікованого державного регулювання. Його повинні здійснювати спеціальні державні та недержавні установи з метою забезпечення оптимального рівня зайнятості, підвищення мобільності робочої сили, створення нових робочих місць тощо.

Серед загальної кількості зареєстрованих безробітних (490,8 тис.) на кінець 2015 року 409,5 тис., або 83,4%, мали досвід роботи, з них кожний четвертий раніше працювали у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві, кожний п'ятий – у промисловості, і кожний сьомий – в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів.

Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених роботодавцями, на кінець 2015 року становила 25,9 тис., що на 39,1% менше, ніж на кінець 2013 року.

Із загальної кількості вакансій кожна п'ята була в переробній промисловості, кожна шоста – в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, кожна дев'ята – у державному управлінні й обороні; обов'язковому соціальному страхуванні; транспорті, складському господарстві, поштової та кур'єрській діяльності (табл. 4).

У 2015 році найбільшим залишається попит роботодавців на кваліфікованих робітників з інструментом (20% від загальної кількості заявлених вакансій на кінець 2015 року), а найменшим – на кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (1,3%) і технічних службовців (4,5%) (табл. 5).

Що стосується потреби роботодавців у працівниках за період 2013–2015 років, то спостерігається щорічне її зменшення з 42,5 до 25,9 тис. осіб, або майже на 40% менше.

Навантаження на десять вільних робочих місць збільшилось з 110 осіб до 189 осіб, або на 71,8%.

Отже, будь-який дисбаланс, що виникає на ринку праці, якщо його своєчасно не локалізувати, має тенденцію розростатись, охоплюючи всю систему зайнятості населення і спричиняючи посилення соціального невдоволення. У зв'язку з цим в інтересах здійснення збалансованої і такої, що відповідає пріоритетним напрямкам національної політики зайнятості, виникає необхідність: по-перше, оцінити реальні недоліки, що можуть виникнути на ринку праці у зв'язку з поглибленням реформ в умовах існування рудиментів колишньої затратної (неконкурентної) економіки; по-друге, визначити засоби нейтралізації та шляхи відвернення цих недоліків, забезпечити створення відповідних організаційних, правових та економічних засад.

З числа можливих недоліків, насамперед, слід відзначити наслідки невідворотних структурних зрушень в економіці. Відповідно набиратимуть силу імпульси, що продукують зростання безробіття структурного характеру. У зв'язку з цим виникають складні проблеми трудових ресурсного маневру, налагодження паралельно з масштабною санацією підприємств компенсаційних процесів у сфері зайнятості, реструктуризації кадрів підприємств та ін. Тут тісно змикаються макроекономічні процеси та їх забезпечення (фінансове, організаційне, інформаційне) на макрорівні.

Інвестиційні і фінансові потоки мають бути погоджені зі станом локальних ринків праці і можливостями системи зайнятості населення.

Важливим чинником збалансування ринку праці є створення високопродуктивних робочих місць з належною оплатою праці. На сьогодні на ринку праці пропонуються робочі місця з досить низькою заробітною платою (діаграма 2).

За підсумками першого кварталу 2016 року більше третини вакансій, де пропонувалась заробітна плата 1500–2000 грн., і лише 8,9% вакансій із заробітною платою понад 5000 грн. Враховуючи запровадження необґрунтованої тарифної системи на комунальні послуги, інфляційних проце-

Таблиця 5. Попит і пропозиція робочої сили за професійними групами у 2013–2015 роках (на кінець року)

	Потреби у роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), тис. осіб			Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад), осіб		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Усього	42,5	35,3	25,9	110	145	189
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	3,8	2,7	1,9	131	219	352
Професіонали	7,2	5,2	3,8	57	94	113
Фахівці	4,8	4,0	2,8	94	126	173
Технічні службовці	1,3	1,4	1,2	203	202	256
Працівники сфери торгівлі та послуг	5,4	5,0	4,2	124	147	176
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	0,4	0,4	0,3	532	671	740
Кваліфіковані робітники з інструментом	8,3	6,4	5,2	67	92	94
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	5,5	5,2	3,8	167	180	219
Найпростіші професії*	5,8	5,0	2,7	121	147	262

* Включаючи осіб без професії.

Джерело: дані Держстату України за період 2013–2015 років.

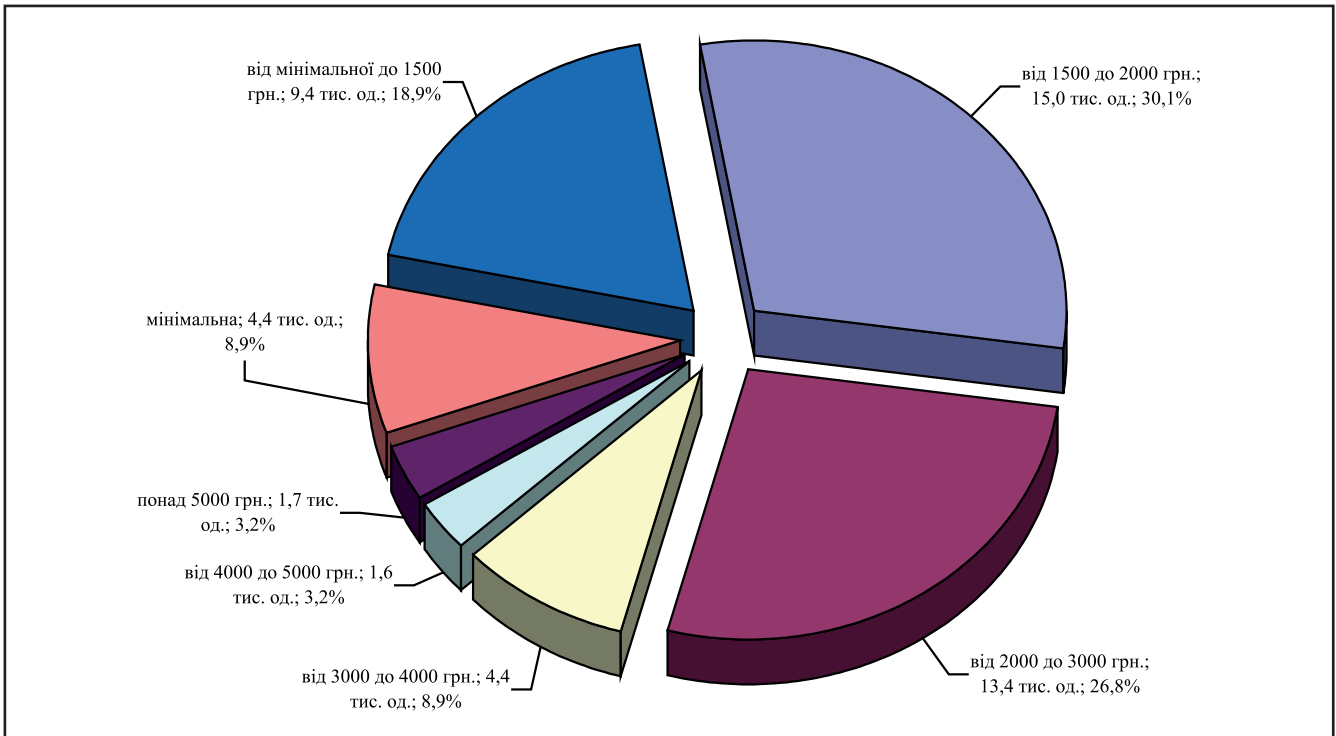

Рисунок 2. Структура вакансій на 1 квітня 2016 року (за розмірами заробітної плати)

сів проблематично укомплектовувати запропоновані вакансії висококваліфікованими працівниками.

Реформування оплати праці є одним із важливих напрямів як підвищення збалансування ринку праці так і рівня життя всіх верств населення. Мова може йти як про тарифну систему оплати праці у виробничій сфері, так і в бюджетних установах. Як приклад, можна сказати, що в 2015 році середньомісячна номінальна заробітна плата по Україні становила 4195 грн., але в 57% галузей економіки вона була значно нижчою (67–87% від середнього рівня), тобто можна стверджувати, що у більшості регіонів середньомісячна заробітна плата становила понад 3000 грн.

Характерним показником рівня життя населення є індекс реальної заробітної плати, який в 2015 році становив 79,8% та знизився у порівнянні з 2014 роком на 13,7 в.п. Це свідчить про щорічне зниження рівня життя населення. На часі необхідна розробка Державної програми реформування оплати праці.

Система оплати праці повинна постійно удосконалюватися, включаючи до свого складу найбільш ефективні елементи прогресивних систем оплати праці, що застосовуються як в розвинених країнах так і на окремих вітчизняних підприємствах, з метою забезпечення найбільшої ефек-

тивності виробничих процесів. Прикладом може стати ЗАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (НКМЗ), де розроблена система мотивації до високопродуктивної праці. Основним елементом організації оплати праці на заводі є гарантована галузевою угодою мінімальна система оплати праці на основі застосування гнучкого тарифу, що формується під впливом таких чинників, як рівень професійної кваліфікації, складність і відповідальність при виконанні робіт.

Є й інші прогресивні системи оплати праці, які на сьогодні не отримали широкого застосування у виробничій сфері України.

Крім соціально-економічного стану на процеси збалансування ринку праці значно вплинула плінність кадрів, яка в останні роки мала тенденцію до збільшення (табл. 6).

Переважає більшість вибулих працівників (85,6%), як і у 2014 році, залишила робочі місця за власним бажанням. Частка працівників, вивільнених у зв'язку зі скороченням штатів, по відношенню до середньооблікової кількості штатних працівників збільшилась на 0,6 в.п.

Плінність кадрів безпосередньо впливає на зниження ефективності виробництва, втрати більшості працівників професійних навичок та розширення чисельності безробіт-

Таблиця 6. Рух робочої сили в 2013–2015 роках

	Кількість штатних працівників					
	тис. осіб			% до середньооблікової кількості працівників		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Прийнято	2729,2	2044,9	1932,4	26,9	22,8	24,0
Вибуло	3111,7	2713,6	2436,1	30,6	30,3	30,2
у тому числі						
у зв'язку зі скороченням штатів	223,9	146,7	175,1	2,2	1,6	2,2
із причин плінності кадрів	2647,8	2376,0	2092,4	26,0	26,5	25,9

Джерело: дані Держстату України за період 2013–2015 років.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

них і втрати бюджетних коштів на їх перенавчання. Це комплексна проблема, яка також потребує вирішення.

Висновки

1. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки: проблеми збалансування ринку праці України потребують нагального вирішення в частині прогнозування, стимулювання і управління процесами зайнятості; стимулювання ефективної реалізації трудового потенціалу; розробки і реалізації ефективних програм сприяння зайнятості на державному, регіональному і місцевому рівнях.

2. Вдосконаленні нормативно-правової бази у сфері зайнятості населення:

- забезпечення розробки нових проектів, перегляд і адаптація чинних законодавчих і нормативних актів і міжнародних договорів з питань регулювання процесів зайнятості, безробіття і соціального захисту населення з метою приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними нормами і принципами; запровадження механізмів захисту внутрішнього ринку праці України у відповідності до міжнародних норм і правил;

- законодавче забезпечення підвищення конкурентоспроможності робочої сили на основі адекватного вимогам ринку праці розвитку механізму підготовки кадрів.

3. Професійно-освітня підготовка кадрів, підвищення якості робочої сили:

- розширення зв'язків підприємств і організацій з місцевими установами усіх рівнів з метою залучення інвестицій на розвиток матеріальної бази навчальних закладів, вдосконалення системи професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл з урахуванням потреб місцевих ринків праці;

- вирівнювання освітнього потенціалу між регіонами країни за рахунок трансформації мережі вищих навчальних закладів; регулювання міграційних потоків молоді;

- розвиток системи виробничого навчання персоналу підприємств і організацій, а також випереджаючого навчання працівників, що підлягають вивільненню, як важливого засобу підвищення їх конкурентоспроможності в умовах реформування окремих галузей економіки;

- створення системи безперервної освіти, розробка професійних стандартів з урахуванням вимог до професійного рівня працівників, що дозволить забезпечувати якість і продуктивність виконуваних робіт;

- створення системи оцінки професійних якостей працівників, що ґрунтується на визначенні їх компетентності і здатності гнучко реагувати на безперервні зміни вимог до кваліфікації і професійної підготовки у відповідності до вимог професійних стандартів;

- розроблення і затвердження на державному рівні концептуальних засад формування та розвитку єдиної цілісної системи безперервної професійної освіти, зорієнтованої на задоволення поточних і перспективних потреб у кадрах для сучасного виробництва та сфери послуг.

4. Збереження і створення робочих місць, сприяння розвитку самостійній зайнятості населення:

- економічне стимулювання підприємств у створенні нових робочих місць для безробітних і реалізація ефективної підтримки самостійної зайнятості населення;

- збереження ефективно функціонуючих робочих місць, підвищення ефективності використання робочої сили та скорочення обсягів «прихованого безробіття», розвиток гнучких форм зайнятості на допоміжних роботах у сфері послуг;

- створення сприятливих умов для розвитку сфери малого бізнесу та підприємницької діяльності безробітних;

- перерозподіл попиту на працю шляхом стимулювання переходу підприємств на неповний робочий день, тиждень; розвиток гнучких форм зайнятості.

5. Посилення соціального захисту працюючих:

- розробка Державної програми реформування оплати праці;

- розширення застосування прогресивних систем оплати праці;

- удосконалення механізмів регулювання рівня життя населення регіонів;

- забезпечення суттєвого зростання доходів населення.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Держстату України [Електрон. ресурс]. Ринок праці.

2. Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень / Державна служба статистики. – К.: 2014 [Електрон. ресурс].

3. Колективна монографія «Проблемні питання реформування соціальної сфери» / за ред. проф. Т.М. Кір'ян. – К.: 2012. – 368 с.

Швайка Л.А. «Державне регулювання економіки». Навчальний посібник. – вид. «Знання». – К.: 2006. – 435 с.

5. Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012, №4312-VI. – Урядовий кур'єр. – №27 від 11.02.2012.

6. Закон України «Про зайнятість населення». – Урядовий кур'єр. – №34 (164) від 12.09.2012.

7. Савченко В.А. Підвищення ефективності професійного навчання персоналу на промислових підприємствах / В.А. Савченко. – Доповіді міжнародної науково-практичної конференції «Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України». – Т. 2. – К., 2008. – С. 266–275.

Щодо аналізу стану соціальної сфери України в умовах економічної кризи

У статті розглядаються окремі питання аналізу стану соціальної сфери України в умовах розвитку кризових економічних явищ, динаміки макроекономічних та соціальних індикаторів, посилення взаємозв'язків індикаторів оцінки соціального розвитку, що свідчить про необхідність комплексного підходу з метою досягнення соціально-економічної стабільності з урахуванням досвіду розвинутих країн.

Ключові слова: соціальна сфера, економіка, ВВП, індикатори, стабільність, розвиток.

Относительно анализа состояния социальной сферы Украины в условиях экономического кризиса

В статье рассматриваются отдельные вопросы анализа состояния социальной сферы Украины в условиях развития кризисных экономических явлений, динамики макроэкономических и социальных индикаторов, усиления взаимосвязей индикаторов оценки социального развития, что свидетельствует о необходимости комплексного подхода с целью достижения социально-экономической стабильности с учетом опыта развитых стран.

Ключевые слова: социальная сфера, экономика, ВВП, индикаторы, стабильность, развитие.

Regarding the analysis of the social sphere of Ukraine in the economic crisis

This article addresses some analysis of the social development of Ukraine in conditions of crisis economic phenomena, the dynamics of macroeconomic and social indicators, strengthen relationships assessment indicators of social development, which demonstrates the need for an integrated approach to achieve social and economic stability based on the experience of developed countries.

Keywords: social issues, economics, GDP, indicators, stability, development.

Постановка проблеми. Політика економічних реформ, що здійснюється в Україні, потребує подальшого розвитку з метою проведення значних соціально-економічних перетворень, припинення падіння та переходу до поступового зростання основних макроекономічних показників.

Водночас ситуація потребує запровадження таких заходів соціального захисту, в першу чергу соціально незахищених верств населення, які дали б змогу підтримати, а у перспективі покращити соціальне становище громадян.

Метою статті є забезпечення комплексності аналізу економічного та соціального розвитку з метою підвищення обґрунтованості рішень щодо реформування соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. В умовах загострення проблем, пов'язаних з рівнем добробуту і соціальної захищеності громадян, вирішення яких вимагає обґрунтованих стратегічних рішень щодо подальшого соціально-економічного розвитку країни, виникає потреба посилення комплексного аналізу стану соціальної сфери, визначення ступеню пріоритетності вирішення завдань її подальшого розвитку, зокрема за рахунок:

- поглиблення аналізу взаємозв'язків показників (індикаторів), які визначають макроекономічну та мікросоціальну динаміку;
- врахування окремих індикаторів оцінки соціального розвитку, що застосовуються міжнародними організаціями та розвиненими країнами;
- включення до розгляду результатів міжнародного порівняльного аналізу рівнів, структури та динаміки соціальних витратків у цілому та за окремими напрямками.

Деякі результати аналізу соціального розвитку за запропонованими напрямками представлено нижче.

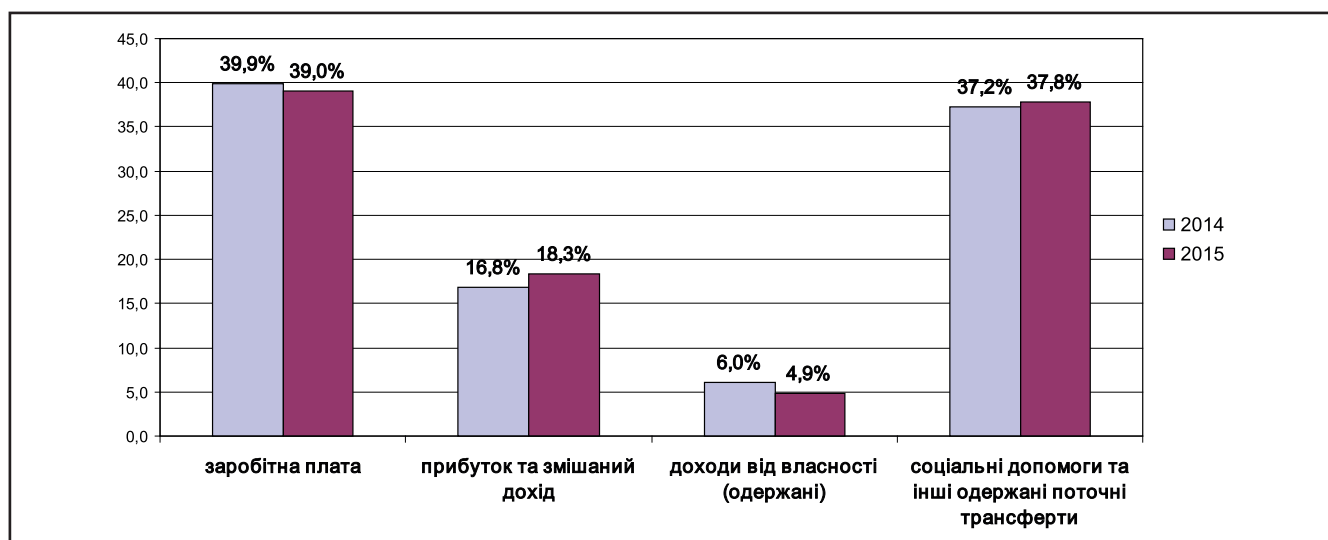
Поглиблення аналізу взаємозв'язків показників (індикаторів), які визначають макроекономічну та мікросоціальну динаміку

За даними Державної служби статистики, реальний наявний дохід українців у 2015 році порівняно з 2014 роком зменшився на 22,2% (у 2014 скорочення цього показника становило 8,4%). При цьому номінальні доходи населення у річному вимірі зросли на 15%. Зокрема, у розрахунку на одну людину середньомісячний наявний дохід у 2015 році становив 2590,2 грн., що на 16,1% більше, ніж у 2014 році. Проте через значне інфляційне навантаження спостерігається фактичне зменшення доходів.

Одночасно відбулися зміни в структурі доходів населення, зокрема, зменшилась питома вага зарплати з 40% у 2014 році до 39% у 2015 році та доходів від власності – на 1,1% порівняно з 2014 роком, зросла у 2015 році частка соціальних допомог та інших поточних трансфертів на 0,6 відсоткового пункту (далі – в.п.), а також прибутку та змішаного доходу – на 1,5 в.п. (рис. 1).

Такі зрушення віддзеркалюють тенденцію щодо послаблення ролі заробітної плати одночасно з досить вагомим впливом державних допомог на формування доходів населення, що особливо актуалізується в умовах збідніння населення через негативні фактори економічної кризи та воєнних дій. У той же час роль підприємницького прибутку попри посилення його ваги у доходах населення України залишається недостатньою порівняно з економічно розвинутими країнами.

Рисунок 1. Структура доходів населення України за 2014–2015 роки, %

Джерело: розроблено авторами з використанням [1].

Середня заробітна плата штатного працівника в Україні в лютому 2016 року порівняно з січнем збільшилася на 5,1%, або на 223 грн., і становила 4585 грн. Це у 3,3 раза вище за рівень мінімальної заробітної плати (далі – МЗП) в Україні (1378 грн. з 1 січня 2016 року). Порівняно з лютим 2015 року середня номінальна зарплата зросла на 26,2%.

Індекс реальної заробітної плати у лютому порівняно із січнем 2016 року становив 105,3%, а порівняно з лютим 2015

року – 91,7%. У той же час падіння реальної заробітної плати (період до відповідного періоду попереднього року) становило: за січень – лютий 2016 року – 10,8%, а за цей самий період 2015 року – 17,7%.

За даними Держстату, індекс споживчих цін (індекс інфляції) у 2015 році (грудень до грудня попереднього року) становив 143,3%. Індекс споживчих цін у січні–лютому 2016 року (до грудня попереднього року) становив 100,5% (у відповідному періоді 2015 року – 108,6%).

Таблиця 1. Порівняльна динаміка макроекономічних та соціальних показників в Україні за 2010–2015 роки

Показники	2010	2011	2012	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹
ВВП у розрахунку на одну особу у фактичних цінах, грн.	24429	29519	32002	33473	36904	46201
ВВП у розрахунку на одну особу у постійних цінах, % до попереднього року	104,5	105,8	100,4	100,3	93,7	90,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	2239	2633	3026	3265	3480	4195
Середній розмір пенсії (станом на 1 січня), грн.	1 032,6	1 151,93	1 253,28	1 470,73	1 526,09	1 581,54
Зростання середньої пенсії, % до відповідного періоду минулого року	110,5	111,6	108,8	117,4	103,8	103,6
Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	1528,9	1770,8	1994,3	2241,6	2308,4	2590,2
Реальний наявний дохід, % до попереднього року	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	77,8
Індекси реальної заробітної плати, % до попереднього року	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8
Мінімальна заробітна плата, грн. (станом на грудень)	922	1 004	1 134	1 218	1 218	1378
Прожитковий мінімум в розрахунку на місяць на одну особу, грн. (станом на грудень)	875	953	1095	1176	1176	1330
Прожитковий мінімум в розрахунку на місяць на одну особу в середньому за рік, грн.	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3
Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	3,5	3,4	3,3	3,2	3,1	3,5 (9 міс.)
Індекс Джині	0,249	0,243	0,233	0,236	0,242 (9 міс.)	0,249 (9 міс.)
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму	8,8	7,8	9,1	8,4	9,5 (9 міс.)	7,3 (9 міс.)

¹ Дані за 2013–2016 роки наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено авторами з використанням [1].

Порівняльну динаміку макроекономічних та соціальних показників в Україні за 2010–2015 роки представлено у табл. 1.

При цьому Центральне розвідувальне управління США оцінило рівень інфляції в Україні в 2015 році в порівнянні з 2014 роком у 49%. Україна з таким показником інфляції займає останнє 225 місце серед країн, які надали таку інформацію (відсутні данні тільки по Венесуелі) [2].

Згідно з прогнозом Світового банку рівень інфляції в Україні у 2016 році сягне 15%, надалі поступово знижуватиметься до 11% у 2017–му. Також Світовий банк прогнозує, що зростання ВВП в Україні у 2016 році становитиме 1%, а в 2017–му – 2% [3].

Міжнародне рейтингове агентство Standard & poor's прогнозувало інфляцію в Україні в 2016 році на рівні 20%, Fitch Ratings – 17%, а Національний http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=29611551&cat_id=55838 банк, Міністерство фінансів України та Міжнародний валютний фонд – 12% [4].

За оцінками Світового банку, частина населення України, що живе менше ніж на 5 дол. на добу, збільшилася з 3,3% у 2014 році до майже 6% у 2015 році, що свідчить про значне зростання бідності [5].

Уряду за останні два роки у дуже складних умовах вдалось зберегти і навіть дещо підвищити номінальні рівні соціальних стандартів та доходів. Разом із тим необхідно ставити на коротко- і середньострокову перспективу завдання поступового зростання реальних рівнів соціальних стандартів та доходів.

Згідно з пропозиціями уряду України доцільно з наступного року закріпити в проекті бюджетної резолюції конкретні параметри прискореного зростання зарплат и пенсій по відношенню до рівнів споживчої інфляції, що дозволить забезпечити поступове зростання показників рівня життя в реальному вимірі.

Пропонується визначати цільовий орієнтир перевищення на 2 відсоткових пункти. Про необхідність постановки таких цілей у 2017–2019 роках було заявлено під час засідання уряду України 30 березня 2016 року [6].

У 2015–му зарплати й пенсії були підвищені відповідно на 13% і 19% (при інфляції у 43,3%). У поточному році законодавчо закріплено підвищення соціальних стандартів на 12% при офіційно прогнозованій інфляції у 12%. У 2017 році Мінфін очікує уповільнення інфляції до 8%.

Врахування окремих індикаторів оцінки соціального розвитку, що застосовуються міжнародними організаціями та розвиненими країнами

Одним із найбільш чутливих індикаторів рівня життя є частка витрат, які витрачає та чи інша група або населення в цілому, на продукти харчування. Номінальний розмір витрат зріс у 2015 році на 18,8%, однак реальний рівень знизився. При цьому частка витрат на продукти харчування за останні два роки залишилась незмінною і становила 38,4%. В умовах випереджаючого зростання цінового фактору це означає спрощення структури споживання та перехід груп населення із середнім рівнем споживання до споживання продуктів харчування, характерного для більш бідних груп.

У той же час у 2015 році за рахунок зростання у витратах частки на оплату послуг ЖКП (із 12,3% у 2014 до 14,8% у 2015 році, тобто на 2,5 в.п.) та частки витратків на охорону здоров'я (із 4,9% до 5,3%, відповідно) сумарно на 2,9 в.п.

знизились частки витратків на непродовольчі товари, послуги, транспорт, зв'язок, відпочинок і культуру, інші товари і послуги, зокрема ремонт. Частка витрат на освіту залишилась незмінною (1,1%).

Кількісне зниження показників рівня життя призводить до якісних негативних зрушень у структурі та типології споживання в цілому. Так, існує гіпотеза, що перехід до більш низької типологічної категорії та групи населення, нижчої за рівнем доходів і витрат, значно більш болісний, ніж просто зниження рівнів показників споживання в рамках свого типу споживання (це стосується, в першу чергу, таких напрямів витратків як витратки на послуги (крім ЖКП), відпочинок, товари довготривалого користування, нерухомість тощо). За висновками ООН: бідність більш гостро відчувається та переживається у багатих районах.

Роль соціальних індикаторів, прийнятих у міжнародній практиці, особливо зростає після ратифікації Україною Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102 та Конвенції про основні цілі та норми соціальної політики №117.

Викликає особливий інтерес аналіз прожиткового мінімуму (далі – ПМ) як з ретроспективної точки зору, так і на перспективу, для дослідження його прямого та опосередкованого впливу на розвиток економіки та показники державного бюджету. До 2009 року МЗП в Україні взагалі не забезпечувала встановлений прожитковий мінімум. Лише з 2010 року МЗП зрівнялася з ПМ на працевздатну особу.

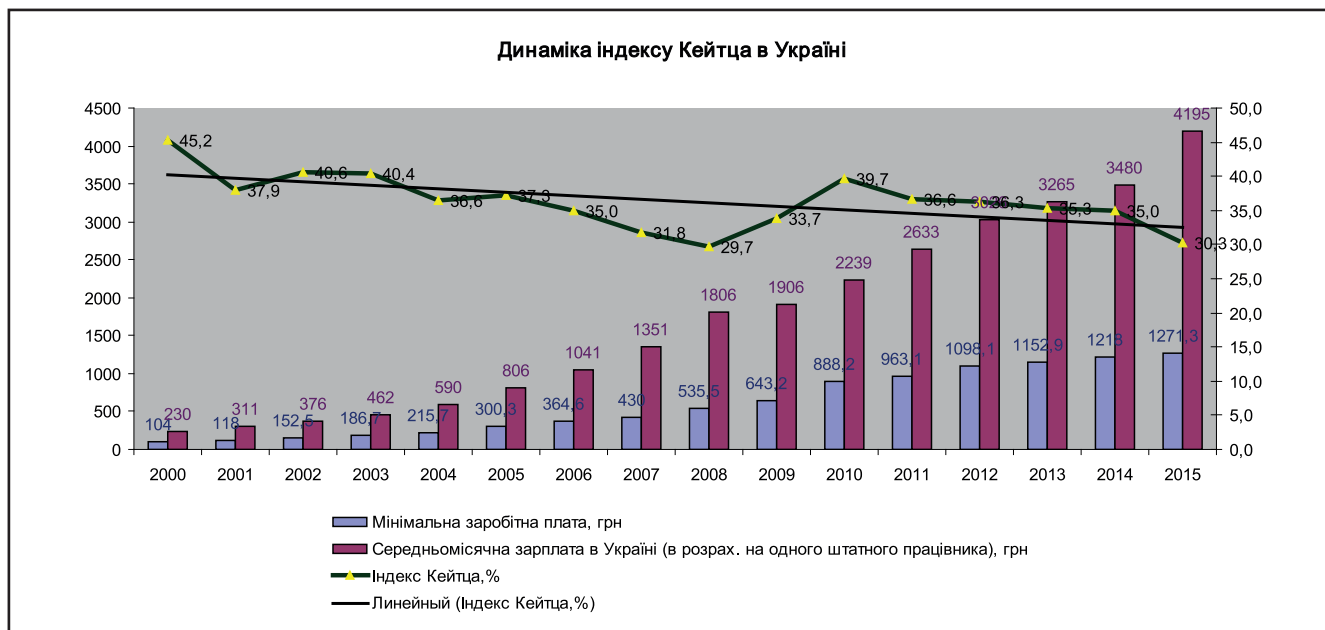
Частка МЗП у середньомісячній заробітній платі штатного працівника (далі – СМЗП) (співвідношення МЗП до СМЗП) називається індексом Кейтца та у світовій соціально-економічній практиці застосовується як один з показників ефективності боротьби з бідністю. Міжнародна організація праці (МОП) рекомендує підтримувати цей індекс не нижче 50%, а Євросоюз – 60%.

Україні ще далеко до досягнення цього європейського соціального стандарту. Якщо у 2000 році індекс Кейтца за заробітною платою в Україні перевищував 45%, то у передкризовий 2008 рік він упав нижче 30% (рис. 2).

Хоча у 2010 році відбувся скачок показника майже до 40%, однак це відбулося за рахунок зниження у понад 6 разів темпів зростання СМЗП, а не за рахунок суттєвого росту МЗП. Якщо розглядати динаміку індексу Кейтца в Україні з 2000 року, то вона має стійку тенденцію до зниження. У 2015 році, з урахуванням мінімального зростання рівнів соціальних стандартів протягом 2014–2015 років, він повернувся до 30,3% – рівня 2008 року, тобто рівня, характерного для глибокої соціально-економічної кризи. Це становить близько 60% від стандартів МОП або половину від стандартів Євросоюзу.

У пакеті пропозицій, напрацьованих Федерацією роботодавців України в частині реформи оплати праці, запропонована траєкторія виходу за індексом Кейтца до стандартів МОП (50%) за 5 років, до 2020 року. А саме:

- у 2016 році – 35% від середньої зарплати за 2015 рік (1540 грн.);
- у 2017 році – 40% від середньої зарплати за 2016 рік (1920 грн.);
- у 2018 році – 45% від середньої зарплати за 2017 рік (2475 грн.);

Рисунок 2. Динаміка індексу Кейтца в Україні у 2000–2015 роках

Джерело: розроблено авторами з використанням [1].

– у 2019 році – 48% від середньої зарплати за 2018 рік (2976 грн.);

– у 2020 році – 50% від середньої зарплати за 2019 рік (3400 грн.).

Що стосується індикаторів у сфері пенсійного забезпечення, то традиційним являється коефіцієнт заміщення, який визначається як співвідношення середніх розмірів призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду до розмірів середньої зарплатної плати за відповідний період. З 2011 року він мав тенденцію до зниження від 42,7% до 38,3% на початок 2015 року і 32,5% на початок 2016 року (табл. 2).

Крім того, за аналогією із традиційним індексом Кейтца, що розраховується за співвідношенням мінімальної та середньої зарплатної плати, пропонується включати в аналіз також «індекс Кейтца за пенсійними виплатами» (співвідношення мінімальної та середньої пенсійних виплат). Такий індекс мав деяку тенденцію до зростання, але на початок 2015 року практично повернувся до рівня початку 2011 року. Після перегляду мінімального розміру пенсії на початок 2016 року він знову підвищився до 63,2%. Отже, в кризових умовах індекс Кейтца за пенсійними виплатами коливається на рівні 61–63%. Це при тому, що законодавчо затверджені рівні прожиткового мінімуму відрізняються від реаль-

них (фактичних) більш ніж на 1 тис. грн., а для осіб пенсійного віку – вдвічі.

Порівняльний аналіз видатків на сферу соціального захисту в Україні та країнах ЄС

Для коректного порівняння видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, які здійснює Україна, з аналогічними показниками розвинутих країн – наприклад, таких, як країни-члени Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), визначають загальний обсяг відповідних видатків в Україні за прийнятою міжнародною методологією Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) [7]. Цей розрахунок має включати видатки, що обліковуються за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення», іншими видатковими статтями бюджету, а також видатки державних цільових позабюджетних фондів. Інші видаткові статті бюджету включають видатки на охорону здоров'я та видатки на програми житлового будівництва і забезпечення житлом, що фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів. Видатки, що здійснюються за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, включають видатки загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття та від нещасних випадків на виробництві.

Таблиця 2. Співвідношення розмірів середньої пенсії та середньої зарплатної плати працівників, зайнятих в економіці

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Середня зарплатна плата, грн. (за грудень попереднього року)	2628,53	3053,53	3376,75	3619,23	4012,24	5230,00
Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн. (на початок року)	1121,76	1223,25	1430,00	1487,12	1535,98	1700,22
Мінімальний розмір пенсії за віком, грн. (на початок року)	750	822	894	949	949	1074
Коефіцієнт заміщення, %	42,68	40,06	42,35	41,09	38,28	32,51
Індекс Кейтца за пенсійними виплатами, %	61,6	67,2	62,5	63,8	61,8	63,2

Мінімальний розмір пенсії за віком з 01.09.2015 до 01.05.2016 – 1074 грн., з 01.05.2016 до 01.12.2016 – 1130 грн., з 01.12.2016 – 1208 грн.
Джерело: розроблено авторами з використанням [1].

Таблиця 3. Загальні видатки на соціальний захист в Україні у 2010–2014 роках, тис. грн.

	2010	2011	2012	2013	2014
Загальні видатки на соціальний захист	283 500 490,4	312 371 936,9	350 363 300,4	361 164 646,7	352 224 234,4
з них: адміністративні затрати	4 250 919,8	4 459 954,2	4 590 344,4	4 981 211,5	4 354 019,4
інші видатки	1 653 440,3	1 756 712,6	1 879 724,1	1 845 767,5	1 725 681,6

Джерело: розроблено автором з використанням [7].

Загальні видатки на соціальний захист в Україні за методологією ESSPROS (з урахуванням всіх джерел надходжень і видатків) представлено в табл. 3.

Соціальні витрати, представлені як частка ВВП, є визначним критерієм, що характеризує ступінь державної відповідальності по підтримці певного стандарту життя найбідніших верств населення. Під соціальними видатками розуміється надання громадськими чи приватними інституціями допомог та інших фінансових коштів домогосподарствам та окремим особам з метою забезпечення їх підтримки та зниження ризиків в певних обставинах, що погіршують їх життя.

Використання єдиних методологічних підходів до побудови рахунку соціального захисту уможливорює співставність видатків на соціальний захист в Україні та країнах Європейського Союзу (табл. 4). Порівняльний аналіз цих витрат проведено за даними 2013 року, оскільки дані по європейських країнах за 2014 рік на поточний момент відсутні.

По країнах – членах ЄС витрати на соціальний захист у 2013 році розрізнялися більш ніж вдвічі. Країни з найбільш високим співвідношенням витрат на соціальний захист до ВВП – Франція (33,7%), Данія (33,3%), Нідерланди (31,3%) та Фінляндія (31,2%) – витрачали на соціальні цілі вдвічі більше, ніж три країни із найнижчими значеннями цього співвідношення: Латвія (14,4%), Естонія і Румунія (по 14,8%). В Україні цей показник у 2013 році становив 23,7% (у 2014 році – 22,2%).

Ще більша різниця між країнами – членами ЄС за абсолютними показниками соціальних витрат на душу населення за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) (табл. 5). Їхня величина у 2013 році коливалась від 2201 євро в Румунії до 14466 євро у Люксембурзі. Якщо у Люксембурзі соціальні витрати становили 1206 євро на душу населення на місяць, то в та Болгарії вони становили 183 та 193 євро відповідно. Що стосується Румунії України, то витрати на со-

Таблиця 4. Видатки на соціальний захист у країнах Європейського Союзу та в Україні, у % до ВВП

Країна	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	29,6	28,9	29,2	29,8	...
Бельгія	29,4	29,7	29,9	30,2	...
Болгарія	17,3	16,7	16,7	17,6	...
Великобританія	28,8	28,7	28,8 ¹	28,1 ¹	...
Греція	28,6 ¹	30,4 ¹	31,6 ¹	...	...
Данія	32,8 ¹	32,3 ¹	32,2 ¹	33,3 ¹	...
Естонія	17,6	15,6	15,0	14,8	...
Ірландія	24,5	23,2	23,0	22,0	...
Іспанія	24,7 ¹	25,4 ¹	25,5 ¹	25,7 ¹	...
Італія	28,8	28,5	29,3 ¹	29,8 ¹	...
Кіпр	20,1	20,8	21,0	22,3	...
Латвія	18,1	15,1	14,2	14,4 ¹	...
Литва	18,9	16,9	16,3	15,3 ¹	...
Люксембург	22,9	22,3	23,0	23,1	...
Мальта	18,7	18,2	18,5	18,7	...
Нідерланди	29,9	30,1	30,9	31,3 ¹	...
Німеччина	29,8	28,6	28,7	29,0 ¹	...
Польща	19,6	18,6	17,7 ¹	...	...
Португалія	25,8	25,8	26,4	27,6	...
Румунія	17,3	16,4	15,4	14,8	...
Словаччина	18,3	17,9	18,1	18,4 ¹	...
Словенія	24,4	24,5	24,9	25,0 ¹	...
Угорщина	22,7	21,7	21,4	20,9	...
Україна	25,3	23,2	24,0	23,7	22,2
Фінляндія	29,2	28,8	30,1	31,2	...
Франція	32,7	32,5	33,3	33,7 ¹	...
Хорватія	20,8	20,4	20,9	21,7	...
Чеська Республіка	20,1	20,1	20,5	20,2	...
Швеція	28,6	28,2	29,3	30,0 ¹	...

¹ Попередні дані.

Джерело: [8].

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Таблиця 5. Видатки на соціальний захист на одну особу в євро за паритетом купівельної спроможності в країнах – членах ЄС та в Україні в 2012–2013 роках

	Євро на особу		Євро на особу за ПКС	
	2012	2013	2012	2013
28 країн ЄС	7 616	...	7 616	...
Україна	2035		1601	1542
Австрія	10 988	11 332	9 923	10 078
Бельгія	10 414	10 590	9 192	9 256
Болгарія	952	1 017	2 145	2 316
Великобританія	9 300	8 962	7 986	7 885
Греція	5 468	...	6 124	...
Данія	14 565	15 118	10 301	10 617
Естонія	2 036	2 131	2 899	2 952
Ірландія	8 753	8 603	7 160	7 001
Ісландія	8 167	8 426	7 297	7 403
Іспанія	5 692	5 675	6 076	6 132
Італія	7 936	7 942	7 703	7 724
Кіпр	4 731	4 675	5 084	5 124
Латвія	1 530	1 634	2 282	2 484
Литва	1 818	1 806	3 072	3 091
Люксембург	18 862	19 764	14 120	14 466
Мальта	3 178	3 320	4 062	4 135
Нідерланди	11 902	12 115	10 659	10 633
Німеччина	9 820	10 050	9 777	9 818
Норвегія	19 348	19 335	11 357	11 554
Польща	1 811	...	3 425	...
Португалія	4 225	4 496	5 175	5 704
Румунія	1 022	1 066	2 177	2 200
Словаччина	2 421	2 504	3 716	3 866
Словенія	4 359	4 349	5 277	5 294
Угорщина	2 135	2 138	3 841	3 912
Фінляндія	11 090	11 624	9 056	9 367
Франція	10 630	10 857	9 668	9 792
Хорватія	2 150	2 219	3 320	3 504
Чеська Республіка	3 134	3 011	4 655	4 630
Швейцарія	17 002	17 214	10 284	10 685
Швеція	13 030	13 623	9 567	9 781

Джерело: розроблено автором з використанням [8].

ціальний захист на душу населення у 2013 році становили 1542 євро за ПКС, або 129євро на місяць.

Відмінності між європейськими країнами за рівнем витрат на соціальний захист лише частково можуть бути пов'язані з різним рівнем добробуту та цін, відображаючи, крім того, відмінності у системах соціального захисту, демографічних тенденціях, рівні безробіття, а також інших соціальних, інституціональних та економічних факторах.

Зокрема, відрізняється сама структура соціальних витрат по країнах Євросоюзу. Так, питома вага видатків на соціальні допомоги та виплати в 2013 році коливалась від 93,6% всіх соціальних витрат у Нідерландах до 98,9% у Великобританії, Мальті та Естонії. Адміністративні витрати коливались від 1,1% від загальних витрат у таких країнах як Кіпр, Мальта, Естонія та Великобританія до 5,3% в Ірландії. Крім того, в окремих країнах доволі значна частина коштів, спрямованих на соціальний захист, була віднесена на інші витрати: в Португалії – 4,2% та Литві – 3,1%.

В Україні у 2013 році структура соціальних витрат виглядала таким чином:

- соціальна допомога – 98,1% (у 2014 році – 98,3%);
- адміністративні витрати – 1,4% (1,2%);
- інші видатки – 0,5% (0,5%).

Основна частина соціальної допомоги надається незалежно від рівня добробуту, тобто без перевірки отримувачів на нужденність. У цілому по Європейському Союзу лише десята частина коштів, спрямованих на соціальний захист, була обумовлена рівнем добробуту її отримувачів. Відносно більше значення у 2013 році така соціальна допомога мала місце в Ірландії (31,9%) та у Великобританії (14,3%). В Україні у 2013 році лише 3,1% коштів (3,7% у 2014 році), спрямованих на соціальну допомогу, були обумовлені рівнем добробуту її отримувачів. Це стосується адресних соціальних допомог – житлових субсидій та допомоги мало-забезпеченим сім'ям.

Основна форма надання соціальної допомоги – грошові виплати та допомоги, які не потребують ніякого звіту про їх фактичні витрати зі сторони отримувачів. До грошових виплат відносяться всі види пенсій, оплачувані лікарняні лис-

ти, сімейні та дитячі допомоги, допомоги малозабезпеченим сім'ям, по безробіттю тощо.

Загалом по Європейському Союзу у 2013 році у грошовій формі було представлено понад 60% усіх витрат на соціальний захист. Найбільш висока частка грошових виплат на Кіпрі (82,2%), в Італії (75,4%) та в Латвії (74,0%). В Україні у 2013 році 82,0% загальної суми допомоги соціального захисту було надано у грошовій формі (у 2014 році – 82,9%).

Відповідно до представленої інформації загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть у порівнянні з розвинутими європейськими країнами. Разом з тим, попри значний обсяг соціальних видатків, якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

Висновок

З метою підвищення обґрунтованості рішень щодо формування та реалізації соціальної політики пропонується передбачати випереджальне зростання основних соціальних стандартів, номінальних рівнів зарплат і пенсій по відношенню до динаміки споживчої інфляції.

Під час розробки проектів державного бюджету важливо забезпечувати наближення рівнів вищезгаданих соціальних індикаторів до вимог європейських стандартів; врахування соціальних індикаторів, що характеризують зниження диференціації окремих груп населення за показниками рівня життя.

Досвід розвинутих європейських країн в питаннях стосовно недопущення зниження рівня життя населення в умовах подолання фінансово-економічної кризи може бути вико-

ристаний в Україні. Це потребує додаткового вивчення проблеми щодо подолання протиріч між фінансовими можливостями і проблемами соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Держстат України [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Матеріали оцінки рівня інфляції в Україні у 2015 році. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/economics/_ak-upali-realni-dohodi-ukrayinciv-infografika/689312#comments
3. Всесвітній банк. Матеріали оцінки основних макропоказників розвитку України на 2016–2017 рр. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://telegraf.com.ua/biznes/ekonomika/2378847-vsemirnyiy-bank-podtverdil-prognoz-rosta-vvp-ukrainiyi.html>
4. Всесвітній банк. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://telegraf.com.ua/biznes/ekonomika/2379037-vsemirnyiy-bank-sdelal-prognoz-inflyatsii-v-ukraine-na-2016-god.html#comments_block
5. Світовий банк. Матеріали щодо оцінки бідності в Україні. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1560239-blizko-6-ukrayintsiv-zhive-mensh-nizh-na-pyat-dolariv-u-den>
6. Матеріали засідання Уряду від 30 березня 2016 року. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/economic/334286.html>
7. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) України у 2014 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2016. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Матеріали Евростату. Показники розвитку економіки країн Єврозоноу. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1>

УДК 659075.0

О.Г. ГОНЧАРЕНКО,

к.е.н., доцент, Академія Державної пенітенціарної служби

Соціальні та організаційні засади праці засуджених в умовах ізоляції від суспільства

Досліджено деякі питання соціальних і організаційних засад праці засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі в умовах ізоляції від суспільства. Визначено мотиви, які спонукають засуджених різних вікових груп до суспільно корисної праці в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи України.

Ключові слова: суспільно корисна праця, організація праці, мотивація праці, ресоціалізація.

О.Г. ГОНЧАРЕНКО,

к.э.н., доцент, Академия Государственной пенитенциарной службы

Социальные и организационные основы труда осужденных в условиях изоляции от общества

Исследованы некоторые социальные и организационные проблемы труда осужденных, отбывающих наказание в местах лишения свободы в условиях изоляции от общества. Определены мотивы, побуждающие осужденных разных возрастных групп к общественно полезному труду в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы Украины.

Ключевые слова: общественно полезный труд, организация труда, мотивация труда, ресоциализация.

O. GONCHARENKO,

Ph.D., economic sciences, assistant professor

Social and organizational principles of prisoners' work in social isolation

Some issues of social and organizational labor principles of prisoners who serve their sentences in prisons in social isolation are studied. Reasons that motivate prisoners of different age groups to socially useful work in penal institutions of Ukraine are defined.

Keywords: socially useful labor, labor organization, motivation, resocialization.

Постановка проблеми. Належна організація праці засуджених, позбавлених волі в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи є запорукою ефективного функціонування пенітенціарної економіки. Сьогодні в виправних закладах України засуджені залучаються до суспільно-корисної праці, яку можна класифікувати як: продуктивну працю в сфері матеріального виробництва; суспільно корисну працю, яка пов'язана з благоустроєм УВП, ремонтом житлових та службових приміщень, школи або профтехучилища; працю з господарського обслуговування установи виконання покарань, працю з самообслуговування та начально-продуктивну працю. Державні підприємства, виробничі майстерні та підсобні господарства є структурними підрозділами установ виконання покарань, які організують суспільно-корисну працю засуджених та їх професійно-технічне навчання згідно з Кримінальним кодексом України [6]. З економічної точки зору праця є засобом формування особистості людини, а її відношення до праці важливою соціальною рисою. Виходячи з цих загальних положень про роль праці в розвитку суспільства і формуванні людської свідомості пенітенціарна політика базується на тому, що праця є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [9].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Незважаючи на всю очевидну необхідність праці, як умови існування і розвитку людського суспільства, важко виділити найбільш значимі її властивості і функції, які здатні принести реальну користь в умовах ізоляції злочинця, суспільству і засудженим. Існують різні думки вчених щодо питань залучення засуджених до суспільно корисної праці і її впливу, які відображають історичні та національні особливості, і вимірюються від «кримінального рабства» (обов'язковості праці) до захоплення за зразкову поведінку, від повної економічної залежності (концтабори, ГУЛАГ), до вільного вибору засудженими видів економічної діяльності та отримання справедливої винагороди за працю. Тому це питання викликає постійні дискусії серед вчених і практиків. Проблемам працевикористання засуджених у місця позбавлення волі присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних вчених (М.М. Дерюги [1], А.П. Єгоршина [2], О.В. Ємельянової [3], Г.Д. Долженкова [5], І.Л. Жук [6], Н.С. Матвеевої [8,9] та інших), але недостатньо досліджувалися питання соціальних та організаційних засад праці засуджених в умовах їх ізоляції від суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з цим необхідно відмітити, що покарання у вигляді позбавлення волі вже забезпечує його реалізацію. Засуджений оцінює працю як шлях до виправлення. Умови відбування покарання знижують роль праці засудженого рівно настільки, наскільки вони визначені умовою реалізації покарання – ізоляцією від суспільства. Іншими словами, суспільство карає засудженого не умовами праці, а умовами ізоляції. Обмеження у сфері праці є похідними від факту ізоляції засудженого. І в цьому проявляється сутність зв'язку між ізолюваністю засудженого і умовами його суспільно корисної праці.

Метою статті є соціальні та організаційні засади організації праці осіб, позбавлених волі в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними Державної пенітенціарної служби України станом на 5 травня 2016 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, утримується всього 62 749 осіб, серед засуджених 1551 особа відбуває покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Криміногенний склад засуджених: 7,9 тис. осіб (або 13%) засуджені на строк понад 10 років; 10,3 тис. осіб (або 17%) – за умисне вбивство, в тому числі 4900 осіб вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах; 4,7 тис. осіб (або 8%) – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 11 тис. осіб (або 18%) – за розбій, грабіж та вимагання; 1,4 тис. осіб (або 3%) за зґвалтування; 5,7 тис. осіб (або 9%) за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та інші злочини проти здоров'я населення та 12 осіб за захоплення заручників. На обліку в підрозділах кримінально-виконавчої інспекції перебуває 79 149 засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та адміністративних стягнень [11]. Більшість засуджених знаходяться в економічно активному віці: в основному це чоловіки (85% від загальної чисельності засуджених), вікові групи яких 30–49 років або 18–24 роки (відповідно 36 і 27,3% від загальної чисельності), що дозволяє зробити висновок про існування в кримінально-виконавчій системі великої кількості економічно активного населення, яке необхідно залучити до трудової діяльності з метою їх подальшої ресоціалізації в суспільстві. Виробництво Державної пенітенціарної служби України представлене 90 промисловими, 11 сільськогосподарськими підприємствами установ виконання покарань та 137 майстернями.

Для виконання вимог діючого кримінально-виконавчого законодавства України щодо залучення засуджених до суспільно-корисної праці у сфері матеріального виробництва, які відбувають кримінально-покарання у виді позбавлення волі, в 2015 році були працевлаштовані на власному виробництві лише 17% засуджених [10]. Розрахунки, зроблені фахівцями Державної кримінально-виконавчої служби України, показують, що технічні можливості власного виробництва установ виконання покарань дозволяють працевлаштувати трохи більше половини засуджених.

Наведені статистичні дані вказують на головну проблему організації праці засуджених в установах виконання покарань – низький відсоток працевлаштованих засуджених на роботах в сфері матеріального виробництва. Через низький відсоток залучення засуджених до оплачуваної суспільно корисної праці неможливо відшкодувати втрати, заподіяні скоєним злочином, і оплачувати виконавчі листи (в тому числі і аліменти).

Сучасні організаційні форми залучення засуджених до праці покликані першою чергою прищепити засудженим звичку працювати, сформувати внутрішню установку, на-

вички і компетенції, як важливі складові людських цінностей. Саме ступінь використання окремим працівником можливостей, які надає організація для розвитку і кваліфікаційного зростання, вдосконалення професійної майстерності, освоєння суміжних професій, на думку О. Єгоршина, забезпечує розвиток особистості в процесі трудової діяльності [2].

На останньому етапі реформування Державної кримінально-виконавчої служби України і її виробничого комплексу як цілі було визначено прищеплення засудженим трудових навичок, позитивного ставлення до праці та створення умов для їх моральної і матеріальної зацікавленості у результатах трудової діяльності, і які забезпечують виконання ст. 118 КВК України у частині «права засуджених до позбавлення волі на працю в місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії» [10]. Хоча засуджені можуть не працювати, адміністрація УВП залишила можливість впливу на них при застосуванні передбачених законом пільг (заміна не відбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КВК) та умовно-дострокове звільнення), що сприятиме стимулюванню в засуджених бажання працювати в матеріальному виробництві, у тому числі і за рахунок передбачених у ст. 130 засобів заохочення, які застосовуються до осіб позбавлених волі [10].

Аналізуючи поняття ресоціалізації, перелік заохочувальних заходів не має особливого значення, головним є внутрішня мотивація і бажання виправитися, і як наслідок – можливість швидше звільнитися з установи виконання покарань і повернутися в суспільство [8]. Безумовно, ця можливість є актуальна для тієї категорії засуджених, у яких є куди «повернутися», але таких не багато. Виявити вплив мотивів на поведінку засуджених Чернігівської виправної колонії №44 дозволило визначити чинники, які спонукають їх, на думку самих засуджених, до здійснення трудової діяльності і можливих шляхів підвищення зацікавленості в результатах праці. В дослідженні брали участь більше 60% засуджених, зайнятих на оплачуваних роботах. Результати проведеного дослідження були систематизовані за віком засуджених та терміном відбування покарання, буквами були позначені такі мотиви: А – бажання отримати спеціальність, розвивати трудові навички, які будуть корисні засудженим після звільнення; Б – примус (страх отримати стягнення); В – можливість умовно – дострокового звільнення від відбування покарання; Г – бажання заробити гроші; Д – можливість будь-чим зайняти вільний час; Е – суспільно-корисна праця є обов'язком засудженого. Така систематизація дозволяє виявити ряд особливостей і характерних тенденцій. По-перше, необхідність розглянути зміну мотивів до здійснення

трудової діяльності в залежності від віку засуджених. У табл. 1 наведено мотиви, які розподілені в залежності від зменшення їх значення для засуджених відповідно віку (найбільш значимий є мотив А, а найменш значимий – мотив Д).

На основі аналізу мотивів засуджених за віковими групами можна виявити такі тенденції:

1. З віком бажаних отримати спеціальність, розвивати трудові навички, які будуть корисні засудженим після звільнення з місць позбавлення волі, стає все менше.

2. Бажання отримати умовно-дострокове звільнення є вагомим спонукальним мотивом продуктивно працювати і виконувати норми виробітку, мати задовільну поведінку для 58% засуджених є дієвим мотивом, і з віком це бажання посилюється.

3. Значення матеріальної зацікавленості в результатах своєї праці з віком зростає.

4. Суспільно корисна праця як примус (страх отримання стягнення) діє тільки на 15% засуджених. Цей мотив має значення для засуджених більш старших вікових груп (від 41 року і старше). Слід відмітити, що проведені дослідження показали, що праця як обов'язок визначається тільки 1,5% засуджених (віком від 26 до 30 років), що свідчить про низький рівень свідомості засуджених.

Дослідження мотивів засуджених в залежності від терміну відбування покарання, який залишився, можна виділити такі тенденції. По-перше, чим більший термін відбування покарання, тим менше бажання отримати кваліфікацію, розвивати трудові навички і, в цілому, працювати. По-друге, можливість умовно-дострокового звільнення має стимулюючу дію на засуджених, термін відбування покарання яких залишився до 3 років. По-третє, матеріальний стимул має значення для засуджених, термін ув'язнення яких становить від 3 років і більше 7 років.

За даними ДПтС України, в 2014 році по амністії звільнено з УВП було 16 624 засуджених, в 2015 році – 2377 осіб. Станом на 5 травня 2016 року з часу набрання чинності Законом України від 26 листопада 2015 року №838 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» його положення застосовано до 42 520 осіб. При цьому звільнено з установ виконання покарань – 5589 засуджених, зі слідчих ізоляторів – 578 осіб, взятих під варту [11].

Виникає питання: чи готова наша країна до такої кількості звільнених громадян з місць позбавлення волі? Адже не викликає сумніву, що в більшості з них відсутні документи, більшість з

Таблиця 1. Мотиви, які спонукають засуджених різних вікових груп працювати

Мотиви	Вік осіб позбавлених волі			
	від 18 до 25 років	від 26 до 30 років	від 31 до 40 років	від 41 до 55 років
Бажання отримати спеціальність та розвивати трудові навички	А	Б	Б – В	Г – Д
Можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання	Б	А	А	А
Можливість провести час і зайнятися будь-чим	В	В	Г – Д	Б
Бажання заробити гроші	Г	Г	Б – В	В
Примус (страх отримати стягнення)	Д	Д	Г – Д	Г – Д

Джерело: власна розробка.

Таблиця 2. Основні принципи організації праці засуджених згідно Європейських пенітенціарних правил [4]

Принцип	Механізм реалізації
1. Праця як спосіб виправлення. Праця не повинна приносити засудженим страждання	Характер роботи, яка надається повинна підтримувати і розвивати навички, які дозволяють засудженому заробляти на життя після звільнення
2. Засуджений зобов'язаний працювати	Адміністрація установи повинна прагнути забезпечувати корисною роботою в достатній кількості. Не зобов'язані працювати особи, взяті під варту, чия провина ще не доведена, але добровільно вони можуть працювати
3. Суспільна корисність праці	Організація і методи роботи повинні бути близькими до роботи на волі, щоб максимально підготувати засудженого до звільнення
4. Поєднання праці і професійного навчання	Засудженим повинна надаватись робота з елементами професійної підготовки
5. Використання отриманих навичок засудженими після звільнення	Навчити засудженого адекватній поведінці в повсякденному житті після звільнення

них мають хронічні захворювання і їм нікуди йти, бо їх ніхто не чекає, і їм елементарно нема за що жити. А головне, вони вийдуть з чіткою впевненістю, що їм всі винні, бо їхнє «зобов'язання» працювати, змінено на «мають право» працювати, і якщо засуджений не порушує дисципліну, в нього відсутнє бажання працювати і відшкодувати своє утримання в установі, то це розцінюється як «гуманізація» процесу відбування покарання.

Тоді постає логічне запитання: навіщо працювати? Для населення, яке працює в національному господарстві, такі питання навіть не виникають, бо не держава, а сам робітник купує на зароблені гроші одяг, продукти харчування, утримує житло, оплачує комунальні послуги... Все це потребує фінансових ресурсів. Окрім названих платежів, не слід забувати, що засуджений скоєним злочином заповдіяв матеріальних збитків громадянам, і це не малі суми. На жаль, відшкодувати матеріальні збитки практично неможливо, і не в останню чергу через відсутність оплачуваної роботи для засуджених. Так чому ж виникають суперечки щодо обов'язковості чи права засуджених працювати? Питання, яке досліджують не один рік вчені юристи, педагоги, психологи, економісти і на яке відсутня однозначна відповідь.

Виконуючи рішення суду, кримінально-виконавча система надає послугу, ізолюючи від суспільства, на визначений термін особу. Перебуваючи в установі виконання покарань, громадянин потрапляє в іншу соціокультурну реальність, яка створювалася поколіннями засуджених, зі своєю мовою, ідентичністю, цінностями, які закріплюються за час відбування покарання, і яка спирається на спотворений ціннісно-змістовий фундамент буденної реальності [9]. І мова не йде про виправлення засуджених, які б стали достойними членами суспільства і не порушували норм суспільної моралі. Ми можемо лише говорити про виправлення як прийняття традицій, встановлених у місцях позбавлення волі, адекватної адаптації в середовищі засуджених і встановлення комунікацій з тими, хто потрапив туди раніше. Отже, протягом багатьох років проходило формування і становлення типу реальності, який відображає традиції місць позбавлення волі, які адекватні і відповідають потребам засуджених, але при цьому не відповідають вимогам середовища поза виправними закладами і не дозволяють особам звільненим з них зайняти своє місце в суспільстві [1].

Соціальні процеси, які проходять в українському суспільстві, швидко змінюються, змінюються і підходи до виправлення засуджених шляхом їх працевикористання в сфері матеріального виробництва (промисловості, сільському господарстві) та культурно-масових і спортивних заходах. За

повної відсутності моделювання взаємодії громадянина і соціальних інститутів, та реалізації своїх прав і обов'язків членами соціуму, прийнятті ними рішення і їх ефективність, не відповідають потребам сучасного українського суспільства. Бо виконання своїх обов'язків, реалізація своїх прав і відповідальність за прийняті рішення характеризують людину як представника суспільства. На думку О. Ємельянової, праця має сприйматися не як самоціль, а як інструмент залучення до суспільного виробництва і соціальної дійсності [3].

Обраний державою курс на європейську інтеграцію розповсюджує вимоги Європейських пенітенціарних правил на кримінально-виконавчу систему України, хоча правила і носять рекомендаційний характер. Принципи організації праці засуджених і механізм їх реалізації відображено в табл. 2.

Суспільство покладає на працівників кримінально-виконавчої системи особливі очікування і ставить перед ними важливі завдання: виправлення і ресоціалізацію осіб, які скоїли злочин. З практики роботи із засудженими відомо, що більшість з них відчуває це як недолік виховання з боку сім'ї, школи, суспільства. Тому, на персонал кримінально-виконавчої системи покладається над завдання – змінити світогляд і поведінку злочинця. В середині 60-х років минулого століття Роберт Мартінсон в праці «Нічого не змінюється» стверджує, як би не змінювався режим в установах виконання покарань (ставав жорсткішим чи гуманізувався), на рецидивність злочинців це ніяк не впливає. Він вважав, що основним завданням пенітенціарної установи не зробити злочинців ще більшими ворогами суспільства, ніж вони були до цього часу.

Висновки

Модель організації праці засуджених, яка склалася у кримінально-виконавчій системі нашої країни в минулому столітті, не може вирішити сучасні завдання. В установах виконання покарань спостерігається трансформація соціальної цінності праці як сфери самореалізації, домінує не змістовна праця, а праця спрямована на отримання матеріальної винагороди, оскільки фактор умовно дострокового звільнення і заробітної плати є спонукальними [5]. Тому на шляху вдосконалення процесу організації праці засуджених в умовах їх ізоляції від суспільства необхідно:

1. Засуджені зобов'язані працювати (на нашу думку, це не має бути предметом дискусії), їхня праця повинна оплачуватися. Вони повинні також працювати на роботах по самообслуговуванню (шити собі одяг, прати білизну, прибирати, облаштовувати прилеглі території, ремонтувати гуртожиток тощо).

2. Основою реформи в кримінально-виконавчій системі повинно бути створене всередині самих виправних закладів, середовище адекватне відноsinам «громадянин – соціальні інститути», яке б демонструвало реалізацію прав і обов'язків члена суспільства, а також відповідальність за прийняті ним рішення. Саме моделювання сучасних суспільних процесів, які сьогодні швидко змінюються, дає реальну можливість підготувати людину, яка б адекватно реагувала на його ви-клики, а також могла бути конкурентоспроможною на ринку праці і бути законослухняним громадянином.

Список використаних джерел

1. Дерюга Н.Н. Организационно-правовые проблемы занятости осужденных в местах лишения свободы: автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра юр. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология» / Н.Н. Дерюга. – Хабаровск, 2003. – 36 с.
2. Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: [учеб. пособ.] / А.П. Егоршин. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: Инфра-М, 2011. – 377 с.
3. Емельянова Е.В. К вопросу о праве государства использовать труд осужденных / Е.В. Емельянова // Уголовно-исполнительное право. – 2009. – №11. – С. 3–4.
4. Європейські пенітенціарні правила [Електрон. ресурс] // Рекомендація №1(2006)2 комітету міністрів держав-учасниць Ради Європи. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032. – Назва з екрана. – Доступно на 24.02.2015.
5. Долженкова Г.Д. Социальное обеспечение как один из факторов влияющих на социальную адаптацию осужденных к лишению свободы: [моногр.] / Г.Д. Долженкова. – М.: НИИ УИС Минюста Российской Федерации, 2004. – 136 с.
6. Жук І.Л. Праця засуджених в місцях позбавлення волі / І.Л. Жук, Л.А. Жук, О.М. Неживець. – К.: Кондор, 2009. – 225 с.
7. Квашиш В. «Цена» преступности как криминологическая проблема / В. Квашиш // Уголовное право. – 2008. – №6. – С. 94–102.
8. Матвеева Н.С. Исследование отношения осужденных к труду / Н.С. Матвеева // Резервы и пути повышения эффективности производства на предприятиях уголовно-исполнительной системы МВД России. – 1997. – С. 9–18.
9. Матвеева Н.С. Особенности организации производства в уголовно-исполнительной системе России / Н.С. Матвеева // Человек: преступление и наказание: Сб. науч. тр. – Вологда, 2010. – Вып. 4, [71]. – С. 118–122.
10. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005, №2713-IV [Електрон. ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Оф. вид. від. 2005, №30, ст. 409, станом на 23.02.2014. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>
11. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [станом на 05.05.2016] [Електрон. ресурс] Державна пенітенціарна служба України. – URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>

Г.В. ДЖЕГУР,
аспірант, НДІІ Мінекономрозвитку України
О.Ю. РУДЧЕНКО,
д.е.н., професор

Вдосконалення статистичного забезпечення регулювання зайнятості населення в Україні

У статті розглянуто особливості статистичного забезпечення державного регулювання зайнятості населення в Україні, його недоліки, а також пропозиції щодо вдосконалення з позиції прогнозування відтворення робочих місць.

Ключові слова: зайнятість, державне регулювання, робочі місця.

Г.В. ДЖЕГУР,
аспірант НІЗІ
А.Ю. РУДЧЕНКО,
д.е.н., професор

Совершенствование статистического обеспечения регулирования занятости населения в Украине

В статье рассмотрены особенности статистического обеспечения государственного регулирования занятости населения в Украине, его недостатки, а также предложения по совершенствованию с позиции прогнозирования воспроизводства рабочих мест.

Ключевые слова: занятость, государственное регулирование, рабочие места.

G. DZEGUR,
graduate student, SRIE Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine
A. RUDCHENKO,
doctor of economic sciences

Perfection of the statistical providing of adjusting of employment of population is in Ukraine

In the article the features of the statistical providing of government control of employment of population are considered in Ukraine, his defects, and also suggestions in relation to perfection from position of prognostication of recreation of workplaces.

Key words: employment, state government regulation, workplaces

Постановка проблеми. Побудова ринкової моделі економіки в Україні зумовлює необхідність розвитку системи державного регулювання, в тому числі й в сфері зайнятості населення, що особливо важливо в умовах структурної перебудова економіки, порушення пропорцій відтворення виробничого апарату, активізації міграційних процесів. Саме тому в сучасних умовах важливим є вдосконалення статистичного забезпечення державного регулювання зайнятості населення, що стосується як відстеження пропозиції робочої сили на ринку праці, так і відтворення робочих місць, що безпосередньо впливає на попит на робочу силу. І якщо в короткостроковому періоді відстеження пропозиції робочої сили на ринку праці налагоджено достатньо детально, то аспекти відтворення робочих місць все ще не знайшли адекватного відображення у статистичній звітності.

Метою статті є дослідження особливостей статистичного забезпечення державного регулювання зайнятості населення в Україні, визначення недоліків в цій сфері, а також розробка пропозиції щодо його вдосконалення з позиції відтворення робочих місць.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питанню дослідження державного регулювання зайнятості населення в Україні, в тому числі його статистичного забезпечення, приділяють значну увагу такі вчені, як: Н.В.Анішина [1], З.П. Бараник [2], І.К. Бондар [1], С.С. Ващаєв [3], О.Ф. Ковальов [4], Л.Колешня [4], Е.М.Лібанова [5], В.М. Лич [6], І.Г. Манцуров [7], О.С. Пономарьова [8] та ін. При цьому основна увага приділяється питанням розвитку людського потенціалу, пропозиції робочої сили, ефективності її використання, що розглядається в контексті економічних робочих місць. В той же час недостатньо уваги приділяється питанням попиту робочу силу з позиції забезпечення ефективного функціонування виробничого апарату, інвестиційним аспектам створення робочих місць, що зумовлює необхідність уточнення статистичного забезпечення в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці є достатньо складною економічною системою, а при розгляді питань налагодження його статистичного забезпечення важливим є отримання достатньо коректної інформації як щодо процесів відтворення робочої сили, так і робочих місць. При цьому слід зазначити, що статистичне забезпечення процесів відтворення робочих місць все ще залишається незадовільним. В значній мірі це зумовлене багатоаспектністю самого поняття «робоче місце» та наявністю різних підходів щодо його визначення.

Аналіз економічної літератури і методичних документів свідчить, що на даний час намітилися два підходи до техніко-економічного визначення робочого місця: перший – виходячи з наявності обладнання (площі), призначеного для виконання технологічних операцій, робіт; другий – виходячи з функціонального розподілу праці робітників при їх взаємозв'язку із засобами праці.

У першому випадку вихідним є засоби праці, для функціонування яких необхідно здійснити діяльність одного чи кількох працівників. У другому визначенні робочого місця (за наявних інших умов для виконання роботи) основним вихідним чинником є працівник: його наявність, потреба в ньому або можливість виконання ним робіт. З цих позицій робоче місце працівника – місце прикладання праці – характеризується наявністю закріпленої площі чи технічних засобів (основних

виробничих і невиробничих засобів, застосувань, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт чи встановлених функцій.

На наш погляд, більш прийнятний і обґрунтований є саме другий підхід. Хоча вони обидва відображають різні фактори виробництва, але постійною характеристикою робочого місця є саме наявність (потреба) працівника, з розрахунку на якого постійно відбувається насичення робочого місця засобами праці, що означає процес зміни технічної будови виробництва за рахунок різних напрямів його удосконалення. Так, на розміри робочого місця впливає проведення як організаційних заходів, (впровадження прогресивних форм господарювання і організації праці), так і технічних (механізація, комп'ютеризація, автоматизація виробництва, впровадження робототехніки тощо). Крім того, при визначенні робочого місця виходячи з наявності обладнання, неоднозначна облікова одиниця: підсумовуються і індивідуальні, і колективні робочі місця, а в другому підході враховуються тільки перші. Це призведе до того, що загальна кількість робочих місць, підрахованих виходячи з наявності працівника, перевищуватиме їх кількість по першому підходу. Другий підхід зручніший при обліку робочих місць на практиці. Так, сума функціонуючих робочих місць підприємства чисельно дорівнює кількості працівників, зайнятих в найбільш чисельній зміні.

У зв'язку з останнім аспектом визначення понятійного апарату цієї проблеми необхідно детальніше зупинитися на понятті «колективне робоче місце». Воно вживається при аналізі процесу промислового виробництва на мікроекономічному рівні з точки зору наукової організації праці, а також на практиці при атестації і раціоналізації конкретних робочих місць. Разом з тим, з позиції регулювання робочих місць, тобто на макроекономічному рівні його застосування, на наш погляд, не тільки недоцільно, але й шкідливе, оскільки це не дозволяє забезпечити збалансованість факторів виробництва, «розвиває» саме поняття «робоче місце», робить неможливим взаємоузгодження макроекономічних розрахунків.

Таким чином, перевага підходу, що виходить з наявності (потреби) працівника, полягає у можливості макроекономічного регулювання відтворювальних процесів, а на мікроекономічному рівні – досягнення більш чіткої ув'язки і збалансованості кількості робочих місць і робочої сили, використання даних обліку для обґрунтування чисельності необхідних працівників.

При розгляді робочих місць слід також відрізнити фізичні та економічні робочі місця. Під фізичним робочим місцем розуміється визначена зона, що передбачається для виробництва робіт чи послуг і оснащено з цією метою відповідним набором знарядь праці, а економічне робоче місце – це зайнятість працівника на фізичному робочому місці.

Особливістю статистичного забезпечення зайнятості полягає в тому, що воно стосується саме відстеження динаміки економічних робочих місць, хоча первинним є саме створення фізичного робочого місця, котре насамперед дає відстави для визначення потреби у працівниках для виконання відповідних робіт (за винятком робочих місць ручної праці, де працівник не оснащений основними засобами; такі робочі місця, як правило, не входять до так званого ядра системи робочих місць, що визначає особливості технологічного процесу виробництва), тобто кількість економічних робочих місць дорівнює чисель-

ності працівників, котрими укомплектовані функціонуючі робочі місця. Так, згідно чинної Методики моніторингу створення нових робочих місць він представляє собою систему обліку адміністративних даних щодо працевлаштування осіб на створені нові робочі місця та звільнення осіб з робочих місць унаслідок змін в організації виробництва і праці [9], тобто фактично кількість нових робочих місць визначається чисельністю працівників, що не відображає процеси відтворення робочих місць. І хоча зазначений порядок обліку зумовлений, по-перше, акцентуванням уваги на зайнятість робочої сили; по-друге, є значно більш простим способом організації обліку, все ж з позиції відстеження виробничого процесу важливим є саме розгляд кількості фізичних робочих місць та особливостей їх динаміки (створення та ліквідації) та функціонування, оскільки саме тут здійснюється інтеграція факторів виробництва та виготовляється відповідна продукція (послуги). При цьому слід зазначити, що ототожнення економічних та технічних робочих місць без чіткого їх визначення призводить до недостатньо обґрунтованих висловлень. Зокрема, теза про те, що протягом року в економіці України створено близько мільйону робочих місць стосується виключно економічних робочих місць, оскільки для того, щоб створити зазначену кількість фізичних робочих місць необхідно значні інвестиції (довідково: вартість створення одного нового фізичного робочого місця в промисловості США оцінюється приблизно в 40 тис. доларів).

Отже, важливим недоліком сучасної системи статистичного забезпечення в сфері зайнятості населення полягає в тому, що в ньому не знайшли відображення первинні процеси створення фізичних робочих місць, а відстежуються лише вторинні процеси їх укомплектування працівниками. Слід зазначити, що свого часу були спроби здійснити облік фізичних робочих місць (шляхом введення відповідної звітної форми) поряд з роботами по атестації та раціоналізації робочих місць в економіці України, а також були затверджені Методичні рекомендації щодо визначення робочих місць [10], але при спрощенні статистичної звітності дані заходи не були запроваджені на практиці.

Висновки

Таким чином, з метою поліпшення статистичного забезпечення процесів розвитку національної економіки та прогнозування тенденцій її розвитку доцільними є впровадження в практику показників, що характеризують відтворення робочих місць. Для цього необхідно передбачити визначення кількості фізичних робочих місць при здійсненні інвестицій,

відобразити їх кількість при введенні виробничих потужностей та руху основних засобів, а також відновити відстеження показника змінності, що дозволить визначати пропорції між кількістю фізичних та економічних робочих місць.

Список використаних джерел

1. Методические рекомендации по сбалансированности рабочих мест и трудовых ресурсов по территории (области) / И.К. Бондарь, Н.В.Анишина, А.Ю.Рудченко и др. – К.: ЭНИИ Госплана УССР, 1989. – С.24.
2. Бараник З.П. Функціонування ринку праці: статистична оцінка / З.П. Бараник. – К.: КНЕУ, 2007. – 370с.
3. Ващаев С.С. Збалансованість попиту та пропозиції на ринку кваліфікованої праці як фактор інноваційного розвитку економіки України: монографія / І.Г. Манцуров, З.П. Бараник, С.С. Ващаев, А.В. Яценко – К.: КНЕУ, 2008. – 381с.
4. Ковальов О. Запровадження обліку наявності, структури і руху робочих місць у галузях економіки України / В.Савченко, К. Бондарчук, О. Ковальов, Л.Колешня, О.Рудченко // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 7.
5. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е.М.Лібанової. – У 2-х томах, том 1 – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
6. Лич В.М. Актуальні питання розвитку людського потенціалу України / В.М. Лич // Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми. – К.: НДЕІ Міністерства економіки України, 2005. – С.68–75.
7. Статистика ринків: підруч. для вищ. навч. закл. / Манцуров І.Г., Бараник З.П., Головач А.В. та ін.; [за ред. д-ра екон. наук. проф. І.Г. Манцурова]. – КНЕУ, 2009. – 544с.
8. Пономарьова О. Підвищення ефективності використання трудового потенціалу на підприємствах різних форм власності в умовах роздержавлення // О. Пономарьова, О. Рудченко // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1. – С.35–39.
9. Методика моніторингу створення нових робочих місць (Наказ Міністерства соціальної політики України №611 від 23.09.2013). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1749-13/print1466074369898115>
10. Методичні рекомендації щодо визначення робочих місць [Схвалено Міністерством праці України – протокол №4 від 21.06.1995]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>

ЗМІСТ

Макроекономічні аспекти сучасної економіки

ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А. Тінізаційний тренд інституційної біполярності національної структури	3
ОСАДЧА О.А. Формування видатків бюджету на охорону здоров'я в Україні	8
ШЕДЯКОВ В.Є. Економічне мислення: адекватність новим вимогам	12

Інноваційно-інвестиційна політика

МІКАЕЛЯН С.Г. Структурні трансформації глобальної інноваційної архітектури	19
--	----

Економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності

ШТАНГРЕТ А.М., КАРАЇМ М.М. Методичні аспекти використання внутрішньогосподарського контролю в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства	24
ЄВЕНКО Т.І. Оцінка ефективності фінансової державної підтримки сільськогосподарських підприємств України	27
КОЛОДІЙЧУК А.В. Класифікаційний підхід як передумова ефективного управління сільським зеленим туризмом	33
ЛАПАКУЛИЧ М.Ю. Механізм сучасного банківського кредитування та його складові	35
САМБОРСЬКИЙ О.В. Витрати за економічними елементами в системі управління та контролю за витратами	38
КОВАЛЬ О.В. Індустрія програмної продукції: стан, проблеми, шляхи вирішення	42
ЛЯСКОВЕЦЬ О.В. Теоретико-методичні основи щодо забезпечення, оцінки та регулювання рівня розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування	47
ТАРАСЕНКО І.О., СОЛОВЕЙ Н.М. Управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах невизначеності та ризику	52
СКРИПНИЧЕНКО М.І., КУЗУБОВ М.В., ЯЦЕНКО Г.Ю. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України	57

Розвиток регіональної економіки

ВАЖИНСЬКИЙ Ф.А. Теоретичні аспекти впливу сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій в умовах сучасних аграрних перетворень	66
КУСТОВСЬКА О.В., СТОЛЯРСЬКИЙ А.О. Рекреаційно-туристичне природокористування у м. Києві	69
ГАЛЕНКО С.М. Мегаполіси як основні актори інформаційно-технологічної глобалізації	72

Соціально-трудова проблеми

ДОРОШЕНКО Л.С., ЛАПИЦЬКА Н.І. Аудит управління людськими ресурсами як засіб стратегічного аналізу	76
ДОБРЕНКО О.О. Проблеми та основні напрями підвищення збалансованості ринку праці України	80
КИРИЧЕНКО О.М. Щодо аналізу стану соціальної сфери України в умовах економічної кризи	88
ГОНЧАРЕНКО О.Г. Соціальні та організаційні засади праці засуджених в умовах ізоляції від суспільства	94
ДЖЕГУР Г.В., РУДЧЕНКО О.Ю. Вдосконалення статистичного забезпечення регулювання зайнятості населення в Україні	98

Науково–дослідний економічний інститут

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

**Збірник наукових праць
№7 (182) 2016 р.
Періодичність – щомісячник**

Редактори: І.Г. Манцуrow, А.О. Сігайов
Комп'ютерна верстка та дизайн Сердюк А.В.

Підписано до друку 24.07.2016 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний
Ум. друк. аркушів 11,86.
Гарнітура Еurore. Наклад 300 прим.

Науково–дослідний економічний інститут
Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія ДК № 1488 від 08.09.2003 р.
Адреса редакції: 01103, Київ–103, бул. Дружби Народів, 28
<http://ndei.me.gov.ua>, e-mail: zbornik@ukr.net
Виготовлено ПП «Сердюк В.Л.»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК №3360 від 30.12.2008 р.